

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FØRSTE HALVBIND - 1907

L. EHMANN & STAGE - RØBENHAVN

FREDERIKSODDES FØRSTE DAGE OG CARL GUSTAFS OVERGANG OVER LILLE BELT

AF AXEL LILJEFALK.

WIENER-FREDEN 1864, som slog Danmark det dybe Hjærtesaar ved at skille Folkene sønden for Aaen fra Brødrene i Kongeriget, delte som bekendt Haderslev Amts nordøstligste Herred, Tyrstrup, saaledes at de otte Sogne Stenderup, Bjært, Vejstrup, Hejls, Vonsild, Dalby, Ødis og Taps kom til at danne det ny Nørre Tyrstrup Herred, som blev ved det gamle Moderland, medens de andre syv Sogne Aller, Tyrstrup, Hjerndrup, Fjelstrup, Bjerring, Steppinge og Frørup blev i Ørnens Kløer. Det var skønne, rige Sogne, som derved gik fra Haderslev til Vejle Amt, og de Kolding Købmænd fryder sig endnu den Dag i Dag over det herlige Opland, deres By vandt, medens deres Lavsbrødre i Ribe græmmer sig over, hvad den vilkaarlige Grænsestreg skar bort fra dem.

Skamlingsbanken blev saaledes ved Danmark; den væltede Støtte kunde atter rejses, om end Stenenes brudte Hjørner stadig vidner om det tyske Kulturfolks Færd ved det 19. Aarhundredes Midte. Endnu bor Danske saalangt Øjet rækker fra Bankens Top; de sort-hvide Grænsepæle kan ikke ses derfra, og baade

Nord og Syd for dem er det det samme skønne Land med Dal og Bakker fagre, hvor Danskerne har haft hjemme fra Arilds Tid.

Skønnest er dog Skuet ud over Beltet med sine skovkransede, indskaarne Bredder. En stille Sommeraften former Land og Vand sig her til et Billede, hvis Dejlighed sent glemmes; selv Vinteren med Sne over Træer og Marker og Isdække over Søen, giver Landskabet en anden om end barskere Tiltrækning; men den fører Tanken tilbage til hine fjerne Ufredstider, da fjendtlige Ryttere sprængte langs Kysten, medens prøvende Fødder vovede sig ud paa det frosne Vand, for at forsøge om Isen kunde bære over til Fynsland. Var Søen isfri, skærmede de danske Orlogsmænd den Gang Øerne mod al Fare, paa Havet var vi altid Svenskens Overmand; men til Lands var han vor, og gjorde Frosten Vand til Land, var der stor Fare for Danmark. Tre Gange har Svensken villet trænge frem til Rigets Hjærte over den skrøbelige Bro; to Gange maatte det opgives; første Gang i Vinteren 1643—44. Den svenske Feltherre Lennart Torstenson, den svenske Lynild, var uden Varsel og derfor uden at finde synderlig Modstand trængt over Elben og Ejderen og havde gjort sig til Herre over Halvøen. Ved Midvinter sad han paa Haderslevhus og skrev derfra til Rigskausleren Axel Oxenstjerna: »Aldrig faar vi Dansken bedre end nu; gid man nu paa alle Sider maa smedde medens Jærnet er varmt«. Isen havde begyndt at stivne Beltets Bølger. I Torstensons Følge var en ung Mand, Carl Gustaf af Zweibrücken, som skulde lære Krigens Kunst af den gamle svenske Feltherre. Faderen havde bedet ham komme hjem i Vintertiden, naar Vaabnene hvilede, men Carl Gustaf svarede, det var umuligt, Torstenson vilde over til Fyn, og han

skulde med. Daglig færdedes han langs Beltets Kyst fra Hejls Minde langs Skamlingsbankens Fod til Kolding Fjord og Nord for den helt hen mellem Bersoddes vildsomme Krat, der hvor Fredericia Fæstning snart efter rejste sig. Der lærte Sveriges tilkommende Konge den Vej at kende, som 14 Aar senere skulde føre ham lige ind under Københavns Volde; men denne Gang svigtede Havel ikke Danmark. Ovre paa Fyn i Gamborg Præstegaard sad desuden den gamle Kong Christian IV selv, og under hans strenge Øjne vovede Kystvagten ingen Forsømmelse.

Sidste Gang Svenskerne agtede at prøve Isbroen var i Vinteren 1712—1713, da Magnus Stenbock efter Sejren ved Gadebusch og den unyttige, grusomme Afbrænden af Altona, trængte op paa Halvøen i Haab om over Isen at kunne bane sig Vej hjem til Sverige, men skuffet kastede sig ind i Tønningen for hen paa Vaaren at overgive sig med hele sin Hær og ende sit Liv i dansk Fangenskab.

Det var Svenskernes første og deres sidste Forsøg paa at gaa fra Kysten omkring Skamlingsbankens Fod over til Fyn; men mellem de to Skuffelser fejrede de en Triumf, der søger sin Lige i Krigshistorien.

Det var da Carl Gustaf i Vinteren 1657—58 fra Kysten ved Hejls vovede Marchen med Fodfolk, Ryttere og Kanoner over Isen til den fynske Kyst ved Iversnæs og opmuntret af dette Held drog videre over Taasinge, Langeland, Lolland til Sjælland og derved fremtvang Danmarks Deling, idet Landene Øst for Sundet, med dem Rigets aandelige Tyngdepunkt gennem hele Middelalderen, det gamle Ærkesæde i Lund, blev Sejrherrens stolte Bytte, som det aldrig lykkedes senere at fravriste ham, trods Danmarks Anstrængelser i to blodige Krige, og trods Skaaningernes Tro-

fasthed mod det gamle Moderland, saalænge Haabet om Genforeningen endnu kunde holdes oppe.

Den gamle Adelvej fra Grænsen ved Ejderen op gennem Jylland førte gennem Vejle Amt forbi Kongestenene ved Jelling. Meget kan den gamle Vej fortælle, mange Hærskarer har trampet den, harniskklædte Ryttere og Heste, Bønderskarer med Spyd og Øxer, Musketterer med Musketten paa Nakken og Gaffelen slæbende efter sig, lette Jægerbatailloner med Bagladeriflen over Ryggen og pilsnare Husarer paa Fuldblodsheste. Hærget og brændt er der bleven viden om paa begge Sider af Vejen, men værst, værst af alt var dog hin mørke Januar Nat, da Carl Gustaf havde sit Hovedkvarter i en Bondegaard i Hejls By og der modtog Budskabet om, at nu kunde Isen bære.

Med de otte rige sønderjydske Sogne, som Wiener-Freden bragte til Vejle Amt, kom ogsaa Udgangspunktet for den svenske Helts Sejrstog ind i Amtet, og Aarbøgerne bør derfor gøre Rede for dette mørke Minde.

Lad os da i Tanken gaa tilbage til det 17. Aarhundredes Midte, Tiden for Hadet mellem Danske og Svenske; Sveriges Stormagtstid, skreven med Blod paa alle Nabofolkenes Pander; Danmarks Svaghedstid, da indre Splittelse og Folkets Træghed gjorde det til let Bytte for det rovgerrige Broderfolk mod Øst.

Jylland havde været skaanet for fjendtligt Indfald i mange Aar; siden Niels Ebbesen fældede Grev Gert i Randers 1340, havde ingen Fjende betraadt Landet, naar undtages under indre Uroligheder; Unionskrigene og de senere dansk-svenske Krige, den nordiske 7 Aars Krig og Kalmarkrigen kom udelukkende til at berøre Øst-Danmark, Landene ved Øresund, først Wallensteins ryggesløse Skarer lærte igen Jyderne,

hvad fjendtlig Hærgning betød, men det rigtignok saa grundigt, at det aldrig blev glemt.

14 Aar efter kom Torstenson. Vel nægtede Isen at bære hans Hær over Havet, og Christian IV tilintgjorde paa Kolberger Heide alt Haab om at naa Øerne ad Søvejen, men Krigens Udfald blev desuagtet det, den gamle Konge saa meget havde frygtet og gjort saa store Anstrængelser for at undgaa, nemlig at vi fik Sverige til Nabo mod Syd, som vi alt havde det mod Øst; hvad det Naboskab betød, var ingen i Tvivl om. Tilmed havde vi maattet overlade Svenskerne Halland paa 30 Aar som Pant for deres ny erhvervede Toldfrihed i Øresund. Baade Svenskere og Danskere var klar over, at en slig Fred kun var en Vaabenhvile, og da den fuldblods Krigerfyrste Carl Gustaf af Zweibrücken den 1. Juni 1654 besteg Tronen efter Gustaf Adolfs barnløse Datter, svandt det sidste Haab om Ro i Norden. Sveriges Storhed beror paa dets Hær, sagde han, og kun i Krig kan Hæren bevare sin fulde Kraft og Slagfærdighed.

Kong Christian den fjerde var død 1648 og bleven efterfulgt af sin Søn Frederik den tredje, en mild, velbegavet, efter Tidens Lejlighed kundskabsrig Fyrste, men ulykkeligvis ikke Kriger, og en Kriger var det netop, der trængtes til paa Tronen, for at holde den erobningslystne Nabo Stangen. Imidlertid var baade Konge og Rigsraad dog paa det rene med, at et Værn for Riget maatte der skaffes, men i Stedet for som i Sverige at ordne disse Forhold med kraftig Haand, greb man til den i Danmark meget yndede Udvej at nedsætte en Kommission. Det vil fjærne os for langt fra vort Emne at komme ind paa Enkeltheder ved den Forsvarsordning, som fremgik af Kommissionens Arbejde, men da den ogsaa var bestemmende for Ud-

skrivningen i de til Kongeriget hørende Dele af Vejle Amt, Sønderjylland blev foreløbig ikke berørt deraf, skal Udskrivningen kortelig berøres.

Der fandtes alt paa Papiret en national Hær, med et Fodfolk paa ca. 8,000 Mand delt i 5 Regimenter og henved halvtredie Tusende Ryttere, men nogen synderlig Øvelse havde disse Krigsmænd ikke. Nu blev det bestemt, at Fodfolket skulde øges ved, at der ogsaa foretoges Udskrivninger paa Adelens Gods og oprettedes et Landeværn af all Mandskab mellem 16 og 40 Aar, som ikke drev en Gaard. Det udskrevene Mandskab skulde i tre Aar staa i Regimentets Rulle, hvilket ikke betød det samme som ligge til Tjeneste; siden dannede de en Reserve, kun tjenstpligtig i Krigstid. Hvert Sogn, hver Præst og hver Foged skulde stille en Rytter, og sammen med de Ryttere, Adelen fra gammel Tid var pligtig at stille baade af Len og Arvegods, blev det en Styrke paa henved halvfemte Tusende Mand, mest hvervede blandt de unge Karle i Sognene. Nogen synderlig Øvelse fik dog hverken Ryttere eller Fodfolk, og det var ilde; thi Svenskerne var Datidens bedst øvede Krigsmænd, som Tyskerne har været det i vore Dage. Vi har næsten altid haft den tvivlsomme Ære at have en Mønstermilitærstat til Nabo. Hele Hæren, Landeværnet ikke medregnet, løb op til noget over 12,000 Mand, en ret ringe Styrke for et Rige som Danmark. Norge havde ganske vist ved Siden heraf sit selvstændige Værn, men det spillede kun ringe Rolle ved Kampene i Danmark og var oftest heller ikke synderlig virksomt med Indfald i Sverige.

Til Sammenligning skal meddeles, hvad Sverige sendte i Marken.

I Aaret 1655, altsaa omtrent ved den Tid, da Carl

Gustaf blev Konge, udsendtes til Polen efter Listerne i »Kammar Kollegi Arkiv« i Stockholm:

Fra Sverige:

64 Kompagnier Ryttere.....	6,148
108 Kompagnier Fodfolk.....	14,351
<hr/>	
172	20,535

Fra Finland og Lifland:

46 Kompagnier Ryttere.....	5,168
103 Kompagnier Fodfolk.....	11,419
<hr/>	
149	16,587

Tilsammen 37,122 Mand, som drog med Kongen til Polen, foruden hvad der blev i Hjemlandet. De to nordtyske Lande, Bremen og Verden, som stod under svensk Højhed, maatte samme Aar stille 2,775 Ryttere og 1,440 Mand Fodfolk. Sveriges Stridskræfter var saaledes i Tal omtrent fire Gange saa stærke som Danmarks, i Øvelse og Krigserfaring stod de mindst lige saa meget over dem; navnlig gjaldt dette Rytteriet, den Vaabenart, som i hine Tider vejede mest til ved Kampen i aaben Mark. Sveriges Befolkning antages ved Carl Gustafs Regeringstiltrædelse at have været 2 Millioner Mennesker, hvoraf dog kun 1 Mill. hørte hjemme i det egentlige Sverige. Krigsmagten, Flaadens Mandskab medregnet, ansloges med et rundt Tal til 50,000 Mand. Det egentlige Danmarks Befolkning (de skaanske Lande altsaa medregnet) antoges ved samme Tid at have udgjort mellem 8 og 900,000 Mennesker, Norges sættes til omkring 500,000, regnes Sønderjylland og Holsten med, faar det dansk-norske Rige et Indhyggerantal af lidt over 1½ Mill. Men der manglede den faste Haand ved Røret, som gjorde Sverige saa stærkt og farligt.

Næsten hvert Aar i Tiden inden Krigen blev en Del af det udtagne Mandskab indkaldt til Tjeneste for at skaffe Besætning til Fæstningerne og arbejde paa deres Udbedring. Tiden deltes gjerne saaledes, at den ene Trediedel af Mandskabet var paa Vagt eller eksercerede, en Trediedel hvilede eller havde Tilladelse til at tage privat Arbejde, og en Trediedel arbejdede paa Fæstningernes Vedligeholdelse.

Blandt dem var der en, som særlig vedrørte Vejle Amt, den nybyggede store Fæstning Frederiksdde. Wallensteins Indfald og frygtelige Hærgninger havde henledet Opmærksomheden paa, at Riget manglede Værn mod Angreb fra Syd. Tanken lededes derved naturligt hen paa det gamle snart forglemte Danevirke. Christian den fjerde spurgte sine Raader om deres Mening om den Sag, og de fandt det bedst, om det gamle Danevirke, det bedste muligt var, kunde blive sat i Stand til noget Forsvar, saa at de i Fyrstendømmerne ved uformodet Overfald kunde gaa tilbage dertil og Jyderne i Tide samle sig, for at forekomme fælles Ulykke og Fordærv. Blev saa tillige Rendsborg Fæstning forbedret og Kiel noget befæstet, saa var det Landet til ikke liden Forsikring. Hvad selve Jylland angik, var det bedst at sende Rigens Marsk sammen med en af Raaderne og en Ingeniør derover for at finde en belejlig Plads ved Kolding Fjords Munding til Anlæget af et »recall« Værk.

Hurtige i Vendingen var vi heller ikke den Gang. Efter Vilhelm Bergs »Smaa Bidrag til Fredericias Kultur og ældste Historie« skal vi her meddele de første Spor til Befæstningsvæsenets Udvikling i det sydøstlige Jylland.

Den 17. December 1629, skriver Christian den fjerde i sine Kalender-Optegnelser, »drog jeg fra Haderslev

til Hindsgavl og besaa den Plads, de forment skulde fortificeres mellem Kolding og Snoghøj.«

Næsten 10 Aar efter, den 9. Januar 1639, var man dog ikke kommen videre, end at Kongen kunde notere »drog jeg fra Haderslev til Kolding og den 10. Januar var jeg hen ved Snoghøj og besaa, hvor Jyllands By og Befæstning skulde funderes«.

Et Par Maaneder efter, 15. Marts 1639, gav Kongen Oberst Skeel og Christen Thomsen Befaling til i Hast at befæste forskellige Punkter i Kongeriget, fordi han frygtede pludseligt Angreb. »Dog eragte vi«, skrev Kongen, »at lige over for Medelfar er Intet bevendt, thi en Fjende kan gaa den forbi og holde den blokeret med faa Tropper og ruinere det ganske Land; det samme er hos Kolding at eragte, hvis Situation desforuden ingen Defens at gøre tillader, hvorfor vi eragter (tom Plads til Navnet) bedst bekvemmelig dertil, dog at det holdes hemmeligt.«

Den 26. Januar 1640 faar Ernst Normand Ordre til at sende to Kompagnier, som nylig var lagt til Kolding, videre til Snoghøj, som ogsaa kaldes Jyllands By.

Nogen Befæstning fandtes dog endnu ikke.

Der blev snakket saa længe frem og tilbage om, hvor Værket skulde ligge, at Kongen først 1642 kunde lægge Grunden til en Skanse ved Snoghøj. Aaret efter, da Torstenson overfaldt Riget uden Krigserklæring, var den hverken helt eller halvt færdig og gjorde ingen Gavn. Senere blev den opgivet, da man fandt Beliggenheden paa den noget nordligere Bersodde gunstigere. Her rejste der sig under selve Krigen en Skanse, som blev den første Begyndelse til Fæstningen Fredericia.

Da Christian IV i 1642 var ved Skærbæk for at tage Pladsen til den ny Skanse i Øjesyn, var han

ledsaget af sin nysudnævnte Rigsmarsk Anders Bille til Damsbo, en Mand, hvis Navn senere blev indskrevet i Fredericias Historie med uudslettelige Træk, og som vi derfor her skal dvæle lidt længere ved.

Anders Bille til Damsbo.

Billerne hører til en af Danmarks ældste og berømteste Adelsætter, der med Sikkerhed kan føre sine Stamfædre tilbage til Valdemarstiden; Billerne sad i Kongens Raad og havde de høje Værdigheder indenfor Kirken i den katolske Tid. Listen over store Adelsgodser, som har tilhørt Billeætten, naar Tallet 60, spredt over hele Riget. Anders Billes Fader, Erik Jensen Bille, skrev sig til Rønnoysholm i Vendsyssel nær Vrejlevkloster, en Hovedgaard, han havde faaet

med sin Hustru Mette Banner. Her fødtes Ægteparrets to Sønner, Jens den 15. Januar 1598 og derefter den 19. Marts 1600 Anders. Kort efter sidstnævnte Søns Fødsel døde Faderen, og Moderen giftede sig igen med Jørgen Kaas til Havgaard. Jens Eriksen Bille drog alt 15 Aar gammel til Universitetet i Leyden, fik senere Plads i det danske Cancelli, fulgte Christian den fjerde under Kejserkrigen og faldt ved Lutter am Barenberg. Forinden havde begge Brødrene solgt deres Arvepart i Rønnovsholm, og Anders købte i Stedet 1624 Hovedgaarden Damsbo i Svendborg Amt, Salling Herred, og fra den Tid af skrev han sig til Damsbo. Som Broderen drog han ud i Krigen i Tyskland, fulgte Markvard Rantzau paa Toget til Schlesien og blev, efter at Tilly og Wallenstein havde tvungen Kongen til at rømme Halvøen, i Oktober 1627 Ritmester for den fynske Fane med Henning Valkendorf til Løjtnant og Ejler Bille til Kornet. Aaret efter giftede han sig med Sofie Rosenkrans, Datter af Jakob Rosenkrans til Arreskov og Kjærstrup, som ved sin Død 1616 havde efterladt sig stor Gæld. Som sædvanligt mellem Datidens Adelsmænd fik han snart efter Len, først Rugaard paa Fyn, det senere Rugaard Amt, som 1809 blev lagt ind under Odense Amt, derfra blev han 1634 forflyttet til det fjerne Øsel ved Indgangen til den finske Bugt, som den Gang tillige med det nærliggende Dagø hørte til den danske Krone. Her sad han til 1642, da han blev udnævnt til Rigmarsk, det vil sige den øverste Leder næst Kongen af Rigets Krigsmagt i Fred og i Krig.

Som saadan fik han det lidet taknemlige Hverv at skulle værge for Jylland ved Torstensons Indfald 1643.

Den 18. December, da Svenskerne alt stod nord for Ejderen, fik han Befaling til at samle alt det geworbne

(hvervede) Rytteri og Fodfolk, saa og Rostjenesten i Jylland, tillige med det gamle jydsk Regiment saa meget som var i Jylland, og indkvarterede det i Snoghøj og der omkring, for om muligt at afværge det fjendtlige Indfald. Tre Dage efter fik Claus Sehested Befaling til at indrette Artilleripark og Munderingsoplag i Middelfart, og der forberedtes saaledes et Forsvar ved Lille Belt. Skaaningerne maatte blive hjemme for at værgе eget Land, men Sjællænderne og Fynboerne skulde hjælpe Jyderne. Desværre blev det hele til liden Nytte. Torstensons snare Bevægelser levede ikke Tid til at faa Sagerne i blot nogenlunde Orden.

Rendsborg faldt uden Sværds slag; men Glückstadt og Krempe holdt Stand. Axel Urup forsvarede kækt med en ringe Styrke den ny Skanse ved Christianspris ved Kiel Fjord, men anden Modstand blev der heller ikke ydet i Sønderjylland. Anders Bille skrev fra Skansen ved Snoghøj til Torstenson og spurgte om Hensigten med Indfaldet, men fik kun det tve-tungede Svar, at Nøden tvang til at søge Vinterkvarter i Danmark. Over Flensborg, Aabenraa og Haderslev ilede Svenskerne Nord paa. Den 9. Januar 1644 naaede de Kolding, slog et dansk Rytterkorps paa et Par Tusind Mand i en Fægtning mellem Kolding og Gudsø og viste sig to Dage senere foran Skansen i Skjærbæk Sogn. Torstenson bragte sit Artilleri i Stilling og aabnede Ilden. Anders Bille indsaa snart Umuligheden af et fortsat Forsvar; han gik med den bedste Del af Tropperne over til Fyn, og d. 14. Jan. 1644 fik han Befaling til at lade Kommandanten i Skansen ved Snoghøj overgive sig paa Belingelse af, at Besætningen med Sack og Pack kunde komme over til Fyn. Dette sidste lykkedes dog ikke, og 4,500

Mand, mest oppbudte Bønder, skal ved den Lejlighed være falden i Fangenskab.

Anders Bille befalede nu paa Fyn og gjorde derfra Strandhug mod den jyske Kyst; først i Maj lykkedes det endda at generobre Skansen i Skærbæk Sogn, sløjfe den og hjemføre betydeligt Bytte derfra. I November gik han over til Kolding med 1500 Mand og mødte der Hertug Frederik, som kom fra Holsten med 3000 Mand; sammen skulde de jage Svenskerne under Helmuth Wrangel ud af Jylland. Anders Bille vilde derfor have, at man skulde rykke rask frem langs Jyllands Østkyst mod Randers, hvor Svenskernes Hovedmagt stod, men Hertugen vilde ikke saa langt bort fra sine egne Lande og foretrak at gaa mod Ribe. Ribarhus blev stormet, men paa Kongens udtrykkelige Befaling vendte Hertugen tilbage til Kolding, hvor han i Begyndelsen af Januar 1645 atter forenede sig med Anders Bille. De var imidlertid stadig uenige om, hvad der burde gøres, og den 11. Januar, Aarsdagen for Snoghøj-Skansens Erobring, forlod Hertugen Kolding og drog til Glückstadt. Anders Bille havde ikke Mandskab nok til at møde Svensken paa egen Haand og gik derfor tilbage til Fyn. Fjenden tog paany Ribe, og alt hvad der kom ud af Planen var en dyb Uvilje mellem Hertug Frederik og Anders Bille, en Uvilje, som senere, da Hertugen besteg Danmarks Trone som Kong Frederik den tredje, skulde sætte sørgelig Frugt under Rigets store Trængselstid.

Heller ikke den gamle Kong Christian saa mildt til Anders Bille, han skøttede ikke om at forhandle med ham og betragtede ham næsten som udelukket af Rigsraadet. Under disse Forhold havde Rigsmarsken kun ringe Held med sine Forsøg paa at gøre Rigets levende Værn mere brugeligt; han vilde have den

nationale Militi udviklet haade hvad Rytteri og Fodfolk angik, men det modsatte hans Standsfæller sig, de vilde ikke give yderligere militære Bevillinger; og i hvert Fald krævede de, at disse skulde blive i Landekisterne til Raadighed for Landkommisairerne.

Da Frederik den tredie kom paa Tronen 1648, blev Anders Bille dog slaaet til Ridder ved Kroningen i November Maaned, og foreløbig var han knyttet til den ny Konge ved det fælles Had til Corfits Ulfeld og Svigersøpartiet.

Alt henimod sidste Krigs Slutning havde Anders Bille opkastet en mindre Skanse paa Bersodde. Vejle Borgere maatte arbejde derpaa og forsyne den med Levnedsmidler, og dette kom ikke Vejleenserne belejligt. En Gang maatte de endog derned 14 Dage i Træk med 6 Vogne hver Dag. I Maj 1645 maatte de ugentlig levere 12 Tønder Øl til 4 Officerer og 8 Ryttere af et Kompagni af Oberstløjtnant Rantzaus Eskadron; senere krævedes mere. 23. Maj leveredes saaledes til Jørgen Sefelds Kompagni 8 Tønder Øl, 400 Skaalpund Brød og 200 Skaalpund Flæsk, og d. 29. s. M. 6 Tønder Øl og 200 Skaalpund Brød. Forsyningen af Skansen ved Bersodde kostede i det hele 1800 slette Dalere. Dette blev dog for meget for de af Fjenden udpinte Jyder, og Fynboerne fik derfor Befaling til at skaffe Underhold til Besætningen. Palsader og hvad der ellers krævedes, skulde tages fra de nærmeste Skove paa den ene eller den anden Side Beltet. Først efter Freden til Brømsebro 13. August 1645 kom Jyderne igen i December Maaned ind i Skansen, da Fynboerne beklagede sig over at skulle føde fynsk Folk paa jydsk Grund.

Hvor denne første Skanse laa, er det vanskeligt nu at paavise; vel sagtens har den ligget et eller andet

Sted nær Søbjærget. I sine historiske Oplysninger om Fredericia i det 17. og 18. Aarhundrede skildrer C. F. Møller Egnen saaledes: Bersodde var tæt bevokset med Skov, som mod Nord forenede sig med Harring og Trelde Skove, paa den nuværende Eksercerplads, Kastelsodden var et fuldstændig Vildnis, Dalstrøget mellem Odden og Søbjærget et ufremkommeligt Morads, Resterne af en gammel Sø, som havde givet Bjærget Navn.

Frederik den tredie viste stor Interesse for det ny Befæstningsanlæg. 11. December 1649 fik de jydskes Lensmænd Befaling til at lade gøre Hjulbøre, Spader og Skovle, »eftersom Vi haver anordnet en Fæstning ved Bjergsodde i Jylland«, og tidlig paa Vaaren det følgende Aar (7. April 1650) faar Anders Bille Kongens Brev om at finde Midler til at lade Skansen paa Bersodde forfærdige og reparere efter den Tegning, der alt var vedtaget. Hen paa Sommeren (30. Juli) faar Kapitajn Jørgen Hoffmann Befaling til at drage derover for at optage et Kort over Egnen, paa hvilket den ny Fæstnings Værker kunde indtegnes. Samtidig skal Lensmanden paa Koldinghus, Ebbe Gyldenstjerne, gøre Forslag om Anlæg af et Teglværk og en Skibsbro samt indberette, »hvor Tømmer og Materiale til de der fornødne Huse med mindst Skade kan tages, hvortil dog en Del af den Skov, som der paa Stedet findes og dog skal afhugges, kan bruges og anvendes.« I December samme Aar faar de jydskes Lensmænd, Kapitler og Rigsraad Bud om at lade Bønder arbejde paa Skansen, eftersom Adelen har vedtaget at ville til Fæstningsarbejde fremskikke en Karl af hver 100 Tdr. Hartkorn og underholde ham paa en fire Maaneders Tid.

Endnu tales kun om Skansen, men at Tanken gik videre ses af, at Anders Bille alt den 13. November 1650 stillede Forslag til Rigets Raad om de Friheder, som skulde lokke Borgere til den ny By, der tænktes rejst. Han foreslog:

- 1) 40 Aars Frihed for Skat, Akcise og alle borgerlige onera.
- 2) Toldfri Handel med Heste og Kvæg, hvorimod ingen Fremmed maatte tillades saadan.
- 3) Alt Landprang (Kræmmeri der omkring) skulde være forbudt, og i det Distrikt maatte Korn ikke andet Steds ind- og udlades.
- 4) Fremmede, som tager Borgerskab, kommer til at nyde disse Friheder.

Ved det følgende Aars Begyndelse var man kommen saa vidt, at der skulde tages fat paa Befæstningsarbejderne og i Særdeleshed med at uddele Pladser og Haver og anlægge Gader. Dermed var Dødsdommen udtalt over de tre nærmestliggende Landsbyer, Hyby, som laa Nord for den nuværende Eksercerplads, Ullerup og Hannerup. Anders Bille fik Befaling til sammen med de fem Rigsraader Oluf Parsberg, Gregers Krabbe, Mogens Høg, Henrik Rantzau og Jørgen Seefeld at tage de Grunde i Øjesyn, som hørte til disse Landsbyer, for at skønne over, hvad der derfra kunde lægges ind under den ny Købstad, samt tage rede paa, hvilke Bønder der var villige til at flytte indenfor Voldene og hvorledes de, der blev tilbage, skulde holdes skadesløse for det Tab, deres Bymarker led. Paa Treldenæs skulde anlægges et Teglværk og drives for Kronens Regning.

Det gik nu for Alvor løs med Arbejdet paa Voldene, og det blev snart de Erritsøbønder for meget; de bad sig fritaget for Gravningen, fordi de foruden andre

Ægter maatte gøre det meste af de Ægter, som forefaldt mellem Snøghøj, Kolding og Pjedsted. Kongen fandt deres Bøn billig og føjede dem i deres Ønske.

Det første Tegn til borgerligt Liv i Frederiksodde er vel en Forordning af 14. December 1651, hvorved de jydsk Rigsraader beordres til at indsætte en Foged, som kan dømmc mellem Indbyggerne i Trætter og Tvistighed, indtil Byen saa vidt tiltager, at anden Anordning ske kan, og at Retten der ordentligvis kan betjenes ved Byting og 8 Mænd.

Det følgende Aar begynder man at rejse Kirken. Jørgen Sefeld til Visborg, der Aaret forud havde afløst Ebbe Gyldenstjerne som Lensmand paa Koldinghus, fik 13. April Befaling til at lade Bønderne nedbryde Ullerup Kirke og flytte den ind til Frederiksodde; Bønderne i Elbo Herred fik 4 Dage senere Kongens Bud om at lade Præstegaarden gaa samme Vej. I Oktober Maaned faar Anders Bille Brev om at anname den halve Beholdning fra Kirkerne i Jylland, Fyn og paa Langeland til Bygning af en Kirke i Frederiksodde, men først den 29. Maj 1655 var man saa vidt, at Grundstenen til Kirken kunde lægges. Kong Frederik den tredie var selv nærværende, og Stenen, paa hvilken han knælede, blev senere indmuret over Kirkens søndre Dør. Hen paa Sommeren fik Byens Teglovn Befaling til at brænde Sten til Kirken. Stoustrup og Egum kom til at danne Landsogn til Trinitatis Kirke, som den ny Kirke blev kaldt; forøvrigt blev der indlagt 3525 Tønder Land fra de omliggende Landsbyer som Bymark til den ny Købstad. 10. Juli 1656 faar hver Præst i Jylland Befaling til at svare 2 Rdl. til Frederiksodde Kirke og Skole.

Nær var Vejle bleven ofret for sin nys opdagede Medbejlerske. 19. Juli 1654 fik de jydsk Raader Brev om snarest at kalde Borgmester og Raad og nogle af Borgerskabet i Vejle til sig og forestille dem, at Kongen ansaa det for nødvendigt for Fæstningen Frederiksoddes Bevarelse at samle den størst mulige Trafik der. De nys forudgaaede Ufredstider havde desuden tydelig vist, hvor usikkert det var at leve i en lille, aaben By nær den store Landevej, og hvorledes saadanne Byer mere tjente Fjenden til Ophold og Underhold end Undersaatterne til bedste. Det burde derfor paalægges de Vejle Bymænd, som drev Handel over Søen, at drive denne fra Frederiksodde; Kongen var endog til Sinds helt at forbyde Søhandel paa Vejle for at hjælpe Frederiksodde op. Derfor advarede han i Tide, for at Vejlenserne kunde tage Lejligheden i Agt til at flytte til Frederiksodde, og Rigsraaderne skulde gøre, hvad der stod i deres Magt, for at faa de flest mulige til at drage derned.

Mange Vejle-Folk fik Rigsraaderne næppe lokket bort fra Byen; men de kom til at sande Kongens Ord om det farlige i at bo i en aaben By ved Alfarvej inden ret længe efter. En Sejr vandt dog Vejlenserne over Frederiksodde; der kom ikke alene aldrig noget Forbud mod Skibsfarten paa Vejle, men det lykkedes i næsten halvandet Hundrede Aar at hindre Anlægget af en Havn ved Fredericia, og derved hæmmedes Medbejlerskabet betydeligt.

I Oktober 1656 var Frederiksodde naaet saa vidt, at den kom i Postforbindelse med Nabobyerne. Sten Bille til Kærsgaard, som i April 1653 afløste Jørgen Sefeld som Lensmand paa Koldinghus, fik Befaling til at udlægge to Gaarde i Børkop, to i Velling og to i Gade til at besørge Posten mellem Frederiksodde og

Vejle—Kolding, mod at fritages for Ægt og lignende Tjenesteydelser. Lensmanden paa Hindsgavl, Tyge Belov til Spøttrup, skaffede to Mænd til at besørge Færgen mellem Frederiksodde og Strib.

Først kaldtes den ny Fæstning »Den ny Købstad og Fæstning ved Bersodde«. 1652 fik den Navnet Frederiksodde; Fredericia blev den kaldt tolv Aar senere.

1652 var man begyndt at kaste Volden op, et bryd-somt Arbejde, som sikkert har voldet Bønder og ud-skrevne Soldater mangen sur Time. Den blev bygget efter det da gældende saakaldte hollandske System, der ved Liniernes metodiske Brydning skaffede Gra-ven bestrøgen og flankerende, krydsende Ild frem over Forlandet. Landfronten kom til at danne omtrent en Fjerdedel af en Cirkelbue, der kom til at bestaa af 9 Bastioner med mellemfaldende Linier. Tre lukkede Porte førte fra Marken ind i Fæstningen: Kongens-port, Prinsensport og Strandporten. Mellem Olden-borgs og Holstens Bastioner, de to yderste paa Land-fronten, blev der dannet en Udfaldsport, kaldet Dron-ningens eller »Søbjergporten«. Ud for Portene førte Vindebroer over Gravene, som dog endnu manglede Vand.

Paa Halvøens yderste Odde lagdes et Citadel, hvor-fra »Vandporten« førte ud til Anlægsbroen paa Stran-den; ud fra Citadellet gik langs Kysten mod Nord og Vest Voldlinier, tildels indgravede i den naturlige Skrænt, som lukkede Fæstningen mod Søsiden.

I alt væsentligt har Fæstningen haft den samme Omkreds og det samme Ydre, som den frembyder den Dag i Dag. De mægtige Volde, som vakte Feltmar-skal Moltkes Beundring, da han i 1864 efter Røm-ningen gæstede Fæstningen, har alt frembudt sig for

Carl Gustaf, om end en Del lavere og lettere at bestige, og gjort ham betænkelig ved at vove en Storm, inden Vejen gennem Vandet udenom Volden blev funden.

Frederiksoddes Bygning falder saaledes i Rustningsperioden, der gik forud for Krigen med Sverige, og som rimeligt var kom den til at spille en betydelig Rolle ved Hærens Sammendragning i Sønderjylland og Hertugdømmerne. Den fik straks Besætning afgiven af jydsk Regiment, som tillige gav Mandskab til Rendsborg; det var nationalt dansk Mandskab, der blev afløst en Gang aarlig.

Fredsbruddet rykkede bestandig nærmere; baade 1652 og 1654 havde det truet med Krig. Vel havde Svenskekongen vendt sine Vaaben mod Polen; men det var at forudse, at han vilde kaste sig over Danmark, saa snart han var færdig med Polakkerne, og det gjaldt derfor om at komme ham i Forkøbet, inden han selv valgte den belejlige Tid. Rigsraadet nærrede store Betænkeligheder ved at samtykke i Krigserklæringen, og Kongen havde svært ved at faa dets Samtykke til nogle ret ubetydelige foreløbige Rustninger. De omfattede som tidligere nævnt kun det egentlige Kongerige; i Sønderjylland foretoges ingen Udskrivning, hverken i den kongelige eller hertugelige Del; men da Landet dog ikke kunde være helt værgeløst, udgik Befaling til Amtmændene og Undersaatterne om, at det for at afværge Strejferier og hindre Gennemmarsch af fremmed, hvervet Folk, var nødvendigt, at Undersaatterne væbnedes. Derfor skulde hver loyal Mand mellem 18 og 60 Aar skaffe en Musket med Bandoler, Krudt og Bly eller i hvert Fald en Pike; Mandskabet skulde Amtvis inddeles i Kompagnier og øves i Vaabenbrug af Officerer, udlagne af

Befolkningen selv. Hele dette Forsøg paa en Forsvarsordning blev dog fuldstændig betydningsløst; da Svenskerne kom i Landet, faldt al Modstand bort, Carl Gustaf kunde trygt søge Kvarter i Hejls.

I Kongeriget, særlig i Nørrejylland, herskede der derimod Travlhed straks efter Nytaar 1657; navnlig udfoldede der sig et livligt militært Liv i Frederiksodde. Allerede den 15. Febr. beordrede Anders Bille Adelens Soldater til at besætte Fæstningen, og faa Dage efter sendte Tøjmasteren, Peter Kollhoff, 2000 Musketter, 1200 Ryttervaaben, 1—2000 Halvpiker, 200 Sidegeværer samt Krudt og Bly derover. De to fynske Lensmænd Mogens Høg til Kærsgaard fra Odensegaard og Iver Vind til Nørholm fra Dalum fik midt i Marts Befaling til at tage Ophold i Frederiksodde; de fynske Købstæder skulde sende Levnedsmidler dertil, og kom noget paa, skulde det fynske Landfolk gaa derind.

Den 6. Juni 1657 overbragte en Herold Danmark-Norges Krigserklæring til Svenskerne i Halmstad. Samme Dag fik Skibskaptajn Mathias Bolt, som laa i Beltet med Galeasen »Høienhal« paa 6 Kanoner, Befaling til at tage alle forbipasserende svenske Skibe. Senere blev der ved Middelfart Sund samlet en lille Eskadre, bestaaende af Galeasen »Griffen« paa 8 Kanoner samt de to Smaaskibe »Den sorte Hund« og »Den Dynkerker Boyert«, som ikke findes i den samtidige Flaadeliste og derfor vel sagtens har været væbnede Handelsfartøjer.

Adelens Soldater drog snart videre ned til Holsten, hvor Rigsmarsken samlede sin Hær. Krigen førtes til at begynde med Syd for Elben, Frederiksodde laa langt bag Fronten og maatte nøjes med en lille uøvet Besætning.

For at øge Hærens Styrke udstedtes Hververpatent til forskellige Adelsmænd; for Jyllands Vedkommende skulde saaledes Kjeld Lange hverve et Fodregiment, Niels Krabbe et Dragonregiment og Sten Bille et Rytterregiment. Kjeld Lange havde lidligere været Oberstløjtnant og Chef for Landeværnet i Vendelbo Stift og tog de fleste af sine gamle Befalingsmænd med til sit nyhvervede Regiment. Midt i Marts mønstrede han 7 Kompagnier og gik med dem ned i Hertugdømmerne; de 3 manglende Kompagnier kom betydelig senere, og der blev stadig sendt Folk fra Nørrejylland derned. Niels Krabbe var selv i Skaane; det blev derfor Oberstløjtnanterne Poul Beenfeldt og Ejler Holck, som kom til at lede Hvervningen i Jylland. Sidst i Marts var Regimentet samlet og kunde sendes ned i Hertugdømmerne. 8 af Kompagnierne var Dragoner, 4 Fodfolk; det fik senere Navnet »Rigsmarskens Livregiment Dragoner«, da Rigsmarsken havde hjulpen til ved Oprettelsen; en Del af dem var i Frederiksodde under den paafølgende Belejring, sammen med Dele af Sten Billes Rytterregiment, sædvanlig kaldet »Rigsmarskens Livregiment Ryttere«, der dog foruden Jyder havde en Del tysk Mandskab. Oprettelsen af et saadant Regiment var dyrt; Sten Billes Afregning løb senere op til 60,000 Rdl.

Ogsaa til andre Regimenter, bestemte til at kæmpe Øst for Øresund, i Skaane, maatte de jydske Len yde Mandskab; »Dronningens Livregiment til Hest« under Frans Brockenhuus fik haade Folk og Heste fra Jylland, og Ulrik Christians Dragonregiment kom udelukkende til at bestaa af Jyder.

Om de samtidige Hvervninger i Sønderjylland fortæller A. D. Jørgensen i sit Skrift: »Sønderjyderne i den danske Hær« følgende: Hertugdømmernes Land-

dag bevilgede en Kontribution af 24 Rdl. (1 Rdl. = 3 Kroner 20 Øre i vore Penge) af hver Plov; det indbragte 60,000 Rdl. i Slesvig og 45,000 Rdl. i Holsten. For disse Penge blev der hvervet Tropper i Ind- og Udland. Der blev truffen Aftale med seks forskellige Oberster om at hverve Ryttere og Fodsoldater; den ene af dem var Kongens uægte Søn Ulrik Frederik Gyldenløve; de fem andre var indfødte Adelsmænd: Henrik Sehested, Henrik og Ditlev Ahlefeldt, Hans Rantzau og Detlef Brokdorf.

Af disse mønstrede Henrik Sehested 6 Kompagnier til Hest i Svavsted ved Ejderen (de havde efter de af Knud Rockstroh i Historisk Tidsskrift 7. Række, 6. Bind, Pag. 400 givne Oplysninger Løbplads i Haderslevhus Amt og bestod omtrent ligelig af Danske og andre). Gyldenløve samlede 11 Kompagnier Dragoner, som til Dels maatte udskrives fra Nørre- og Sønderjylland. Amtmanden i Flensborg, Detlev Ahlefeldt, hvervede i Nordslesvig og mønstrede i Maj Maaned 6 Kompagnier til Hest foran Flensborg. Poul Beenfeldt mønstrede i Marts 3 Kompagnier Fodfolk foran Flensborg og førte dem til Rigmarskens Livregiment Dragoner.

I disse Afdelinger, som alle deltog i den snart paafølgende Krig, kæmpede altsaa Nordslesvigerne, desuden opbødes Rostjenesten og Udskuddet, men Kongen ventede videre, at »naar den yderste Nød udkræver det, da alle vil komme paa Benene, Mand af Huse, gribe til Vaaben, møde Fjenden og vise Jer mandigen og tapre, i alt det, som vel anstaae ærlige Folk, tro Patrioter og Undersaatter; derved I ville gøre Jer velfortjent af Fædrelandet og høste stor Ære og Hæder«.

Et Kompagni fra Haderslev, hvori vel Mandskabet fra de otte Sogne har tjent, stod under Peter Markus-

sen Goske; det deltog sammen med Kompagniet fra Flensborg under Klavs v. Buchwaldt senere i Erobringen af Bremen. Med særlig Berømmelse nævnes et Kompagni af danske Sønderjyder under Dellev v. Ahlefeldt.

De danske Stridskræfter samledes som tidligere nævnt i to Grupper, en i Holsten under Rigsmarsken og en i Skaane. Rigsmarskens Hær talte ca. 12,000 Mand, deriblandt var ca. 7,000 Danske fra Nørre- og Sønderjylland, og mellem dem har da Karlene fra Vejle Amt ogsaa tjent; nærmere vil det være vanskeligt at komme i den Sag.

Nørrejylland alene stiller nu omtrent det dobbelte af de 12,000 Mand til den danske Hær; men før hine Tider var Styrken ikke ringe. Havde den blot været bedre øvet og bedre kommanderet.

Vi skal kortelig fremstille de Krigstildragelser, som førte til de to vor Fædreland saa sørgelige Begivenheder: Frederiksoddes Indtagelse og Carl Gustafs Overgang over Beltet.

»Gud havde,« som Carl Gustaf selv sagde, »givet ham en levende Attraa efter at søge sin Lykke ved Sværdet,« og snart efter sin Regeringstiltrædelse sammenkaldte han det svenske Rigsraad for sammen med det at afgøre, mod hvem Vaabnene først skulde vendes. Mange holdt paa, at man straks burde gaa mod Danmark, den gamle Arvefjende og farligste Nabo; men man fryggede dets nære Venskab med det mægtige Holland, og besluttede derfor at begynde med Polen, saa kunde Danmark altid rammes senere. Med Polen var der adskillig Aarsag til Strid. Polakkerne vilde vinde det tabte Lifland tilbage; Svenskerne vilde ikke alene beholde dette, men ogsaa udvide deres Herredømme over de preussiske Havne-

byer, som dels umiddelbart dels middelbart lød under den polske Krone. I Juni 1655 begyndte Carl Gustaf denne rene, skære Angrebskrig mod Polen, og da

Carl X Gustaf.

Lykken strax lønnede hans Mod og Krigersnille, tabte han snart det oprindelige Formaal af Sigte og tænkte paa intet mindre end at føje den polske Krone til den, han all bar. Krigslykkens Omskiftelser lærte

ham dog snart mere Maadehold, men Kampen om Herredømmet i Preussen blev et Led i Striden om Herredømmet i Østersøen; og der havde Danmark store Interesser at varetage. Carl Gustaf havde taget den gamle Tanke om Østersøens Lukning for fremmede Flaader op til Forhandling med Danmark, deraf blev der intet; men alle Magter, som havde Interesser i Østersøen: Rusland, Kejseren, Brandenburg og Nederlandene, følte sig foruroligede ved Sveriges Fremgang og søgte at formaa Danmark til Fredsbrud, og Frederik den tredie følte sig selv saa utryg, at han besluttede at erklære Sverige Krig, inden Polen var helt underkuet og den svenske Krigerkonge derved havde faaet Hænderne fri mod Danmark. I April 1657 gav Rigsraadet sit Samtykke og dermed var Loddet kastet.

Angrebet mod Sverige skulde føres fra tre Sider, fra Holsten mod Bremen og Verden, fra Skaane mod Halland, for at vinde dette gamle danske Land tilbage, og fra Norge mod Gøteborg. Hovedangrebet var det fra Holsten, som de jydsk Tropper skulde anføre. I Dagene omkring den 16. Juni gik Anders Bille over Elben, erobrede hurtigt flere mindre Pladser og 9. Juli Hovedfæstningen Bremerförde. Lykken vendte sig dog snart. 20. Juni modtog Carl Gustaf i Thorn i Vestpreussen Budskabet om Danmarks Krigserklæring. Hurtigere end nogen havde tænkt det muligt førte han den sejrvaante Hær mod den ny Fjende, trak under Vejs Carl Gustaf Wrangel til sig med Tropper fra Pommern og overskred den 22. Juli Holstens Grænse. I Danmark havde man ventet, at Carl Gustaf vilde vende hjem for at værne eget Land og blev meget overrasket ved Budskabet om Indfaldet i Holsten; alt hvad der kunde skræbes sammen af

Mandskab fra Halvøen blev sendt ned til Anders Bille; men lige meget hjalp det.

De jydskes Rigsraader gav den 18. Juni fra Frederiksodde Befaling til at udskrive endnu 3,000 Mand til Fods i Jylland og inddele dem i tre Regimenter, af hvilke de to skulde støde til Hæren i Holsten og det ene blive i Frederiksodde; men Tiden var for knap til at faa Planen gennemført.

Carl Gustaf mødte næsten ingen Modstand. Anders Bille trak sig efter et mindre Sammenstød, der viste de svenske Troppers Overlegenhed, ud i Marskegnene og sendte sine Rytteriregimenter mod Rendsborg. Felttøjmesteren, Christian Friis, som førte dette Korps, standsede dog ikke der; men drog videre gennem Sønderjylland helt op til Frederiksodde. Tilbagetoget lignede saa temmelig en Flugt, skønt Fjenden endnu var langt borte. Det var den første Bebudelse af det snart paafølgende svenske Indfald. Der blev givet Ordre til Indbyggerne i Hertugdømmerne om at rejse sig Mand af Huse, Fjenden skulde »Mand for Mand angribes med tapper Resolution«; men deraf blev der intet.

Rigsraaden Henrik Rantzau til Schönweide, Lensmand paa Aakær, fik midt i Juli Befaling til at lede Jyllands Forsvar fra Frederiksodde, der skulde de ny Fodregimenter hurtigst muligt samles. Carl Gustaf lod sig nemlig ikke standse af Anders Billes Flankestilling i Marsken; den 12. August var han i Slesvig By. Den 14. til 16. August hos sin Svigerfader paa Gottorp Slot, hvor han lod sin stolte Hær paradere for Damerne; 9,000 Ryttere og 4,000 Fodsoldater stærk; foruden det Korps, hvormed Wrangel var paa Vej til ham. Hertug Frederich den tredje af Gottorp svigtede sin Lenspligt mod Danmark og gjorde sælles Sag med Rigets Fjender.

I den sidste Halvdel af August førte Carl Gustaf sin Hær op langs Sønderjyllands Østkyst over Flensborg, Aabenraa og Haderslev, inden Maanedens Udgang var han i Kolding, og den 25. forlagde han sit Hovedkvarter derfra til foran Frederiksodde. Vi skal nu se, hvorledes man der var forberedt paa at modtage ham.

Budskabel om Svenskekongens Overgang over Elben og den danske Hærs fuldstændige Mangel paa Evne til endog blot at opholde ham, vakte stor Bestyrtelse over hele Riget. Frederik den tredje rejste den 9. August med sin Dronning til Frederiksodde for ved Selvsyn at forvise sig om Forholdene. Det sagdes, at Henrik Rantzau havde et Korps paa 6,000 Mand, samlet der, og at Kongen agtede at forene dette Korps med det fra Holsten komne Rytteri, for at føre Styrken Syd paa og slutte sig til Rigsmarsken, men desværre var der ikke Tale om noget sligt; kunde Frederiksodde forsvares, var det alt, hvad der foreløbig lod sig udrette, og selv derom var der Tvivl. Mange raadde til at opgive Forsvaret af den endnu ufuldendte Fæstning og rømme den frivillig; men Kong Frederik vilde have sin ny By værget. Den 18. August fik Oberst Jørgen Rosenkrans Befaling til at sætte over Beltet fra Fyn til Frederiksodde med et Regiment og Levnedsmidler for 8 Dage. Alle Skuder og Færger fra Assens og Middelfart skulde føres ned til Frederiksodde og til Snoghøj for at vogte Overgangen. Ivar Vind skulde fra Frederiksodde drage over til Fyn for at ordne Kystvagten, medens Tyge Below samlede Korn og andre Fornødenheder i Middelfart og sendte dem ind i Fæstningen, naar Mogens Høg og Henrik Rantzau fandt det nødvendigt. Der skulde snarest bestilles 30 Soldaterfaner til

Brug for Krigsfolket i Frederiksdodde, fra Odense kom Tømmermænd for at hjælpe et rejse Palisader. Korn fra Fæstningen blev sendt til Bogense for der at brygge Øl til Styrkelse for Garnisonen.

Under Kong Frederiks egen Ledelse blev der saaledes arbejdet af al Kraft paa at sætte Frederiksdodde i Forsvarsstand, medens Carl Gustaf uhindret marcherede op langs Halvøens Østkyst. Den 23. August drog han selv ind i Kolding, og hans videre Fremrykning derfra var som den, vi kender fra 1848 og 49 og 1864. Han delte sin Styrke saaledes, at en Del gik mod Vejle, medens en anden Del, denne Gang Hovedstyrken, rykkede over Gudsø mod Frederiksdodde. Svenskerne, som ellers altid var saa vel underrettede om alt, hvad vi foretog os, vidste aabenbart ikke ret Besked om, hvor langt vi egentlig var naaet frem med det ny Fæstningsanlæg ved Lille Belt, og hvilken Modstandskraft det havde. Carl Gustaf besluttede derfor at prøve paa at tage Frederiksdodde uden foregaaende Belejring, uden Ceremonier, som man den Gang udtrykte det.

Den 23. August brød Svenskerne frem fra Kolding og besatte op paa Dagen Vejle; baade Byen og Omegnen kom herved til at føle, hvor umilde Gæster der var kommen til Huse. Kirkebogen i Øster Snede er ikke ført fra August 1657 til Oktober 1659, men paa det hvide Blad har Præsten skreven de meget sigende Ord: Anno 1651 d. 3die Augusti kom Svenskerne til Vejle og gjorde herudi denne dispendium«. Kirkebogen for Stenderup Sogn ved Kolding er ikke ført i den første Del af 1659, paa denne Plads har Præsten skreven: »In absentia mea in Middelfart« (under min Fraværelse i Middelfart).

Hovedstyrken gik imidlertid over Gudsø mod Fre-

deriksodde; den 24. August kæmpede Henrik Sehesteds Rytterregiment, som efter Tilbagetoget fra Holsten var bleven bag Elhodalen, med de svenske Ryttere, og Ritmester Rumor blev fangen. Da Egnen foran Fæstningen var ryddet, blev der forberedt Plads til to Batterier paa Galgebakken omtrent 600 Meter fra Volden mellem Kongens og Prinsens Port. Rimeligvis har Erik Dahlberg ledet dette Arbejde. Ved Daggry den 25. August var Kanonerne paa Plads; Carl Gustaf var selv kommen til Stede for at iagttage deres Virkning; han forlagde den Dag sit Hovedkvarter fra Kolding til foran Frederiksodde. Kong Frederik var samme Dag kommen til Fæstningen, efter den hollandske Gesandts Udsagn for i Fjendens Paasyn at overføre 700 Ryttere, hvormed Besætningen skulde øges. Dronning Sofie Amalie ledsagede ham, og begge Majestæterne fulgte fra Volden den første Kamp om Frederiksodde.

Saa snart det blev lyst, altsaa ved halvseks Tiden, aabnede Svenskerne Ilden og fik straks Svar paa Tiltale fra Voldene. Erik Dahlberg fandt, det var en varm Dag. Hans Batterier laa højt og var kun væbnede med Feltstykker, som efterhaanden blev helt »förlamade«; meget Folk og mange Konstabler blev skudt. En anden Kilde mener dog kun, at en Konstabel blev dræbt, og Hovedet skudt af en Musketter. Ilden fra Fæstningen var imidlertid fuldstændig usvækket, og nogen Virkning mod Voldene var ikke at vente af det Feltskyts, Svenskerne raadede over. Ved 9-Tiden om Formiddagen indstillede de derfor deres Skydning. Snart efter kom en Parlamentær fra Fæstningen for at forespørge, hvorledes den fangne Ritmester Rumor havde det; og da Parlamentæren var vendt hjem, faldt Henrik Sehested ud med 300 Ryt-

tere, vel sagtens for at tvinge Svenskerne til at vise deres Styrke. I den Kamp, som nu udspandt sig, var den svenske Generalmajor Bötticher nær bleven fangen; Erik Dahlberg kom ham dog til Hjælp i rette Tid, men fik selv Hesten skudt under sig. Dette skete, fortalte han senere, medens Kongen og Dronningen af Danmark saa derpaa.

Efter en Stund blev de Danske dreven inden for Voldene, vistnok med ret føleligt Tab; en Ritmester var bleven saaret og fangen. Sammen med Rytterne kom nogle Bønderkarle ind i Fæstningen, som Svenskerne havde stukket ind i Rækkerne mellem deres egne Folk, men som under Kampen havde fundet Lejlighed til at løbe over til deres Landsmænd. De fortalte, at Svenskekongen selv og hans fornemste Mænd var mellem Angriberne og udpegede det Sted i Eggen, hvor de havde taget Kvarter.

Svenskerne maa have begyndt at slaa Lejr paa et skjult Sted tæt under Fæstningen. Bønderkarlene har udpeget dette, og ved Middagstid aabnedes igen Ilden fra Volden »med Bueskud med halve Kartover«. Efter den ved Christian Fris' Overtagelse af Tøjmasterembedet 1649 foretagne Optælling af Tøjhusbeholdningen i August 1649, udskød »Halve Kartover«, en Kugle paa 26 Pd.s Vægt, altsaa efter Datidens Maalstok et meget svært Projektil; det sværeste, Optællingen nævner, er et »St. Hans Stykke«, som udskyder en Kugle paa 31 Pund. Det synes, som om man med disse rimeligvis Fæstningens sværeste Kanoner har forsøgt et Bombardement af den svenske Lejrplads, og med Held. Et Kartovskud gik gennem Feltmarskal Wrangels Telt, et andet traf en kongelig Karossehest. Oberstløjtnant Fersens Tjener blev skudt helt igennem, og Grev Trolles Livknegt blev saaret

i Armen af Jærnet fra en Marketendervogn, som en Kanonkugle slog i Stykker. »I Summa, die drinnen schossen tapfer auf die Schweden zu« (Alt i alt, de derinde skød tappert paa Svensken) siger en samtidig Beretelse, og Carl Gustaf besluttede ogsaa efter Feltmarskal Wrangels Raad at lægge sin Lejr længere tilbage og befæste den. Det havde været Kongens Hensigt at vove en Storm; men efter den i Dagens Løb gjorde Erfaring holdt han det ikke for raadeligt.

Den første Dags Kamp havde saaledes været gunstig for Danskerne; Kong Frederik og hans Dronning havde al Grund til at glæde sig over Udfaldet. Carl Gustaf havde ventet at træffe en daarlig Fæstning, som efter en kort Beskydning kunde tages med stormende Haand af hans sejrvaante Tropper; men han var bleven grundig skuffet. Ikke alene var hans Kanoner bleven bragt til Tavshed, men det paafølgende Rytterudfald og den heftige Skydning fra Voldene om Eftermiddagen havde vist ham, at Stillingen i Fæstningens Nærhed ikke lod sig hævde uden med store Anstrengelse og Tab, og han bestemte sig derfor, om end nødt, til at søge en fjernere Lejrplads, befæste den og nøjes med derfra at jagttagte Frederiksodde, for at afvente bedre Vilkaar for Angrebet.

Lejrpladsen blev valgt ved Landsbyen Bredstrup, Nord for Frederiksodde-Vejle Vejen tæt Øst for Elbodalen. Befæstningslinien, som let lader sig Følge i Marken efter det af Erik Dahlberg optagne Kort, begyndte mod Syd omtrent dér, hvor den nuværende Fredericia-Vejle Vej skraaner ned mod Elbodalen, mod Øst har den strakt sig omtrent til Midtvejs mellem Bredstrup og Stallerup, og bøjede saa af mod Nord. Den dannede en Trekant, hvis vestre Side var dækket af den brede, den Gang vandrige Elbodalen,

medens de to andre Sider skærmedes af lave, bastionære Volde. Tropperne lejrede tæt bag Voldlinien, Feltmarskallens Kvarter var i Lejrens Midte; Kirken blev vistnok omgivet med Palisader og indrettet til Kærne eller Kastel.

I næsten to Maaneder blev Svenskerne i denne Lejr, og haardt gik det ud over Omegnen. Skove blev til Dels omhuggede og Gaarde nedbrændte for at skaffe Materiale til Lejrens Befæstning; Kongsted Kirke blev saa ødelagt, at det efter Freden skønnedes for dyrt atter at bringe den paa Fode. Behoerne fik derfor Tilhold om at søge Bredstrup Kirke. Strejfkorps inddrev Levnedsmidler milevidt i Landet. Bønderne kunde vel fri sig ved at købe »Salvegarder«, Beskærmelsespas, af Fjenden, men det var ret dyrt. Oftest var Præsten Mellemand ved saadan Handel. I Gaverslund havde Præsten, Hr. Rasmus, nogle Ryttere i Kvarter for at bevare Præstegaarden og Landsbyen, mod at han ugentlig gav Rytterne en Godtgørelse; senere blev han nødsaget til at sende to af dem til Breininge, for at denne By ikke skulde blive øde. De Jellinge Bymænd samledes i deres Kirke og bad deres Præst, Hr. Jørgen Pedersen, at han vilde gøre sin Flid og rejse til Kolding for at skaffe dem Salvegarder; hvad han bekostede derpaa, skulde han faa igen. Han opfyldte deres Ønske og vendte tilbage med Kongebreve paa Tryk og 4 Salvegarder.

I Gaverslund maatte Bønderne køre med Korn baade til Lejren ved Bredstrup og til Vejle, »hvorved mange fattige Folk mistede deres Sække«; i Gaarslev blev Bønderne pryglede til efter Fyns Indtagelse at drage derover og hente Furage til Feltmarskallens Heste.

Mange, baade Præster og Bønder, maatte rømme Hus og Hjem og skjule sig i Skovene eller søge til

fremmede Steder. I Vandel, Randbøl Sogn ved Vejle, fortælles, at de Svenske under Opholdet dér skar Indvoldene ud af en Fange, bandt ham med dem til en Pæl og piskede ham til Døde. Kun sjældent ydede Bønderne Modstand, dog nævnes, at en svensk Skildvagt blev skudt i Trelde By, og at Svenskerne som Hævn hrændte Byen. Endnu vises i Trelde Skov de Steder, hvor Bønderne holdt sig skjult.

Et ret mærkeligt historisk Sagn fra denne Tid fortælles i Thieles Danmarks Folkesagn. Mange Bønder fra Gaarslev og Omegn flygtede med saa mange Levnedsmidler, de kunde samle, over i Bjærge Herred til et af »Enkedronningens« Godser, hvor Svenskerne ikke turde komme. Enkedronningen var nemlig Fru Kristine Munk, Christian den fjerdes fraskilte Hustru; for hendes Gaard, Rosenvold, havde Svigersønnen Corfits Ulfeld udvirket fuld Sikkerhed hos Svenskerkongen, og den blev ogsaa overholdt. Først da Polakkerne kom til Egnen som Venner og Hjælpere og hærgede værre end vor argeste Fjende, blev ogsaa Rosenvold udplyndret.

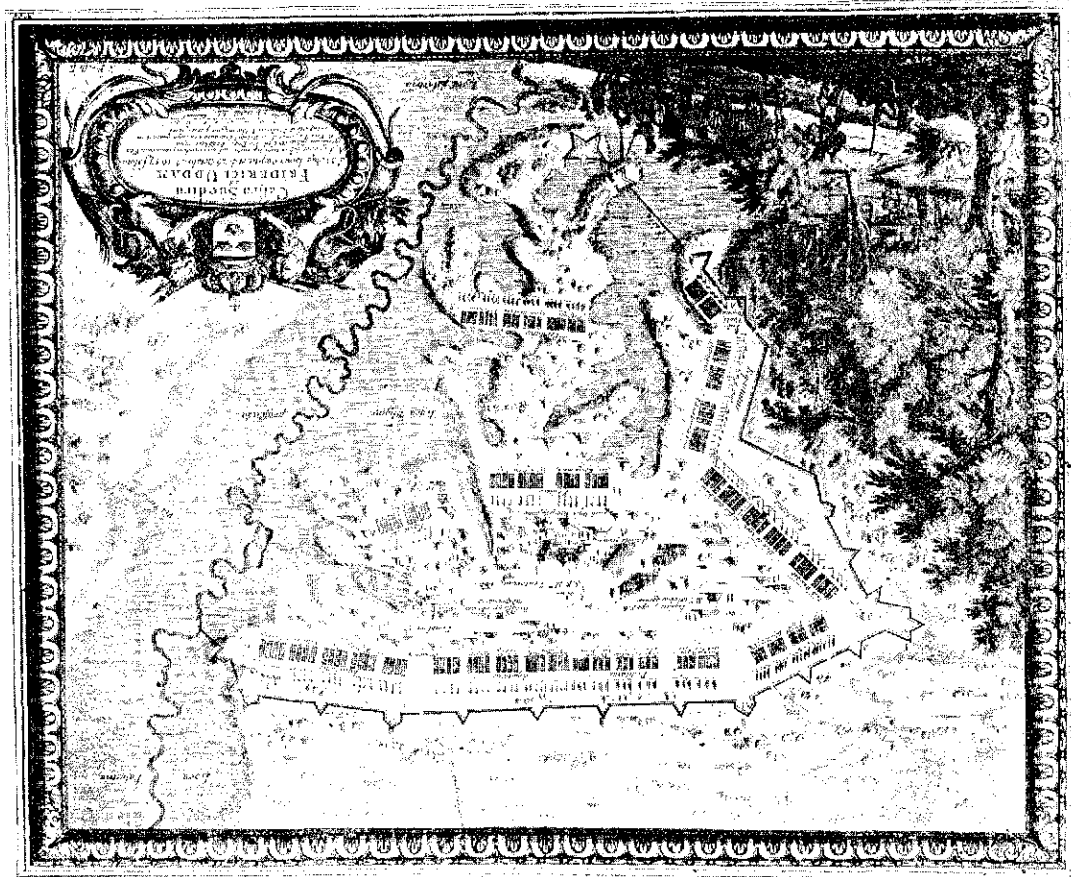
Corfits Ulfeld opholdt sig forøvrigt i Lejren ved Bredstrup under det meste af Belejringstiden; han skrev til sine fordums Venner, Rigsraaderne i Frederiksodde, og bad dem møde ham til Samtale paa Marken foran Fæstningen, da han havde Ting af Vigtighed for Riget at tale med dem om, men ingen svarede ham.

Svensk Lejr ved Frederiksodde

(se hoeslaaende Billede)

den 23. August indrettet og den 26. Oktober 1657 forladt.

- A. Regimenter, som i Begyndelsen af September afsendtes til Vendsyssels Besættelse under Generalmajor Bötticher.
- B. Tre Regimenter, som den 21. Oktober kom fra Krakau og tog stor Del i Frederiksoddes Erobring.

Det var en efter Datidens Lejlighed anselig Hær, hvormed Svenskerne begyndte Belejringen. Den bestod af

Fodfolk.

Uppländingerna under Grev Niels Brahe til Vissingsborg.

Södermanländingerna under Baron Pehr Sparre.

Nerikes og Wermlands-Knægtene under Essen.

Tyskere under Jakob Kasimir de la Gardie.

Rytteri.

Komp.

8	Wittenberg	} sendes i Begyndelsen af September under Bötticher til Vendsyssels Besætning.
8	Königsmark	
8	Bötticher	
8	Uppländingerna.	
8	Westgöter.	
8	Smaakändingerna.	
4	Fyrsten af Anhalt.	
4	Aschenberg.	
8	Landgreven af Hessen.	
8	Overbeck.	
8	Hertugen af Croy.	
8	Finner under Galle.	
8	Berndes Finner.	
8	Øslgöter.	
8	Taubes Dragoner.	

Det var saaledes en anselig Rytterstyrke paa ikke mindre end 120 Kompagnier, som indesluttede Fæstningen. Fodfolket var derimod svagere. Generalmajor Bötticher vendte vistnok inden Stormen tilbage fra sin Ekspedition til det nordlige Jylland, ellers blev Styrken uforandret under hele Belejringen, undtagen at der den 21. Oktober kom fra Krakau en Afdeling Helsinger under Steubock og Fersen, og Polakker un-

der Hestrig og Gengel; om de første siges det udtrykkelig, at de flyede under Stormen. Artilleriets Styrke er ikke medregnet, men har sikkert ikke været ubetydelig, da det gjaldt en Belejring.

Anders Bille stod den Gang endnu nede i Marsken med sit Korps; han havde sidst i August Maaned planlagt et Overfald paa den svenske Garnison i Kiel, for derefter at marchere Nord paa gennem Hertugdømmerne; men Fjenden i Kiel skønnedes ved nærmere Efterretninger for stærk, og blev desuden underrettet om Faren. Planen blev derfor opgivet og dermed ogsaa Tanken om at naa Frederiksodde ad Landvejen. Rigsmarsken lod største Delen af sit Livregiment indskibe og gik selv den 2. September om Bord. Vedholdende Storm hindrede i 8 Dage den lille Eskadre i at løbe ud, først over Midten af September Maaned naaede han Nord om Skagen ned til Lille Belt, steg i Land i Frederiksodde og overtog efter et kort Besøg i København Befalingen i Fæstningen, som da alt havde været indesluttet i næsten tre Uger. Inden Maanedens Udgang naaede Livregimentet, det meste af jyske Regiment og Adelseskadronen til Frederiksodde ad den samme besværlige Vej Nord om Skagen.

Fæstningens Besætning bestod, da Carl Gustaf kom for Voldene, af de fire uøvede Bonderegimenter under Oberstløjtnant Linderollh som Kommandant, Oberstløjtnanterne Besell og Powish samt Oberst Rosenkrans, tilsammen vel godt og vel 3,000 Mand, hertil kom endnu de Rytterafdelinger, mellem dem Henrik Sehesteds Regiment, som efter Tilbagetoget fra Rendsborg var bleven i Frederiksodde.

Om Fæstningens Tilstand ved Belejringens Begyndelse giver den hollandske Gesandt v. Beuningens Indberetning til sin Regering ret klar og vistnok rig-

tig Besked. van Beuningen var selv taget til Middelfart samtidig med, at Kongeparret drog til Frederiksodde, han havde saaledes Lejlighed til at se Begivenhederne paa nært Hold. Fæstningen er, skriver han, fra Landsiden dækket af temmelig høje Volde og syv Bolværker, som har et Omfang af omtrent 800 Skridt, med tørre og ikke meget dybe Grave uden Palisader. Før Kongens Ankomst var der saa stor Mangel paa alt, hvad der behøves for at forsvare denne Plads, at de fleste i Krigsraadet havde voteret paa, at man burde forlade den, senere har man efter Tid og Lejlighed gjort bedre Anstalter.◀

Dette Brev giver et godt Indblik i Forholdene, kort før Carl Gustaf kommer for Fæstningen og Belejringsens første Dage; den giver tillige et sørgeligt, men karakteristisk Bidrag til Fredericias Historie. Med en nærforestaaende Krig for Øje var der i 6 til 7 Aar arbejdet paa at rejse den ny Fæstning, hvis paatrængende Nødvendighed to kort forud førte ulykkelige Krige havde vist; men trods dette, var man dog ikke naaet videre, end at det ved Krigens Udbrud blev taget under Overvejelse, om den skulde forsvares eller rømmes uden Kamp, og at de fleste i Krigsraadet, efter den hollandske Gesandts Udsagn, stemte for det sidste; den blev imidlertid ikke rømmet, men faldt i Fjendevold ved den Blottelse, dens ufærdige Tilstand gav. Næste Gang en Fjende nærmer sig Fredericias Volde, atter ført af en Mand af Slægten Wrangel, betragtedes Rømningen som selvfølgelig; men i den paafølgende Vinter gjøres den forsvarsdygtig, og i Aaret 1849 skrives det eneste glimrende Blad i Fæstningens Historie. 1864 er man ikke kommen videre, end at Spørgsmaalet Rømning eller Forsvar atter drøftes; man bestemmer sig for det sidste, men opgiver under

selve Krigen aller dette, og lader Fjenden rykke ind gennem den aabne Port, og tage det efterladte Materiel.

Carl Gustaf blev kun kort i Lejren ved Bredstrup; vigtigere Sager kaldte ham, som vi senere skal se andet Steds hen. Kort efter Angrebet paa Fredericia udfærdigede han Instrux for Generalmajor Bötticher til med tre Rytterregimenter, Generalmajorens eget, Königsmarks og Wittenbergs samt Taubes Dragoner, at gennemfare Nørrejylland for at nedslaa al den Modstand, som kunde rejses mod de svenske Udskrivninger af sammenrottede Bønder, Snaphaner eller opbudt Mandskab. Efter saaledes at have ordnet alt overlod Kongen Befalingen til Feltmarskallen Carl Gustaf Wrangel og drog selv den 4de September til Wismar, hvor han blev Aaret ud.

Dermed var første Afsnit af Krigen paa Halvøen endt; det havde ikke været heldigt for de danske Vaaben. Den 22de Juli var Carl Gustaf gaaet over Holstens Grænse; en Maaned efter var hans forreste Afdelinger naaet til Vejle, uden at der noget Steds var ydet Svenskerne nogen nævneværdig Modstand, endsiges leveret noget Hovedslag. Halvøen fra Elben til Skagen var i Fjendens Hænder, naar undtages de faa Fæstninger. Vi skal nu se, hvorledes Krigen var forløbet hinsides Øresund, og hvad Udsigt der var for Jylland til at faa Hjælp fra Rigets andre Lande.

Samtidig med Anders Billes Angreb paa Bremen var Krigen begyndt i de skaanske Landskaber. Svend Poulsen Gjønge havde samlet Hallandsfærene om sig for at rejse dem mod Svensken, som var Herre i Landet siden Brømsebro-Freden; men Per Brahe kom pludselig over ham, fandt hans Smuthul, spredte hans Skare og tvang ham og hans Mænd til at ty til Engelholm, hvor Axel Urup og Ulrik Christian Gyl-

denløve var ved at samle en Hær. Heller ikke de havde dog deres Sager i Orden, da Per Brahe rykkede frem, og maatte foreløbig vige; men Svenskerne gik ogsaa selv snart tilbage for at skaffe Ro i Halland. I August kom de igen, men den 15de om Aftenen, altsaa medens Carl Gustaf var paa Gottorp, faldt Gyldenløve over dem ved Landsbyen Errerup og tvang dem til at gaa tilbage over Grændsen. Danskerne fulgte efter, og den 31te August kom det til et Slag ved Gennevad Brø. Efter en hed Strid Dagen igennem veg 7,000 Danske for 10,000 Svenske; men da Svenskerne vilde nytte Sejren og paany faldt ind i Skaane, var de ikke heldige. Gyldenløve tvang dem efter en skarp Fægtning til at gaa tilbage igen, og under denne Tilbagegang kom det den 2den Oktober ved Landsbyen Kattrup til den største Kamp i Aarets Fellog paa denne Krigsskueplads. Svenskerne under Gustaf Otto Stenbock var i Tal og Uddannelse jævnstærke med Danskerne under Ulrik Christian Gyldenløve; og Kampens Udfald blev, at Svenskerne maatte rømme Valpladsen med et Tab af omtrent 1,000 Mand og flere Kanoner. Kong Frederik af Danmark overværede selv Slaget. Stenbock maatte høre ilde af sin Konge for dette Uheld; han svarede tilbage: »Gud give Kongelig Majestæt snart kom til Sverige igen og førte nogle gamle Ryttere med, saa skulde man snart vise Jutten Vejen hjem igen.« Desværre for Jyderne var det dem, som maatte stanges med »de gamle Ryttere«. Skaaningerne og Sjællænderne havde kun de nyudskrevne svenske Bønderknægte mod sig, og med dem var de fuldt jævndygtige i Striden.

Kampen Øst for Sundet havde saaledes i det hele ikke været ugunstig for Danskerne, og paa Søen hævede vi vort gamle Ry og stred med vante Held.

Frederik den tredje troede, at Carl Gustaf ved Krigserklæringens Modtagelse vilde søge at komme hjem til Sverige med nogle af de der saameget savnede gamle Ryttere, og for at hindre dette gik han selv til Søs med Flaaden om Bord paa sin Faders gamle Admiralskib »Trefoldighed«, fra hvilket Rigsadmiralen, Henrik Bjelke, ogsaa havde sit Flag vajende; men da han opdagede sin Føjltagelse og fik at vide, at Carl Gustaf allerte Hæren mod Jylland, lod han sig landsætte paa Skaanes Kyst. Henrik Bjelke stod saa igen ind i Østersøen med Flaaden, hærgede Rygen og flere Smaaøer, holdt Søen ryddelig og ventede sin Modstander.

Først hen i September, da Carl Gustaf selv var kommen til Wismar, besluttede den svenske Admiral Claes Bjelkenstjerna sig til at vove et Hovedslag med sine 32 Orlogsmænd og 6 væbnede Handelsfartøjer mod de 30 dansk-norske Skibe. Henrik Bjelke, under hvem Niels Juel kommanderede en Eskadre, mødte Bjelkenstjerna under Falsterbo den 13de September; Dagen igennem kæmpede Flaaderne haardt mod hinanden, uden at nogen vandt synderlig Fordel. Den næste Dag begyndte Slaget igen under stiv Kuling; men nu blev Svenskerne kede af Legen og styrede tilbage til Wismar, hvor Bjelkenstjerna maatte melde sin Herre og Konge, at over Søen kunde de svenske Hærskarere ikke naa til de danske Øer. Henrik Bjelke fik hurtigt sine Skibe udbedrede, og den dansk-norske Flaade var Herre i Østersøen, indtil Vinterkulden tvang den i Havn.

Østdanmark var saaledes værnet mod Fjenden, og fra Søen truede ingen Fare; men paa Halvøen gik det slemt til. Kort inden sin Afrejse fra Lejren ved Bredstrup havde Carl Gustaf som nævnt sendt General-

major Hans Bötticher op gennem Nørrejylland med tre Rytterregimenter. Generalmajoren skulde efter sin Instrux okkupere Jylland, nedslaa al Modstand af »sammenrottede, væbnede Bønder, Snaphaner og Ausschuss« (Landeværn) samt assistere den svenske Overkommissær for Jylland, Johan Siltmann, ved de store Udskrivninger af Penge og Naturalydelse m. m. De svenske Rytterafdelinger skulde vel brede sig over hele Landet, men dog overalt holde saadanne Styrker samlede, at de ikke var udsat for Overfald af Indbyggerne. Nogen egentlig Modstand mødte dette Streiftog ikke, kun Vendelboerne havde væbnet sig og indgød Fjenden nogen Respekt. Generalmajor Bötticher gik endog tilbage til Viborg og bad om Ordre fra Wrangel i Lejren ved Bredstrup. Han faar Befaling til at trænge frem gennem Thy; bryder saa den 1ste Oktober op fra Viborg, splitter den 3die Thyboerne efter tapper Modstand, drager videre Nord om Fjorden og lader Vendelboerne haardt prøve det svenske Staal. Da al Modstand var slaaet ned, gaar han atter Syd paa, og midt i Oktober er han igen i Lejren ved Bredstrup med sine Folk, forinden det store Foretagende, som Wrangel imidlertid havde planlagt, var udført.

Foran Frederiksdode var der hele Efteraaret igennem ikke sket noget af Betydning. De danske og svenske Ryttere tumlede sig stundom i Kamp mellem Fæstningen og Lejren, men intet større Angreb foretoges fra nogen af Siderne. Anders Bille var kommen til Fæstningen midt i September og var kort efter paa Kongens Befaling rejst til Kjøbenhavn. Kongen var imidlertid den Gang i Skaane, saa han traf ham ikke, men han fik et stærkt Indtryk af, hvormeget Stemningen var imod ham paa Grund af det ulykkelige Udfald af Halvøens Forsvar. Han skrev et Indlæg til de i

Hovedstaden værende Rigsraader for at rense sig for de mod ham rejste Beskyldninger og kastede navnlig Skylden paa Christian Friis, som uden Ordre fra Rendsborg var gaaet Nord paa med Hovedmassen af Rytteriet.

Før henimod September Maanedes Slutning har Rigmarsken saaledes ikke overtaget Kommandoen i Frederiksodde.

Svenskerne havde imidlertid holdt sig nogenlunde rolig i Lejren ved Bredstrup; det var endogsaa paa-tænkt helt at opgive Fæstningens Belejring, og Wrangel fik Befaling til at gaa til Als, for derfra at forsøge en Overgang til Fyn. Han var alt naaet til Haderslev med 3 Rytterregimenter og 1 Fodbrigade, da Planen blev opgivet paa Grund af de danske Orlogsmænds Nærværelse i Beltet. Han vendte saa om og naaede Lejren tidsnok til den 8. Oktober at kunne kaste et større Udfald fra Fæstningen tilbage. Rimeligvis har Anders Bille faaet at vide, at Wrangel var draget bort med en større Styrke og villet nytte Lejligheden til et Overfald paa den svenske Lejr. Kort efter blev Belejringshæren forstærket med 3 Fodregimenter fra Krakau; dets Fodfolk naar der-ved en Styrke af 4,000 Mand.

Carl Gustaf var paa dette Tidspunkt alt andet end tilfreds med Sagerens Stilling. Sverige var i aaben Krig med Danmark, Polen, Rusland og Østerrig; Brandenburg rustede og truede med at slutte sig til de andre Fjender. Holland var Danmarks Ven, om end endnu nevtral og Sveriges eneste Forbundsfælle, Fyrsten af Siebenbürgen havde hurtigt maattet vige ud af Polen, og var næsten som Flygtning naaet til sit eget Land, hvor en tyrkisk Hær i Mellemtiden havde gjort Indfald. Carl Gustafs sidste Haab stod

til at vinde England og Frankrig for sig, men de krævede begge noget for noget, og det passede ikke med den svenske Erobrers Planer. »Med vore Traktater gaar det intrikat, næsten alle Naboer har konspireret til Sveriges Ruin,« skrev han til Per Brahe. Kunde han faa Fred med alle sine Fjender, var dette vel det bedste; men det var lidet sandsynligt. Imidlertid agtede han at hævde sine Stillinger Vinteren igennem, og holde Striden oppe, ellers kunde hele Sværmen falde over ham i hans eget Land. Man maatte holde Kampen gaaende paa Gravens Ydersider og hindre Fjenden i at komme over Graven. Blev Overgangen stormet, var videre Modstand mod saa mange Fjender forgæves, thi det var umuligt at forsvare Sveriges vidtstrakte Grænser med egne National-soldater. Han syntes fuldstændig blind for, at kun hans egen Rovbegærlighed og Erobrelyst havde kaldet alle hans Fjender i Vaaben imod ham, og med den besynderlige Religjøsitet, som var parret med hans brutale Krigslyst, indskød han sin Sag for Herrens Dom og haabede paa hans Hjælp.

Derfor saa han ogsaa en særlig Forsynets Styrelse i det lykkelige Budskab, som Carl Gustaf Wrangel snart efter sendte ham: Frederiksodde var taget med stormende Haand.

I Frederiksodde havde man vænnet sig til den uvirkosomme Fjende udenfor Volden i Lejren ved Bredstrup; men Anders Billes store Udfald, den 8. Oktober, da han troede Wrangel paa Marchen Syd paa med største Delen af sine Tropper, vidner om, at Agtpaagivenheden i Fæstningen ingenlunde var svækket. Havde man derinde tilfulde kendt den Modstander, der stod udenfor Volden, havde man dog endnu yderligere skærpet Aarvaagenheden. Carl Gu-

staf Wrangel var en Fjende, som ikke var til at spøge med, men der var i hans Lejr en endnu farligere Mand, som under det tilstundende Vinterfelttog skulde vinde et udødeligt Navn i Sveriges Historie, og desværre ogsaa i Danmarks.

Erik Dahlberg var født i Stockholm 10. Oktober 1625, han var altsaa paa denne Tid i sin kraftigste Alder, en Mand paa 32 Aar. 21 Aar gammel var han kommen til Pommern som Kammerskriver, blev Aaret efter Fortifikations-Konduktør, 1648 Ingeniør og 1656 Generalkvartermesterløjtnant; saa vidt var han den Gang naaet paa Vejen til Ærens Højdepunkt. Inden han døde 1707 var han Greve, Feltmarskal, Generalguvernør over Liffand med Riga til Hovedstad, samt Kanceler for Akademierne i Dorpat og Pernau.

Under Torstensons Indfald havde han 1643 været nærværende ved Stormen paa Christianspris ved Kiel Fjord. Under Carl Gustafs March fra Polen mod Danmark havde han det Hverv at ødelægge eller afbrænde de Fæstninge, som ikke lod sig forsvare. Ved Belejringen af Itzeho var han to Gange i Livsfare, først ved en Stykkugle siden ved en Morter, der sprang, da en Fyrkugle paa 280 »Mærker« skulde antændes; men til Danmarks Ulykke blev hans Liv begge Gange sparet.

Som Generalkvartermesterløjtnant overværede han alle Krigsraad i Lejren ved Bredstrup, og han vidste, hvor stor Vægt hans Herre og Konge tillagde Fæstningens Erobring; først naar Frederiksodde var taget, kunde der for Alvor være Tale om at prøve Overgangen til Fyn. Han raadede derfor stærkt til at benytte den »Confiance«, hvori man var i Byen, til at vove en Storm.

I Lejren ved Bredstrup var man stedse meget vel

underrettet om Forholdene bag Fæstningens Volde, dels gennem Spioner dels gennem Overløbere; Stemningen blandt Forsvarerne var ingenlunde god, derom vidner de talrige Desertører endog blandt de jydsk Bønderknægte; midt i Oktober naaede Antallet af Desertører 166, og samtidig var 484 Mand syge. Midt i September løb endog to Kaptajner, en Tysker og en Skotte, over til Svenskerne. Desuden blev der hyppigt foretaget Fangebytte med fangne Officerer, endog den 22. Oktober, kun to Dage før Stormen. Wrangel vidste ogsaa, at Anders Bille havde været syg og endnu var rel svag.

Henimod Slutningen af Oktober, altsaa samtidig med at Svenskerne i Lejren ved Bredstrup blev forstærket med Generalmajor Böttichers Korps og de tre Fodregimenter fra Krakau, blev Fæstningsbesætningen svækket paa en Maade, der fik de sørgeligste Følger. Det synes, som om det hen paa Efteraaret har voldet noget Bryderi at skaffe Furage til Hestene. I Dagene før den 16. Oktober var det lykkedes svenske Skibe, trods det, at den danske Flaade var Herre paa Søen, at bortsnappe 3 til 4 Fartøjer, som skulde bringe Levnedsmidler og Furage til Frederiksodde. Kort efter blev endog et dansk Skib, væbnet med 4 Stykker, taget i Belltet. Dette har maaske været modvirkende Aarsag til, at man bestemte sig til det skæbnesvangre Skridt, at overføre næsten alt Rytteriet, fynske Adelsfane og Henrik Sehesteds Regiment til Fyn. Befalingen hertil er rimeligvis udgaaet fra Anders Bille; han var jo ikke blot Fæstningens Højstbefalende, men ogsaa Rigsmarsk; i saa Fald bærer han det største Ansvar for Fæstningens Fald.

Naturligvis maatte man i den svenske Lejr snart komme til Kundskab om den Svækkelse, Fæstningens

Forsvar havde lidt. Transportskibene, der førte Rytterne til Fyn, var let at iagttage i Beltet, og Deserterere og udvekslede Fanger har desuden snart givet al ønsket yderligere Oplysning, og derved styrket Haabet om, at en Storm maatte kunne lykkes.

For nærmere at undersøge Forholdene paa nært Hold krøb Erik Dahlberg og en anden svensk Officer ved Nattelid paa Hænder og Fødder frem til Fæstningens Glacis og ned i de tørre Grave; de maalte Gravenes Dybde og Bredde og fandt dem lette at overskride. Desuden skaffede de Vished for, at Fæstningsvolden mod Sydvest ikke gik langt nok ud i Stranden, men var søgt erstattet af tre Palisaderækker, som dog kunde omrides, naar det ikke var Højvande. Paa denne sidste Omstændighed byggede Angriberne fornemlig Haabet om det heldige Udfald af den Storm, som blev besluttet.

Efter Dahlbergs Forslag skulde Stormen samtidig rettes mod de tre Fæstningsporte og de disse flankerende Bastioner. Medens Forsvarerne derved bandtes til hele Voldlinien, skulde en Rytterafdeling omride Palisaderne, falde Voldens Forsvarere i Ryggen og skaffe de Stormende Sejr.

Foruden de tre sædvanlige Adgange til Byen, Kongens Port, Prinsens Port og Strandporten var der under Belejringen dannet en fjerde, en Udfaldsport mellem Oldenborgs og Holstens Bastion, altsaa lidt Syd for den nuværende Jærnbanegennemskæring. Porten kaldtes Dronningens eller Søbjærgporten.

Mod denne Port førte Carl Gustaf Wrangel selv den sydligste Stormkolonne, sammensat af følgende Afdelinger:

Mod Oldenborgs Bastion

Uplands Fodregiment under Brahe.

Södermanlands » under Sparre.

Mod Holstens Bastion

Det tyske Fodregiment under Oberst Fabian v. Fersen,
Oberst Baron Spens' Regiment.

Af Artillerister medtoges Major Christer, 1 Løjtnant,
1 Fændrik, 2 Stykjunkere, 2 Sergenter, 10 Konstabler,
10 Haandlangere og 12 Tømmermænd, som medførte
150 Haandgranater.

Rytterkolonnen, bestemt til at omride Palisaderne,
bestod af

Uplandsryttere	8	Kompagnier
Westgötaryttere	8	»
Et tysk Rytterregiment	8	»

Mod Bastionerne ved Prinsens Port, Prinsessen og
Prins Georg førte Generalmajor Jakob Kasimir de la
Gardie

Generalens eget tyske Fodregiment under Oberstløjtnant
Delvigk.

Helsingske Fodregiment under Oberstløjtnant Sanitz.
Westmanlandske do. — Oberst Johan v. Essen.
Polske do. — do. Hestrig.

Desuden fulgte med Kolonnen af Artillerister 1 Kaptejn,
1 Løjtnant, 1 Fændrik, 3 Underofficerer, 8 Konstabler,
8 Haandlangere og 2 Tømmermænd, der medførte 100
Haandgranater.

Mod Bastionerne ved Kongens Port, Kongens og Danmarks,
førte Generalmajor Fabian Berendes i første Linie følgende
Afdelinger:

Generalmajorens eget finske Rytterregiment	8	Komp.
Galles finske Ryttere	8	—
Smaalandske Ryttere	8	—

Disse Afdelinger skulde holde rede til at bryde frem,
naar Porten blev aabnet af de afsiddede Østgøta Ryttere,
som medførte Petarder i den Hensigt. Desuden hørte
følgende Afdelinger til Kolonnen:

Fyrsten af Anhalts Rytterregiment	4 Komp.
Det badenske Rytterregiment (Overbeck?) . .	8 —
Landgreven af Hessens Rytterregiment	8 —
Aschenbergs Rytterregiment	4 —
Hertugen af Croy	8 —

tilligemed 200 kommanderede Musketterer under Oberst Stuart.

Af Artillerister fulgte Kolonnen 1 Kaptajn, 1 Minerløjtnant, 1 Petardier, 6 Tømmermænd, 3 Konstabler og 3 Haandlangere med 50 Haandgranater.

Alle bar en Straavisk paa Hatten som Kendingsmærke.

Hele Stormstyrken udgjorde saaledes 88 Rytterkompagnier og en halv Snes Fodregimenter, tilsammen omkring 5,000 Mand. Intel af de tre Rytterregimenter, som havde været med Generalmajor Bötticher paa Toget til Vendsyssel, nævnes i Stormkolonnen; rimeligvis har de dannet Hovedreserven og holdt Lejren ved Bredstrup besat.

Til at møde dette Angreb raadede Rigsmarsken, efter at Henrik Sehesteds Rytterregiment og fynske Adelsfane var sendt bort, kun over følgende Afdelinger: Rigsmarskens Livregiment til Fods under Oberstløjtnant Ejler Holck.

Det Linderothske Regiment til Fods.

Det Besselske.

Det Roscnkrans'ske.

Powish's Regiment.

Det jydskc Regiment til Fods under Oberstløjtnant Claus Dyre.

Til Rigsmarskens Livregiment hørte ogsaa et Par Dragonkompagnier. Regimentet havde under Oberst Poul Beenfeldt taget virksom Del i Kampene i Holsten, hvor Obersten blev fangen og 7 af Kompagnierne

nedhuggede eller fangne. De svage Rester var kommen til Frederiksodde ad Søvejen sammen med Rigmarsken selv. Claus Dyres Regiment var det »Gamle jydsk Regiment«, tidligere under Oberst Valdemar Lykke. Det havde ved Krigens Begyndelse kæmpet tappert i Bremen og havde den 27. September indskibet sig i Glückstadt 400 Mand stærk og var sejlet til Frederiksodde.

Disse svage Rester af de to Regimenter, som havde deltaget i Felttoget i Holsten, udgjorde hele den egentlig stridsvante Del af Fæstningens Besætning. Linderoth's, Bessell's og Powisch's Regimenter bestod udelukkende af Bønderkarle, udskrevne i Jylland i den første Halvdel af August Maaned og ført ned til Frederiksodde, de havde saaledes været Soldater godt et Par Maaneder, men havde endnu hverken Faner eller Uniformer. Oberst Jørgen Rosenkrans' Regiment var ligeledes dannet under selve Krigen; det skulde have været til Hæren i Holsten, men naaede ikke at blive marchfærdigt i rette Tid. Den 18. August blev det overført fra Fyn til Frederiksodde, men Mandskabet var ikke mere øvet end i de tre andre nydannede Regimenter.

Efter at Rytterne, det Sehested'ske Regiment og det fynske Adelskompagni, tilsammen henimod 1,000 Mand, var overført til Fyn, raadede Anders Bille til Fæstningens Forsvar saaledes kun over ca. 1000 virkelig øvede Soldater og godt og yel et Par Tusinde i Hast ophudte Bønder. Svenskerne var saaledes de Danske betydelig overlegne i Tal, foruden den langt større Overlegenhed, deres lange Tjenestetid og Krigserfaring gav dem.

Angrebet var bleven bestemt til den 24. Oktober kort før Dag gry. Kl. 7 Aftenen forud blev 40 Afde-

lingsfaner bragt til Wrangels Bolig, hvor Officererne snart efter mødtes og tilbragte Tiden til Kl. 2 om Natten med lystig Samtale. Da Opbruddet skete og Wrangel tog Afsked med sin Hustru, bandt hun ham en Krans af Straa om den venstre Arm, det samme gjorde de andre Damer ved deres Bordkavallerer, hvorpaa alle begav sig til Troppernes Samlingsplads. Her holdtes efter svensk Sædvane først Gudstjeneste. Som Feltraab blev udgivet »Hjælp Jesus«. Afdelingerne rykkede derefter til de dem anviste Steder og afventede her det til Angrebets Begyndelse aftalte Tegn: et Bondehus paa Bredstrup Mark, som blev tændt i Brand.

Kl. 5 Morgen flammede Signalet op og Stormkolonnerne gik frem.

Fæstningens Besætning synes at have været vagtsom; i hvert Fald mødte den paa Volden og modtog de stormende, som uden Vanskelighed overskred de tørre Grave og steg op ad Voldskraaningen. Vi skal nu følge de enkelte Stormkolonnens Gang, idet vi begynder fra Nord ved Kongens Port.

Østgøterne var ikke heldige. Rytterne, som skulde fæste Petarderne (et Slags Miner) til Porten for at sprænge den aaben, blev saarede, og dem, som kom efter dem, fandt Porten stængt. Ejler Holck fik derved Tid til at besætte Volden med Rigsmarskens Regiment og han holdt Stand, indtil Kamptumlen i Ryggen meldte, at Fæstningen var taget.

Den midterste Angrebskolonne under Generalmajor Jakob Kasimir de la Gardie havde Polakkerne og Tysskerne i første Træfning og en Westmanlandsbrigade og Helsingerne som Reserve. Angrebet gjaldt Prinsens Port og Bastionerne, der flankerede den. Over den tørre Grav og op paa Volden naaede de; men

Stormen paa Frederiksdde.

(Se hosstaaende Billede.)

Den latinske Overskrift over Billedet af Stormen paa Frederiksdde kan paa Dansk gengives saaledes:

Fremstilling af Belejringen og Erobringen af den nylig opførte By og Fæstning Frederiksdde ved Kongelig Løjtnant Højbaarne Excellence Hr. Greve Carl Gustaf Wrangel den 24de Oktober 1657.

- A. Hans Excellence kngl. Generalløjtnant og hans Angreb.
- B. Hans Højvelbaarenhed Hr. Greve de la Gardie, Generalløjtnant ved Fodfolket, og hans Angreb.
- C. Hr. Baron Fabian Behrends, Generalkvartermester, hans Angreb.
- D. Hr. Greve Nils Brahe med det uplandske Fodregiment, førende de forreste Rækker.
- E. Hr. Baron Pehr Sparre med det södermanlandske Fodregiment, angribende Halvbastionen F.
- G. Oberst Fabian von Fersen med det tyske Fodfolksregiment, angribende Volden H.; til hans Hjælp iler L. Oberst og Baron Spens.
- K. Hr. Greve Jacob de la Gardies tyske Fodregiment under Oberstløjtnant Detvig.
- L. Oberstløjtnant Samitz, som med det helsingke Regiment angriber og erobrer Bastionen M.
- N. Oberst Johan von Essen, som med det vestmanlandske Fodregiment, og O. Oberst Hestrig, som med det polske Regiment bemægtiger sig Bastionen P.
- Q. Bastion og Bavelin angribes og erobres af Oberstløjtnant Stuart, som fører 200 udvalgte Fodsoldater.
- R. Generaladjutant Stowing, førende ostgotalandske, darmstadiske, anholtske, Overbeckske og Aschenbergske Rytterregimenter og Hertugen af Croy, hvilke steg af Hesten.
- S. Iler gjorde Rytteriet under Fyrsten af Anhalt et Angreb, men de uplandske og vestgothalske Regimenter var af Oberstløjtnant Erik Planting ført ind i Fæstningen efter at have dels omgaaet, dels omhugget de Palerækker, T., som strakte sig ud i Vandet.
- W. De Danskes Flugt og Tilbagetog til det mindre Castel.
- X. Det danske Riges Marsk, Hr. Anders Bille, og Hr. Mogens Hog, Rigsraad, sammedsteds, blev her fangen.
- Y. Mindre, men dybere Grav, draget midt i Hovedgraven for at hindre *Fjendernes Overrumpling*.
- Z. Det svenske Skyts's Ankomst og Anbringelse paa Galgebakken, opstillet den 25de August.
  1. Kongens Port.
  2. Den mellemste Port.
  3. Porten ved Søbjerg.
  4. Hollandsk-danske Skibe, som ved Erobringen af Byen trak sig bort til Middelfart.

Tegnet efter Naturen af Erik Dahlberg.

Udfør Kastellet ved Bersodde staar skrevet:

Det mindre Kastel, hvortil 2500 Danske trak sig tilbage og overgav sig til Svenskerne, da de saa, at deres Slag var tabt.

De to store Bygninger Syd for Kastellet betegnes som offentlige Forraadshuse.

Herrer blev de ikke der, før Afgørelsen var falden andet Steds. I den svenske Styrkeliste over Tropperne i Løjren ved Frederiksodde findes anført ud for Helsingerne: »kom den 21. Oktober fra Krakau, men flyede for største Delen ved Stormen paa Frederiksodde«.

Fra Stranden ved Danmarks Bastion og ned forbi Prinsens Port havde Danskerne saaledes hævdet deres Stilling. Men værre gik det sydligere, hvor Carl Gustaf Wrangel og Erik Dahlberg førte an. Uplands Regiment var forrest i Stormkolonnen mod Strandporten. Først kom Mandskab med Petarder for at sprænge Porten, men dette lykkedes heller ikke her, derefter Folk med Økser til at omhugge Palisader og Stiger til Hjælp ved Voldens Bestigning. Kampen her blev haard, men om det lykkedes at blive Herre paa Volden, inden Angrebet gennem Vandet var lykkedes, kan næppe afgøres; i hvert Fald var Forsvaret ikke opgivet.

Samtidig med, at Stormen begyndte, var Rytterne under Erik Dahlberg og Fyrsten af Anhalt redet ud i Vandet og havde omredet de to første Palisaderækker. Ved den tredje var Vandet imidlertid for dybt, og der maatte hugges Vej igennem dem med Økser. Saa snart der var skaffet Aabning, trængte Rytterne igennem og sprængte ind mod Land.

Her, det maa vel have været omtrent hvor Færgen nu ligger, forsøgte en Bataillon at standse dem, men forgæves. Rytteriet var i hine Tider Fodfolket langt overlegent i Kamp paa aaben Mark, og der fandtes endnu ingen Gader, som kunde spærres, eller Huse, som kunde støtte Fodfolkets Forsvar. Modstanden var derfor snart brudt, og de svenske Ryttere red videre frem i Ryggen paa Voldens Forsvarere.

Dermed ophørte al Modstand. Da Kampbulderet lød fra selve Byen, forlød Soldaterne deres Poster paa Voldene og flygtede i vild Uorden ned mod Kastelet paa Pynten ved Bersodde eller over Volden og

Carl Gustaf Wrangel.

den tørre Grav ud over Landet for at skjule sig i Skove og Moser. Kun de jydsk Dragoner, som hørte til Ejler Holeks Regiment, holdt trofast sammen og kæmpede til sidste Mand mod de svenske Ryttere.

Kastelet faldt saa godt som med det samme, uden at noget Forsvar blev forsøgt. Erik Dahlberg red

frem og opfordrede den der sammenpakkede Skare til Overgivelse. Feltmarskallen advarede ham vel og sagde, han vilde blive skudt; men Dahlberg dømte rigtigere om Forholdene. Der faldt ikke et Skud imod ham; Forsvarerne lagde Vaabnene fra sig og overgav sig paa Naade og Unaade. Da Sol stod op, vajede de svenske Faner overalt over Frederiksodde.

De Danskes Tab var betydeligt; selv om Sejrherren overdrev det i sine Proklamationer. Frederiksoddes Besætning udgjorde efter de af Kaptajn Knud Rockstroh, foretagne nøjagtige Undersøgelser paa selve Stormdagen omtrent 3,000 Mand, desuden deltog ca. 400 af Byens Borgere i Kampen. Godt og vel et Par Tusende Mand af denne Styrke er bleven fangen. Resten er enten faldet eller flygtet ud i Landet. Listen over fangne Officerer løber op til 86, over Underofficerer til 41. Der toges nogle og tredive Faner, men de fleste af disse var endnu ikke udleverede til noget Kompagni. Som alt nævnt, havde de jydsk Bonderegimenter ikke faaet tildelt Faner; der var bestilt 30 til dette Brug, og det er sagtens dem, Sejrherren fandt paa Tøjhuset. Hele Fæstningens Armering, sikkert et stort Antal Kanoner med alt Tilbehør, blev naturligvis et kærkomment Bytte.

Rigsmarsken Anders Bille var mødt paa Volden, da Stormsignalet lød. Han blev ved Kampens Begyndelse saaret i Hovedet og maatte bringes tilbage; medens man bar ham bort, blev han paany saaret. Hans Svoger, Rigsraaden Mogens Høg, fik ham dog bragt i en Baad, men Vind og Strøm hindrede dem i at naa over til Fyn, og de faldt begge i svensk Fangenskab. Carl Gustaf Wrangel viste sin ulykkelige Modstander megen Hensyn. Han besøgte ham og gjorde alt for at lette hans sidste, tunge Timer.

Da Corfits Ulfeldt vilde besøge den døende Rigsmarsk, og denne, som Tegn paa Uvillie, vendte sit Aasyn fra ham, bød Wrangel Ulfeldt forlade Værelset. Anders Bille døde snart efter, og Wrangel lod hans Lig under store Æresbevisninger føre over til Fyn.

Efter Byens Erobring afbrød Svenskerne deres Lejr ved Bredstrup og flyttede ned bag Voldene. Borgerne led megen Overlast derved, og de fleste flygtede bort og spredtes over Landet. Efter Kirkebøgerne findes de trindt om, navnlig i de nærmeste Byer, særlig Kolding. Den 28. November jordfæstes i Kolding en gammel Kvinde »hidkommen fra Frederiksodde«, og i Løbet af de næste Aar følger mange efter, som ordret faar samme Betegnelse. Efterhaanden træffes de i helt fjernt liggende Egne. Fra Egnen omkring Grenaa melder Kirkebøgerne, at der begraaves »en liden Pige, 8 Aar gammel, af disse fordrevne Folks Børn, som kom fra Frederiksodde«, »en fordreven Kvindes liden Søn«, »en stakkets Mand af disse fordrevne Folk fra Frederiksodde«.

Præsten ved Kirken i Frederiksodde, Hr. Peder Dorsch (hans Søn ændrede Navnet til Dorscheus) fik en Dag, medens han stod for Alteret i Kirken, Befaling til fra Prædikestolen, at bede for den svenske Konge. Han svarede: »Jeg har kun én Gud at bede til og én Konge at bede for.« Der blev sagt ham, at lystrede han ikke, vilde han ved sin Hjemkomst finde sin Præstegaard i Luer; hertil svarede han: »Hvad min Gud vil, det ske! altid er hans Villie den bedste.« Da han efter endl. Gudstjeneste kom ud af Kirken, stod hans Hjem i Luer, skønt der var betalt for, at det skulde skaanes.

Carl Gustaf jublede, da Budskabet om Sejren naaede ham i Wismar. Endelig syntes Lykken at tilsmile

ham igen; Gud havde ikke slaaet Haanden af ham. Stykkerne blev affyret til Glædessalut; Pokalerne blev fyldt og tømt, og i Kirken blev der holdt Takkegudstjeneste. Feltmarskallen fik Befaling til at gøre alt rede til Overgangen til Fyn, nu var den værste Hindring fjernet.

Over hele Danmark blev der Bestyrtelse og Sorg. Budskabet kom saa uventet, saa overraskende. Den ny Fæstning ved Lille Belt, som saa længe havde holdt Fjenden fra Livet, taget i Løbet af et Par Morgentimer. Det virkede paa Folket omtrent som Budskabet om Danevirkes Rømning et Par Aarhundreder senere, og naturligvis blev der den Gang som nu talt om Forrædderi; men med lige lidt Aarsag begge Gange.

Følgerne af Frederiksoddes Fald mærkedes over hele Riget. Det saa heldigt begyndte Felttog fra Skaane blev afbrudt, for at der kunde sendes Tropper til Fyn, til Vogtning af Lille Belt Kysten. Ulrik Christian Gyldenløve, vel vor bedste Krigsmand paa den Tid, blev sendt derover for at tage Kommandoen.

Svenskerne var nu uhindret Herre langs hele Halvøens Østkyst, fra Traves Udløb til Skagens Gren. Stillingen var som for 14 Aar siden, da Torstensons Skarer færdedes langs Kysten, kun gav den erobrede Fæstning Frederiksodde nu et fast Støttepunkt.

Ulrik Christian Gyldenløve fik den 5. November overdraget den højeste militære Kommando paa Fyn. Han skulde røgte det samme Hverv, som hans Fader havde haft for 14 Aar siden. Fra Skaane medbragte han de sjællandske Adelsryttere og sine egne hvervede Dragoner, desuden stod der alt der det fra Frederiksodde overførte Rytter, hvoriblandt Henrik Sehesteds Regiment. Gyldenløve kunde samle omtrent 3,000

Mand Hestfolk, men med Fodfolket var det smaat; det blev mest opbudte Bønder, og de var saa upaalidelige, at han raadede Kongen til at sende Fynboerne over til Skaane, saa rendte færre af dem hjem. De paa Fyn værende Rigsraader skrev til Kongen, og udtrykte deres Beundring for den unge Generals rastløse Virksomhed, han var den Gang 27 Aar; men tillige deres Tvivl om, at hans Helbred vilde slaa til. Desværre fik de Ret. Da det led hen paa Vinteren, blev Gyldenløve angrebet af en hidsig Feber, som tvang ham til at holde Sengen.

Carl Gustaf Wrangel holdt fra sit Hovedkvarter i Frederiksodde skarpt Udkig med, hvad der tildrog sig paa den fynske Kyst, men saa længe Bellets Bølger væltede frit mellem Jylland og Fyn, var der intet at udrette, skønt det lykkedes at samle nogle Krigsskibe i Læ af Fæstningens Kanoner.

Den 8. November løb saaledes tre svenske Skibe, som gennem Lille Belt var naaet ind til Frederiksodde, ud derfra og landsatte Mandskab, som udplyndrede Samsø; da de sejlede derfra, mødte de imidlertid fire dansk-norske Orlogsmænd, og efter en haard Fægtning blev de to svenske Skibe tagne og et skudt i Sænk. Det ene af de tagne Skibe førte 40, det andet 30 Kanoner.

Først i December frøs det haardt, der viste sig Is i Beltet, og Haabet om, at Vandet skulde lægge til, begyndte at spire frem. Carl Gustaf skrev fra Wismar til Feltmarskallen om at nytte den første gunstige Lejlighed til at slippe over til Fyn. Kongens Nærværelse eller Tilladelse skulde ikke indhentes; Wrangel skulde handle paa eget Ansvar. Hen i Maaneden slog Vejret imidlertid atter om til Tø, og dermed var Planen opgivet for den Gang.

Efter Jul kom Frostene igen, og denne Gang mere vedholdende. Carl Gustaf Wrangel fulgte fra Dag til Dag Kuldens stigende Magt, hans Ryttere strejfedes langs Beltets Bred fra Frederiksodde helt ned forbi Hejls mod Haderslev Fjord. Kongen af Sverige fejrede Julefesten i Wismar og blev der til det ny Aar brød frem; den 4. Januar drog han til Kiel, hvor han kom den 9. og stævnedes sine Generaler til Møde.

I Krigsraadet fremsatte Kongen den djærve Plan om Overgangen over Beltet; men hans Mænd fandt Vovestykket for stort; det var at spille kvit eller dobbelt om Sveriges Magtstilling, og det turde de ikke tilraade. Selv om Overgangen lykkedes, kunde dog Stillingen paa Fyn blive farlig nok. Carl Gustaf fastholdt dog sin Plan og fremhævede, at der ikke var noget Valg. Den politiske Stilling var saaledes, at alt maatte voves for at klare Situationen; det havde ikke været muligt at komme til fredelig Forstaaelse med nogen af Fjenderne. Sverige havde tilbudt at frafalde alle Fordringer paa Preussen for at faa Fred med Polen, men forgæves; Johan Casimir var mere uforsonlig end nogensinde. Forsøget paa at skille Modstanderne fra hinanden, var ogsaa mislykket; da man vilde forhandle med dem enkeltvis, nægtede de dette og krævede en fælles Fredskongres, men herpaa havde Sverige ikke turdet inllade sig. Det syntes nu, som om Polen, Østerrig, Brandenburg og Danmark var ved at indgaa et formeligt Forbund mod Sverige. En stor Hær af brandenburgske, polske og østerrigske Tropper skulde sammendrages til Vaaren; selv Holland syntes tilbøjelig til at slutte sig til Fjenderne; kun Rusland var maaske fredelig stemt. Under disse Forhold var det klart, at et afgørende Slag maatte hurtigt rettes mod Danmark.

For disse vægtige Grunde bøjede Generalerne sig og tiltraadte Kongens Plan. Seks svenske Krigsfartøjer, som ved Nytaarstid var naaet ind under Als, og nogle andre, som var trængt frem til Middelfart Sund, skulde hjælpe ved Overgangen, hvis Isen ikke slog Bro, men det syntes, som om Naturkræfterne vilde støtte den djærve Plan. Feltmarskal Wrangel rejste straks tilbage til Frederiksodde for at forberede alt til Overgangen, medens Pfalzgreven af Sulzbach med 15 Regimenter forblev i Holsten for at dække mod en mulig Fremrykning af Danmarks Allierede. Da disse Foranstaltninger var trufne, drog Kongen til Flensborg, hvor han blev nogle Dage for at vente paa to Regimenter, som var paa Vejen fra Bremen.

Imidlertid havde Wrangel ivrigt udspurgt alle kyn-
dige Folk langs Kysten, om hvor Forholdene vilde
være gunstigsst for en Overgang, og det synes, som om
Skipperne og Fiskerne all for aabnemundet gav ham
gode Raad. Han fik af dem at vide, at paa det smal-
leste Sted i Beltet, ud for Snoghøj, frøs Vandet næ-
sten aldrig fast til, dertil havde Strømmen for stor
Magt; derimod var der mere Udsigt til fast Is, hvor
Vandet var bredere, f. Eks. ud for Assens. Disse
Meddelelser sendte Wrangel Kongen fra Kolding den
23. Januar. Samtidig befalede han Generaladjulanten
Arenstorff at lade udstille en Vagtpost ved Aarø Sund,
som hver Time skulde undersøge Isens Tykkelse.
Den følgende Dag, den 24., red Wrangel langs hele
Kysten, endda op til Frederiksodde, men overalt saa
han aabent Vand. Tropperne i Frederiksodde var
imidlertid bleven sat i March Syd efter. Rytterne
spredtes i Fiskerlejerne og Landsbyerne nær Kysten
mellem Kolding og Haderslev, Fodfolket sammen-
droges i Hejls. Den 25. Januar slog Vejret om til Tø,

men kun for kort Tid, den 26. frøs det atter haardt, og hele Beltet lagde til, om end Isen endnu mange Steder var tynd.

Den Dag hændte en lille Begivenhed, som mægtigt hævede Tilliden til, at Overgangen kunde lykkes. Arenstorff havde sendt en lille Patrouille paa en Korporal og fem Ryttere over til Brandsø for at prøve, om Isen bar saa langt; Rytterne slap heldigt over; men paa Brandsø stødte de paa en dansk Patrouille paa 15 Heste, Korporalen og de 4 Ryttere blev fangen, den femte undkom og meldte, hvad der var hændet. Arensdorff gik nu selv derover med 100 Musketterer og 50 Ryttere, men fandt Øen fuldstændig forladt. Da Søen var tillagt helt over til den fynske Kyst, kunde Danskerne kun være kommen bort med deres Fanger over Isen, og denne maatte saaledes kunne bære. Arenstorff tog straks til Flensborg og meldte personlig Kongen dette, og da den haarde Frost vedblev den 27., lod Kongen Wrangel vide, at han billigede hans Plan om at gøre en Skinbevægelse ud for Middelfart, men i Virkeligheden gaa over mod Assens. Rytteriet og noget Fodfolk burde skyndsomst samles ved Haderslev, saasnart Weimars og Aschebergs Regimenter var kommen, skulde Kongen selv møde dér.

Den 29. Januar satte Carl Gustaf sig i en Slæde og kørte fra Flensborg gennem Haderslev til Hejls. Wrangel var redet ham i Møde og meldte, at Oberstløjtnant Bober Dagen forud havde været paa Brandsø med en mindre Rytterstyrke og sendt en lille Patrouille over mod den fynske Kyst, men Isen var bristet under den, alle Hestene druknede, og Rytterne havde kun med stor Besvær klaret sig i Land. Forøvrigt var alt rede til Overgangen. Karl Gustaf var

kun lidet opmuntret over Oberstløjtnant Bobers Melding og vilde knap fæste Lid til den; han steg til Hest og red med Wrangel over til Brandsø, hvorfra han saa Beltet ligge for sig, saa langt Øjet rakte, som en stor, sneklædt Flade. Han sendte et Par Hundrede Ryttere ud i forskellige Retninger for at prøve Isen paa den godt 4 Kilometer brede Strækning mellem Brandsø og Iversnæs paa Fyn. Rytterne meldte ved Tilbagekomsten, at Strømmen betydelig havde svækket Isen. De Danske var blevne opmærksomme paa Rytterne og havde sendt dem nogle Kanonskud. Kongen maatte da, hvor nødigt han end vilde, opgive Tanken om at gaa over med det samme. Hæren, som var samlet paa Kysten fik Befaling til atter at gaa i Kvarter, og Kongen selv fulgte med Wrangel til den Bondegaard i Hejls, hvor Hovedkvarteret var indrettet.

Her drøftede de paany Planen. Hen paa Aftenen gav de Generaladjutanterne Erik Dahlberg og Lindeberg Befaling til saa hurtigt som muligt at ride til Frederiksdal og undersøge Isen der. Næppe var de redet, før Kongen atter skiftede Mening. Det vilde tage for lang Tid at føre Hæren op til Frederiksdal. Der blev derfor paany sendt et Par Officerer ud for at prøve Isen mellem Brandsø og Iversnæs. To Regimentter blev sendt til Frederiksdal, da man havde begyndt at frygte, at Danskerne skulde gaa over Isen og tage Fæstningen tilbage. Den øvrige Hær fik Befaling til at staa rede til Opbrud tidlig den følgende Morgen.

Ved Nitiden om Aftenen kom de to Officerer tilbage og meldte, at Isen bar baade Nord om Iversnæs hen imod Tybrind, hvor Danskerne havde anlagt to mindre Skanser, og Syd om Odden ned mod Bogø. Dan-

skerne havde imidlertid hugget Vaager flere Steder i Isen, saaledes en Rende, som var mindst 2 Alen bred. Arbejdsmandskab blev sat i Gang med at udbære Bjælker og Brædder til Brandsø, for dermed at slaa Bro over Vaagerne.

Kongen tilbragte en urolig Nat; hver Time blev der banket paa Vinduet og givet Rapport om Vejret. En paany udsendt Patrouille meldte, at Isen bar sikkert Nord om Iversnæs helt ind til Kysten.

Hen paa Morgenstunden kom Dahlberg og Lindeberg tilbage og meldte, at Isen bar ved Frederiksodde; det havde været et strængt Ridt i den kolde Frostnat, men intet kunde kue Dahlbergs Iver og Udholdenhed. Carl Gustaf fandt det dog uklogt nu at drage derover, det vilde tage Tid, og Vejret kunde slaa om imens. Terningen var kastet; Forsøget skulde voves ud for Hejls.

Ordre afgik til Jakob Kasimir de la Gardie om at samle Fodfolket, vel 3,000 Mand, ved Stenderup Hage og derfra gaa over til Fynsskov, en Afstand paa 1700 Meter, mens Kongen selv med Rytteriet gik over Brandsø mod Iversnæs. I Mulm og Mørke samledes Afdelingerne ved Kysten. Selv kørte Kongen i en Slæde ned til Stranden, der steg han til Hest, og ledsaget af Vagten ved Hovedkvarteret og 200 Fodsoldater under Oberst Borneman drog han over mod Brandsø, fulgt af sit Rytteri, vel omtrent 9,000 Mand stærkt. Ved Daggry stod Styrken samlet der.

Brandsø, en lille Ø paa 366 Tdr. Land, hvoraf den ene Trediedel nu dækkes af Skov og Moser, har vel saglens i hine Tider været langt mere skovrig, saa de svenske Ryttere har kunnet finde Skjul og Læ der, medens de indtog deres Slagorden. Kongen samlede de højeste Førere om sig til det sidste Krigsraad. Da

Overgangen over Lillebelt.

(Se hosstaaende Billede.)

Fremstilling af Slaget ved Iversnæs den 30. Jan. 1658, i hvilket Hs. Majestæt den svenske Konge Carl Gustaf, efter at han ved sterlig guddommelig Bistand havde ført sine Tropper over Isen fra Holsten til Øen Fyn, slog de Danske Hær og bemægtigede sig hele Fyn. Svenskernes Feldtraab var: Hjælp, Jesus!

- A. H. Majestæt den svenske Konge.
- B. Hr. Admiral Grev Wrangel.
- C. Carolus Magnus, Markgreve af Baden.
- D. Hr. Greve General Claes Tott.
- E. Fyrsten af Anhalt.
- F. Fyrsten af Hessen-Homburg.
- G. Fyrsten af Hessen-Darmstadt.
- II. Hertugen af Saksen-Weimar.
  - I. Pfaltsgreve af Sultzbaeh og Greven af Solms Eskadroner slaar to af Danske Eskadroner paa Flugt og forfølger dem ind i Vejsnevringerne. K.
  - L. Markgreven af Badens Eskadroner.
  - M. Landgreven af Homburgs Eskadroner.
  - X. Det smaalandske Regiment.
  - O. Det uplandske Regiment.
  - P. Hendes Majestæt Dronningens svenske Garderegiment under Anførsel af Oberst Låbbecker angriber Hr. Hans Ahlefeldt.
  - Q. Hs. Excellence Admirals Garderegiment under Anførsel af Oberst Bornemann, som efter at være sendt forud til Fyn, slog de danske Tropper, som stod paa Stranden, og fængede Oberst Schested.
  - R. Det danske Fodfolk under Oberst Jöns, som i Begyndelsen havde en meget fordelagtig Stilling under Tjørnebakke, S., men som, forjaget derfra af 100 udvalgte Fodfolk, tog Stilling paa Isen, hvor det overgav sig til Hans Excellence Hr. Admiralen.

Pagus — Landsby.

Peditatus Suedicus etc. = det svenske Fodfolk under Anførsel af Hr. Grev Jakob de Ia Gardie, der kom fra Stenderup, men endnu var nogle Tusinde Skridt fra Kamppladsen.

Komitum Waldeckij etc. — Greverne Waldeck og Königsmarks Eskadroner, som led betydelige Tab ved at Isen brast under dem.

S. R. M. Is Rheda etc. = Kgl. Majestæts Vogn med to Heste sank, idet Isen gik itu.

Ordo acisi Danorum etc. = den danske Hærs Opstilling for Hans kgl. svenske Majestæts Ankomst.

Ordo legionum etc. = de svenske Regimenters Opstilling for Slaget.

Tormenta danica etc. — det danske Skyts, som den Kgl. Bytteraffdeling og Hs. Majestæt Kongen personlig angreb, og som senere efterlodes som Bytte for Svenskerne.

Turma Suecorum etc. — de svenske Eskadroner, som ikke fik Lejlighed til at deltage i Kampen.

Dumeta et sepes etc. = Tjørnebakke og Gærder, som Svenskerne maatte gennembryde og rive om, da de vilde angribe de Danske, som stod paa den anden Side.

Sepimenta — Gærder.

alt var i Orden og Morgenandagten afholdt, fæstede Kongen nogle Halmstraa i Hatten som Feltegn, udgav sin Løsen »Hjælp Jesus«, og efter at nogle Patrouiller i Hast paany havde undersøgt Isen, blev Befalingen til Fremrykning givet. Førrest gik Oberst Borneman med Kongevagten.

Det var en smuk, klar Vinterdag. Eskadron for Eskadron rykkede de svenske Ryttere forbi deres Konge og spredte sig saa paa Isen, for at formindske Tyngden. De 4,000 Meter kunde i jævn Skridtgang, stærkere vovede man ikke at ride, let tilbagelægges i en lille Timestid.

Den danske Forsvarsstyrke paa Fyn havde maattet sprede sig langs hele Kysten, da ingen kunde vide, hvor Overgangen vilde blive forsøgt. Først da det blev opdaget, at Svenskerne satte sig fast paa Brandsø og derfra undersøgte Isen, altsaa den 26de Januar, begyndte man at sammendrage Tropperne ved Iversnæs. Hovedmassen af Fodfolket og en 4 til 5 Rytterkompagnier stod dog ved Strib, Middelfart og paa Fænø under Generalmajor Henderson; den Del af Kysten lurde man ikke blotte. En anden Rytterstyrke paa 4 Kompagnier havde vogtet Smaaøerne ved Fyns Sydkyst, den fik Marschordre, men var paa Kampdagen kun naaet til Svendborg. Ved Iversnæs, klar til at møde det svenske Anfald, stod tre Rytterregimenter, hver paa 6 Kompagnier, under Henrik Sehested, Ditlev og Hans von Ahlefeld, samt 4 Kompagnier af Rigsmarskens Ryttere, derunder Gyldenløves Dragoner, 200 Mand Fodfolk og 1200 opbudte Bønder, som kun gjorde liden Gavn. Den hele Styrke talte omtrent 3,000 Mand, altsaa en Fjerdedel af hvad Svenskerne raadede over.

Værst var det, at de danske maatte savne deres kække Fører. Da Alarmsignalet kaldte til Kysten, blev Ulrik Christian Gyldenløve taget ud af sin Seng, klædt paa og hjulpen til Hest af sine Mænd, men ude af Stand til at holde sig i Sadelen for Sygdom maatte han lægges i en Slæde og køres til Odense.

Den egentlige Kamp blev kun kort. Henrik Sehesteds Ryttere angreb Svenskerne paa Isen, men blev afvist med nogle Salver af Bornemans Fodfolk, og Synet af den kommende Overmagt bragte de danske Ryttere til at vende om og atter søge Kysten; Henrik Sehested blev selv fangen, da han vovede sig for langt frem. Carl Gustaf vendte sig derefter med den venstre Fløj mod Nordsiden af Iversnæs, kom i Land og i hed Strid med de Danske. Vel blev de kastede, men tætte Hække hindrede Svenskernes Fremtrængen, og sydligere, hvor Wrangel skulde lande, stod Sagerne ikke saa godt; to af hans Kompagnier var gaaet gennem Isen, og de andre trykkede sig ved at gaa frem. Truet forfra af Wrangel og i Side og Ryg af Kongen, maatte Forsvarerne dog snart bukke under for den firdobbelte Fjende. De fleste blev fangne, kun faa reddede sig ved Flugt, og Fyn var dermed i Svenskernes Vold.

Forsvarerne havde gjort hvad de formaede for at værne Kysten; men da Lykken stod Modet hi og bar Svenskerne over Beltet, var Kampens Udfald paa Forhaand givet. Carl Gustaf forlsatte sit Sejrstog videre over Land og Vand, til han stod foran Danmarks Hovedstad. Vejle Amt kunde i en kort Tid drage lidt friere Aande, kun fra Frederiksodde strejffede Svenskerne omkring i Egnen. Freden blev dog kun kort, snart kom vore »Venner« Polakkerne og Brandenburgerne for at hjælpe mod Svenskerne, og Bønder

og Borgere kom til at sande det gamle Ord: »Gud fri mig for mine Venner, mine Fjender skal jeg nok selv sørge for«. Til disse sidste Trængselsaar kan vi maaske komme tilbage ved en anden Lejlighed.*

* Denne Afhandling er udarbejdet efter trykte Kilder; der er dertil benyttet det meste af den historiske Litteratur, der omhandler dette Tidsrum.

FRA DE 8 SOGNE.

BIDRAG TIL TYRSTRUP HERREDS HISTORIE.

Af P. ELIASSEN, Kolding.

NAAR de talrige Gæster, der hvert Aar valfarter til Skamlingsbanke, fra dette minderige Sted ser ned over det skønne Landskab, paa den ene Side over Strandskoven og Lillebælt til den fynske Kyst, paa den anden Side ud over de 8 Sogne, hvis Marker i Tærner og Tavt, randede af smukke levende Hegn, breder sig nedenfor, fæster Tankerne sig som oftest ved Egnens nyere Historie, den nationale Vækkelses-tids, medens Egnens ældre Historie for de aller fleste — ogsaa for selve Egnens Beboere — staar som mindre væsentlig og interessant. Dette har sin Grund i, at den er ret ukendt, skønl den i ældre Tid har været Genstand for en Mængde Forfatteres Opmærksomhed og har affødt en ret betydelig Litteratur*, baade historisk-topografisk og med Hensyn til Statistik og de særdeles indviklede ældre Beskatningsforhold.

* Af dansk Litteratur skal her nævnes: P. Rhode: »Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse», 1775, en Bog, der trods talrige Fejl dog indeholder en Fylde af gode Oplysninger. (Peter Rhode, Præst, f. i Kolding 1734, d. paa Laaland 1798. I et Manuskript i det kgl. Bibliotek 1789—1790, har han selv fortalt sit Levnedsløb). Endvidere de to udmærkede Arbejder, Laurids Skau: Fremstilling af Had. Amts økonom. Forhold, 1858 og fhv. Herredsfoged A. C. A. Kierulfs: Om Beskatningen i Haderslev Amt, 1864, Topografier af J. Nissen, J. N. Schmidt, Trap osv. Flere ældre og nyere Kilder nævnes i det følgende.

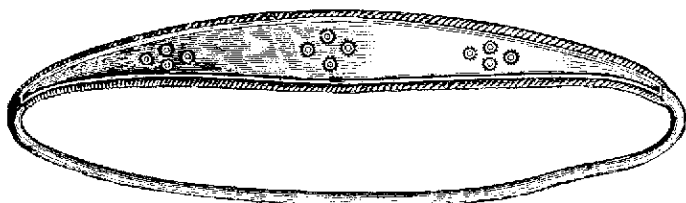
Da Grænsen efter den sidste ulykkelige Krig blev trukket, fik Kongeriget som bekendt foruden Ærø og en Strimmel Land ved Ribe disse 8 sønderjydske Sogne som Erstatning for de kongerigske Enklaver i Sønderjylland, der hovedsagelig havde sin Oprindelse fra kongelige Erhvervelser i Middelalderen. Grænsen delte ikke blot Tyrstrup Herreds 15 Sogne i to Dele, men sønderlemmede endog to af Sognene, idel Skoverup By trods Befolkningens rørende Bønner toges fra Taps Sogn og lagdes til Sønderjylland, medens Brænøre (som Erstatning for en Del af Kalvslund Sogn) toges fra Frørup Sogn og lagdes til Taps,* der samtidig blev et selvstændigt Pastorat. Det er rørende at se, hvorledes Skoverup endnu i vore Dage føler sig knyttet til det gamle Sogn. En kort Tid dannede »de 8 Sogne« i juridisk Henseende et eget Herred (Nørre Tyrstrup Herred), medens del nu med en Del af Brusk Herred hører under Kolding Herred. I gejstlig Henseende danner Nørre Tyrstrup med Brusk Herred eet Provsti.

Som hørende til Sønderjylland har disse Vejle Amts 8 sydligste Sogne gennem Tiderne haft en vidt forskellig Skæbne fra Moderlandets, og deres Historie kan ikke som Helhed udskilles fra Sønderjyllands, i snævrere Forstand Haderslev Amts Historie. Men en stor Del af Egnens særlige historiske Minder kan godt behandles for sig. Sker dette end her kun i en oversigtlig Form, da er det i Haab om, at ogsaa paa den Maade kan der skabes Lyst hos Egnens Befolkning til sely, navnlig ud fra mundtlig Overlevering, at belyse de stedlige Minder nøjere i Aarbøgerne.

* Se »Aktstykker og Skrivelser« vedrørende Grænsereguleringen i »Fra Ribe Amt« 1904.

MINDER FRA OLDTIDEN.

Trods den ret stærke Kultur, Jorden her i denne Egn længe har været underkastet, har i dette 3 $\frac{1}{2}$ Kvadratmile store Land dog et stort Antal jordfaste Oldtidsmonumenter undgaaet Ødelæggelse. Der findes saaledes en Mængde Kæmpehøje. Ialt er der talt ca. 150 Oldtidsmonumenter. Og dog er der sløffet en Mængde Høje. Rundt omkring findes Flinteredskaber, og Ploven, der gaar over Brandpletter og halvt jævnedede Høje, støder meget ofte paa Urner, der da som oftest ved at staa saa tæt under Overfladen er skørnede

Smykket fra Straarup.

af Frosten eller trampede itu af Hestehovene. En Række Urner fra Jernalderen, der i Fjor fandtes ved Udgravning til en Voguplads paa Skamlingsbanke, fremdroges som Skaar. Intet Oldtidsminde er fredet, men den voksende Følelse for Minderne vil forhaabentlig her snart sikre, hvad der endnu kan bevares.

Det navnkundigste Oldfund, der er gjort hernede, er det gyldne Pandesmykke fra Straarup. Det fandtes i 1840 i Nærheden af »Tinghøj« ved Straarup* af en Arbejdsmand, der mod en lille Ducør afleverede Smykket til Gaardens Ejer, Kammerraad Kjer. Af ham

* Se Afh. i Annaler for nordisk Oldkyndigh. 1842-43. Side 167, jfr. bl. a. Wimmer i Haandbog for det nordsl. Spørgsm. Hist. S. 16-17.

indsendtes Smykket til Oldnordisk Musæum, der betalte det med 320 Rbd. Diademmet vejer 406 Gram, og dets Tværnsnit er ca. 20 Cm. Den tykke runde Guld-stang er foran fladt udhamret til en Bredde af ca. 24 Mm. (i Midten). Foran paa Pladen findes paa tre Steder indhamrede Prydelser, og bag paa denne Plade, paa den Del, der ved Brug har vendt indad mod Panden, er indristet 5 Runer,

† Π > R & X

der af Forskerne læses *Leðro*, et Kvindenavn, der vistnok i Nævneform er *Leðra*.

Detle er det eneste Runeminde fra de 8 Sogne, der er kendt. Der er dog nogen Sandsynlighed for, at der har været flere, maaske endog Runestene. En tysk Forfatter* fortæller om, at der paa en Gaard ved Kolding, »Østergaard« - der ligger flere Gaarde i de 8 Sogne af det Navn — lod en Ejer W. omkring 1820 ødelægge nogle Gravhøje, hvor der fandtes Sten med »Billeder« (?) og Indskrift. Stenene lod han slaa itu og benytte til Stenkister (»Siler«). Det vilde være en smuk Opgave atter at faa disse interessante Sten draget frem, hvor de maatte findes.

Et Forhold med Hensyn til Byerne, man lægger Mærke til, er, at »Torperne«, der som anlagte efter Adelbyerne (her sikkert Ødis, Hejls, Taps o. s. v.) plejer at være mindre end disse, her er saa usædvanlig store. I den øvrige Del af Vejle Amt vil man finde, at Forholdet mellem Torpers og Adelbyers Jordtilliggende omlrent er som 2 til 3, men her er flere meget store Byer, der kaldes Torper (Stenderup, Vejstrup, Frørup, Tyrstrup). Alle de nævnte Steder har de endog givet

* Archiv d. Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesellschaft f. vaterländ. Geschichte XIII. S. 442.

Sognet Navn, ligesom Tyrstrup har givet hele Herredet Navn. En af Torperne er forsvunden som selvstændig By (Vejstrup*). Den har i saa Henseende delt Skæbne med Adelbyen Taps.

Der maa have været særlige Omstændigheder her under Landets første Bebyggelse, der har gjort Forholdet mellem Adelby og Torp saa mærkeligt. Forklaringen ligger sandsynligvis i, at Sagnet om *den store Farris-skov* er rigtigt nok. Sagnet vil vide, at der i Oldtiden og ind i Middelalderen strakte sig en stor Skov lige fra Skamlingsbanke til ca. 6 Mil mod Vest og at Skoven var et Par Mil bred. Skoven hed Farris-skov og Navnet Farris findes endnu flere Steder, saaledes i Ødis og i Jels Sogne. En Kæmpeeg, der for et Par Menneskealdre siden fældedes ved Højrup, hed »Farris-konge«.

Da Skovene faldt, blev der stor Plads for Torperne, den ny Bebyggelse, der udgik fra de gamle Adelbyer, saa stor Plads, at de senere blev til hele selvstændige Sogne.

Torpernes Navne peger alle tilbage til den hedenske Tid.

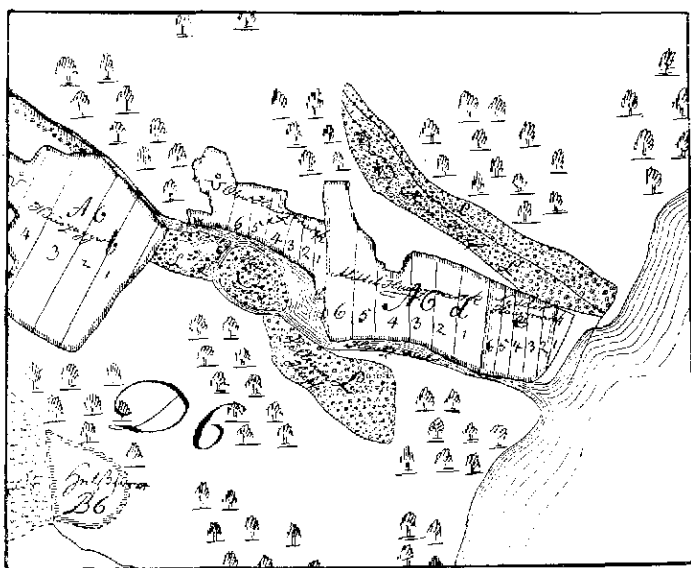
De snurrige Forklaringer, som Egnens lærde Præster for Aarhundreder tilbage har fundet paa angaaende Oprindelsen til flere af de ældgamle Adelbyers Navne, skal her kun nævnes som Kuriosum. De mente nemlig, at *Hejls* kom af Helligsø og *Taps* af »Daabssø«, og at begge Navne hidrørte fra den Tid, da Kristendommen kom her til Egnen. Sagnet har endog bygget videre paa denne Forklaring, f. Eks. med Hensyn til Taps Kirke, der dog næppe har faaet sin Plads som Følge af to Studes Anvisning, men har ligget i en nu

* Maaſke var det en Gaard, der oprindeligt bar Navnet Vejstrup. J. Nissen har dog Uret, naar han (Fadersl. Amt S. 93) mener, at Adelsmanden Ole Gaas har boet her. Det var paa Vejstrupgaard paa Fyn.

forsvunden Taps By. Forklaringen af Navnet *Ødis* som stammende fra »øde Huse« er valgt lige ud i Luften. Alle disse Navne er adskillige Aarhundreder ældre end Kristendommens Komme.

ADELS- OG KRONGODS.

Fra Middelalderen ejer de 8 Sogne henimod en Snes gamle Borgpladser. Heraf er der alene i *Stenderup* Sogn fire. I de store *Stenderup Skove* findes de tre,

Husvold i Stenderup 1716—17.

Voldstedet ses midt paa Kortet omlydt af Vand. Syd for er »Selliium Haft« eller »Selliium Haft«. Nord for »Rom Haft«. Nederst til venstre »Helszrow«, der danner den østlige Del af »Lung Moosz«, hvorfra en Bæk »Baszel Bæk« fører til Stranden.*

* Om disse Stednavne en Artikel i »Kolding Avis«, Nr. 138 for 1904, af cand. jur. Thygesen til Lykkesgaard.

alle i Nærheden af Stranden. I Nørreskoven mellem Pavillonon og Rønshoved ligger lidt inde i Skoven »Blidestang Bakke«, en aflang, firkantet Skanse fra Middelalderen. Paa del ældste Kort over Stenderup Sogn, den tyske Landmaaler I. C. Grieses, tegnet 1716—17, er Voldstedet nøje afsat tillige med »Blidestang Grave«. Paa Skovriderloddet findes et *Voldsted*, hvor der er fundet Ler- og Murrester.

Noget sydligere ligger, lige op til Stranden, »Borgsted Bakke«, der paa det nævnte Kort kaldes »Stenborg« og aftegnes som en ligesidet skæv Firkant, hvis ene Side følger Stranden*.

Endelig er der i Sønderskoven mellem Gaardene Dorthealund og Seljumshave Borgpladsen »Husvold«. Navnlig dette Voldsted, der nu er landfast, er paa Grieses Kort særdeles interessant, hvorfor denne Del af Kortet her gengives. »Danske Atlas« (trykt 1780) melder om »en Skat« paa dette Voldsted, men det fremgaar ikke klart, om den er gravet op eller den ligger der endnu. Iiverken paa Stenborg eller Husvold mindes at være fundet Murrester. Det menes forøvrigt, at Stenborg er den ældste af Borgpladserne.

Historien véd intet om nogen af disse tre, derimod nok lidt om »Skinkelsborg« sønden for Lykkesgaard og i Engen ud til Solkær Aa. Ogsaa dette Voldsted er godt tegnet paa den tidligere omtalte tyske Landmaalers Kort.

Skinkelsborg ejedes i Slutningen af det 14. Aarhundrede af en Henneke Skinkel, der solgte Gaarden til Limbækkerne. Af Claus Limbæk blev den 1407 solgt til Dronning Margrete. I gamle Jordebøger opføres

* Fra hver af de tre Voldsteder Stenborg, Hakenør og Hindsgavl kan der ses til de to andre. Et Sagn vil vide, at der en Gang paa de tre Borge skal have levet tre Søstre.

Det vides ikke, naar Skinkelsborg og Vargaard er nedbrudt.

I *Bjært* Sogn vises flere Borgpladser. Her har Slægten Kalf resideret paa »Agtrupgaard«, som i 1350 skænkedes Domherreerne i Ribe for Sjælemesser.* En Gaard »Fromhave« skal være skænket til Præstens Underhold som Sone for et Mord, Ejeren begik paa sin Hustru, da hun var bleven forelsket i en anden. Desuden var her »Benggaard« (Binderup), og der nævnes endnu et Par Gaarde, »Oblinggaard« og »Trøjssel«, men de sidste to har man ingen historiske Efterretninger om.

Vonsild og *Vejstrup* Sogne har ingen paaviselige Voldpladser. I *Hejls* var Vargaarde et adeligt Sæde, der tilhørte Adelslægten Breide. Voldstedet, der nu næsten er udjævnet, ses sønden for Vargaarde. Kjær Mølle hedder oprindelig Vargaarde Mølle.

Indenfor det nuværende *Taps* Sogn ligger nord for Brænore i Mose- og Engdraget ud mod Fovsaa »Mosbjerghøj«. Her menes Brænore Slot at have staaet, og der er fundet Pæle, maaske Rester af den Bro, der førte derud. En af de sidste Ejere til Brænore, Mogens Kaas, ligger begravet i Frørup Kirke, hvor han er afbildet paa en smuk Ligsten med hans og hans to Hustruers Billeder.

I *Ødis* Sogn er der en hel Del Voldpladser ved Fovslet og Drenderup, rimeligvis Steder, hvor disse Gaarde tidligere har ligget.

Endelig paavises i *Dalby* Sogn det Sted, hvor Tvedsgaard laa. Af Tvedsgaard er Landsbyen Tved opstaaet. Denne Gaard og Fru Jutte Limbæk er allerede omtalt ret udførligt i Aarbøgerne.**

* Terpager: Bip. Cimbr. Side 110.

** Vejle Amts Aarb. 1906, S. 198 ff.

Det er ikke meget, der med Sikkerhed kan udfindes angaaende alle disse Gaarde og deres Beboeres Historie. En stor Del af Gaardene er knyttede til Adelslægten Limbæks Historie.*

Herremændenes Historie i denne Egn standser ligesom nord for Kolding under Frederik II, der fik Egnen under sig efter Hertug Hans den ældres Død 1580 og straks ligesom nord for Kolding købte eller tilbyttede sig alt Adelsgodset. Alt Strøgodset samlede han om store Avlsgaarde («Forværker», deriblandt »Straarup»), der saa vidt muligt lagdes midt i udstrakte Hovmarker. Saaledes købte han Fovslet 1583 (Fovslet By, der laa ham i Vejen, fjærnedes), Brænøre (dengang delt i to Dele) 1583 og 1585, Drenderup (imageskiftet med Ørslev Kloster ved Viborg) 1584, Stenderup Vargaard, Tvedsgaard og Bengaard 1585 og Hejls Vargaarde 1587, saa da han 1588 lukkede sine Øjne paa Antvorskov, havde han udkøbt saa godt som alle Adelsmænd af Tyrstrup Herred.

Godskøbene i Haderslev Amt fortsattes ogsaa efter Frederik IIs Død, men Godsdriften svarede sig antagelig ikke. I hvert Fald blev Gaardene i det 17. Aarhundrede bortforpagtede. De Forpagtere, der fik dem, var gennemgaaende Tyskere, hvilket ikke gavnde Egnen i national Henseende.

Det kongelige Gods styredes paa den Maade til langt ind i det 18. Aarhundrede, da et anden Tankesæt gjorde sig gældende. Ved Rentekammerets Resolution af 15. Avg. 1763 befaledes det, at Godserne skulde sælges haade i Kongeriget og Hertugdømmerne. Der fulgte 1. Okt. 1764 en nærmere Resolution, hvori Betingelserne angaves. I Gaardene maatte Halvdelen

* Om gamle Skægter paa disse Gaarde se Skoleinspektør i København P. Lauridsens Artikel i *Souderj.* Aarbøger 1889 og Beckers *Orion* 1839.

(i Møllerne endog de tre Fjerdedele) af Købesummerne blive staaende som uopsigelig Kapital, at forrente med 4 pCt. Blandt de Domæner, hvormed de første Forsøg skulde gøres, var Fovslet, Drenderup, (Hejls-)Vargaarde og Straarup. Avktionerne begyndte 1764 paa de forskellige Gaarde, men Regeringen approberede ikke Buddene. For Straarup, der var delt i fire Dele, blev der f. Ex. budt henholdsvis 6560, 1565, 220 og 30 Rdl. Buddene overbeviste Regeringen om, at denne Salgsmaade ikke vilde være tilraadelig. Ganske vist vilde Renterne af de budte Købesummer beløbe sig til noget mere end de hidtilværende Nettoindtægter af Godserne, men hovedsagelig var man ængstelig for Egnens Skovbestand. Fristelsen for Køberne til at lade Skovene fælde og sælge Træet, vilde være altfor farlig, thi ved et saadant Træsalg vilde gennemgaaende den største Del af de budte Summer kunne indvindes, medens Egnen saa vel som Staten i sin Helhed led stor Skade.

Ved de slesvigske og holstenske Landvæsenkommissioners Nedsættelse 1768 blev Godsernes Salg nøjere overvejjet i Henhold til Instruks af 16. Maj 1768. Derefter begyndte Godssalget, der først tilendebragtes omkring 1800. Men *Skovene toges fra* og er endnu Statens Eje. Drenderup solgtes 1793 i 13 Parceller, Fovslet 1797 i 37 Parceller osv. Avktionsplakater og Konditioner for Vargaarde* og Straarup findes (trykte) i det kgl. Bibliothek.

Nogle Aar efter at Jorderne var solgt, tog Udskiftningen fart. Og i den Tid blev de fleste af de lalrige Diger, der nu rander Veje og Marker i de 8 Sogne, opført, forøvrigt til stor Ærgrelse for Jagtbetjentene,

* Vargaarde Mølle (Kjær Mølle) var dog allerede dengang en Arveforpagningsmølle (Kontrakt af $\frac{2}{7}$ 1745). I Modsætning til saadanne Arveforpagningsmøller stod Ejendoms møllerne, f. Ex. Dalby Mølle (Kontrakt af $\frac{2}{7}$ 1846).

der protesterede stærkt imod dem, fordi de var i Vejen for Jagten.

KIRKER OG PRÆSTER.

Alle gamle Kirkebygninger i de 8 Sogne er opførte i den romanske Periode — der synes afsluttet her henimod Slutningen af det 13. Aarhundrede — dog med Undlagelse af den nærmest gothiske Kirkebygning i Vejstrup, der blev nedrevet 1839. Ogsaa de gamle Kirker i Vonsild* og Ødis, der blev ombyggede henholdsvis 1823—24 og 1856—57, var opførte i romansk Stil. Hovedalteret i Vejstrup Kirke — der har altsaa været flere Altere — var ifølge et Dokument, der 1665 fandtes i Alteret i en Blyrulle, oprindeligt opført 1471. Kirken i Stenderup fik 1386 Ret til *Aftad*.**

Der synes i Egnen i den katolske Tid at have været to Kirkebygninger mere. Saaledes fortælles det i »Danske Atlas« (VII S. 150, Noten), at der i Grænsekkellet af Vejstrup Sogn 1780 saas »nogle temmelig store Stene i en aflang Firkant som Grundvolden til et Hus, i Øster og Vester med Enderne, hvorom fortælles, at der skal være bygt en Kirke til begge Sognene (Vejstrup og Hejls), men alt hvad som blev opbygget om Dagen, blev nedrevet om Natten.« Det sidste er et af de hyppigste Kirkesagn. Nu kender man i Sognet intet Spor af en saadan Kirke.

En anden Kirke eller maaske kun et Kapel har

* I Præsten S. C. Sallings Mündeskrift om Vonsild Kirkes Ombygning betegnes den gamle Kirke noget pietetsløst som »en gammel raadden Kasse med smaa Munke-Vinduer, og Muren var revnet i Hjørnerne fra øverst til nederst«.

** Hensigten dermed var at skaffe en bedre Kirkebygning, se Arrild Hvitfeldt S. 571.

staaet mellem Bramdrup og Højrup. Disse to Byer — den sidstnævnte ligger nu syd for Grænsen — har ligget til Kirken, der i »Danske Atlas« angives at have været Annex til Ødis.

I den katolske Tid var Egnens Præster tvungne til at tjene to Aar i »Koret i Haderslev«, inden de fik Kald. »Koret« var Frue Kirke, tidligere Filialkirke af Slesvig Domkirke. Til Frue Kirke var knyttet et Kannikekollegium med en Kantor i Spidsen. Sproget ved Kannikekollegiet var Dansk.

Dette Kannikekollegium erhvervede efterhaanden betydeligt Jordegods. Da Limbækkernes stolte Adelslægt i det 15. Aarhundrede begyndte at synke ned til Forarmelse, var Kannikekollegiet i Haderslev saa velhavende, at det af denne Families Gods købte to Gaarde i Aastorp og en Gaard i Grønninghoved.*

Et Minde om den katolske Tid har man i Betegnelsen af Skærsilden som »Høkelbjerg Kro«. Høkelbjerg Kro er det gamle Navn paa »Frederikshøj«. Naar Sjælen paa Vej til Himlen passerede »Høkelbjerg Kro« (Skærsilden) og ikke kunde betale for sig, blev den holdt tilbage i Pant for Fortæringen. Dette oplyses ved følgende Historie: Først døde Provsten, saa døde en af Sognemændene Jens, og nogle Dage efter laa Provstens Tyr død i sin Baas. Dermed hang det imidlertid saaledes sammen: Provsten havde Penge nok hjemme, men han havde faaet alt for faa med til den lange Rejse, altsaa blev han holdt tilbage i Høkelbjerg Kro. Saa kom Jens, han havde slet ingen Penge med og sad altsaa ogsaa fast. Men Jens,

* Skødet, der er dateret 14. Juli 1140, findes i C. M. A. Mulliesens Aktstykker til Oplysning om Kannikekoll. i Had., Side 16. Skriftet er Særtryk af Geheimarkivets Aarsberetninger 1856. Kannikekollegiet ejede flere Gaarde i de 8 Sogne. Se sammest. S. 66 og 70.

der saa tit i levende Live havde maattet gaa andres Ærinder, maatte saa ogsaa til det efter sin Død. Han drog tilbage og hentede Provstens Tyr og red til Høkelbjerg paa den. Med Tyren betalte de for deres Fortæring slap saa begge videre.*

Ved »Sjælegaver« fik Sjælen Tærepønge med. Nctop en Ko anvendtes ofte som Sjælegave. Det var nemlig — ogsaa efter Reformationen — Skik ved Begravelser at skænke Kirken en Ko. Naar Følget bar Liget til Kirke, blev Koen trukket foran Kisten (»Ligfærdsko«). Bagefter gav Kirkeværgerne Koen til en Mand i Sognet*** mod at der af ham og hans Efterkommere paa Gaarden til evige Tider skulde betales en Afgift til Kirken, Kopønge eller Koleje. Man siger i det juridiske Sprog, at Koen blev en »Jærnko«, idet den »konserveredes« i Besætningen. Endnu til vore Dage er der i de fleste Sogne her svaret Koleje.*** Afgiften er nogle faa Øre om Aaret.

Reformationen i Haderslev Amt begyndte allerede saa smaat 1524 i Vilstrup ved Haderslev, hvor Pastor Bøje (Boëthius) prædikede Lutherdommen, men først da Hertug Christian (senere Kong Chr. III) begyndte sin Reformationsgerning, der gennemføres i Løbet af et Par Aar ved to indkaldte tyske Mænds Hjælp, kom de 8 Sogne med. En Pastor Gregers i Stenderup skal dog 1529 være død som Katolik, og om en anden Præst, Knud Jensen i Vejstrup, der virkede over en Menneskealder senere, fortæller et Sagn, at

* Fjellberg: Jydsk Bondeliv, S. 361—62.

** En Anordning, udstedt af Kay v. Ahlefeldt og Steph. Klotz (Superintendenten), dateret Haderslev 20. Avg. 1630, paabyder bl. a.: at »Kirkens Køer skal blive i gode og visse Gaarde, og deres Navne, som nu besidder Køerne, skal udi Kirkernes Bøger antegnes.« (Stenderup ældste Kirkebog.)

*** 1739 Koleje i Dalby 1 Mark 15 Skilling 6 d., Yonsild 13 Sk., Hejls 1 Mrk. 8 Sk., Vejstrup 1 Mrk. 6 Sk. 6 d. osv. Kirkeregnskaberne (Provsarkivet i Viborg). Koleje svares i Stenderup med 10 Ore pr. Styk.

Bønderne dræbte ham i Kirken, fordi han i Hjærtet var Katolik. Hvis Drabet forholder sig rigtigt med Hensyn til Aarstallet, har der dog nok foreligget andre Grunde. Pastor Niels Madsen i Bjært skal have antaget Luthers Lære for ej at afsættes; men »de katolsk-sindede var med ham velfornøjede«.*

Kirkegodset blev ved Reformationen som bekendt inddraget af Landsherren, og da den katolske Gejstlighed hidtil havde afholdt Fattigpleje m. m. blev en Del af Godset atter tillagt de saakaldte Hospitaler, Alderdomsforsørgelsesanstalter. En Del af Kannikekollegiets Gods blev saaledes henlagt til St. Hans Hospital i Haderslev. Enkelte Gaarde blev dog ved Frue Kirke. Et af Kirkens Kapeller, det Ahlefeldtske, var særligt velhavende og ejede ikke mindre end 9 Gaarde og et Par Landbol, altsammen givet til Kapellet som Sjølegave for et Drab. Men da Kapellet i 1541 forlodes af Præsterne, faldt alt tilbage til Familien Ahlefeldt paa Godset Gelting, og det blev da af denne Familie skænket til et Hospital i Ekerneførde, Goschenhof. Saaledes opstod der her i Tyrstrup Herred tre forskellige Slags Fæstegaarde af Kirkegodset: Hospitalsgaarde, Frue Kirkes Gaarde (*Mariekirkens G.) og Gelting Tjenere. Ligesom de andre Fæstegaarde i Egnen er de nu overgaaede til Selveje. Dette skete kort efter at Grænsen kom.** Dissc Gaarde var tidligere noget begunstigede ved lokale Byrders Forde-ling og var saaledes fri for Ægter og tildels ogsaa for Indkvarteringer.

Efter Reformationen lettedes Befolkningen for $\frac{1}{3}$ af hele Tiendeydelsen (Bispeleden). Tienden ydedes

* Rhode S. 364. Endnu i 1585 svor man i Stenderup »ved alle Heigener«. Man har vel brugt denne Formular af gammel Vane.

** Se »Fra Ribe Amt« 1904, S. 65—66.

som Korn- og Kvægtiende. Kvægtienden, der deltes mellem Præsten og Kirken, gaves kun i Grise og Lam, der dog ikke leveredes i Natura, men der betalles for hver Gris og hvert Lam 4 Sk. til Kirkevængerne. Men der var desuden i alle Sognene visse Naturalpræstationer til Præst og Degn, *Nandest* eller *Bør*. Det var væsentligst Smør, Brød, Ost, Æg, dog ogsaa Sild og andet. Oprindelig var det frivillige Ydclser, men senere blev det fast Afgift, der for de fleste Sognes vedkommende* i 1845 omreguleredes tillige med Tjenden, hvorefter alle Haderslev Provstis Kirker forenedes til et fælles Ejerlag »Den fælles Kirkekasse«**. Ved Grænsereguleringen deltes denne, idet de 8 Sognes Kirker udskiltes og af Kirkekassens Formue 1. Jan. 1865 fik $\frac{8}{33}$ Del.

Endelig vedblev Højtidsofferet (se senere Pastor Rydes Opgørelse fra Vonsild). Størrelsen kunde jo variere en Del, eftersom Præst og Degn var afholdt. Sjældent gik det vel dog som i Sdr. Bjært, hvor Beboerne, der var vrede paa Præsten Frederik Riis († 1699), besluttede til Jul hver kun at ofre en Skilling. Præsten blev derover saa vred, at han bad til Gud om aldrig tiere at skulle modtage Gaver af disse genstridige Sognebørn. Hans Bøn blev hørt, thi han døde inden næste Offerdag.

Her som saa mange Steder Landet over var det Skik, at en og samme Slægt, Søn efter Fader, længe blev ved at beklæde Præsteembedet i et Sogn. Endnu mere almindeligt var det, at en ung Præst giftede sig med

* Otto Kier: Tiendevæsenet og den fælles Kirkekasse i Haderslev Provsti. Haderslev 1854.

** I Vejstrup kendtes endnu i Midten af 19. Aarh. Nandest i Natura. Bag Koret i Vejstrup Kirke er der to Værelser. Det ene benyttedes af Sognepræsten, det andet af Degnen, der her havde — Ostelager. Ostene var lavede af den Nandest, som Degnen fik leveret som Mælk.

sin Forgængers — ofte gamle — Enke. Var der Døtre, blev det dog gerne med en af dem, den følgende Sognepræst blev gift. I Ødis blev i ca. et Aarhundrede en Præstedatter altid gift med den følgende ny Præst.

Kirkesproget har altid her været Dansk, ligesom Kirkebøgerne i Regeln førtes paa Dansk. Af og til støder man dog her ogsaa paa tysk, navnlig i Begyndelsen af 19. Aarhundrede, saaledes i Stenderup Kirkebog. Kirkebøgerne begynder langt fra overalt med samme Aar. Længst tilbage naar Stenderup Kirkebog, der begynder 1656. Derefter kommer Vonsild (fra 1659, men skrevet senere), Vejstrup (1690, noget forbrændt), Ødis (1696), Bjært (1699), Taps (1714), Dalby (1726, en Del langt ældre Optegnelser dog i Pastor Rydes Fællesbøger for Vonsild og Dalby) og Hejls (1739). Mange Steder er Kirkebøgerne meget daarligt ført, andre Steder er Blade beskadigede eller ganske ulæselige paa Grund af Fugtighed.

Kirkeregnskabsbøgerne, der fra 1737 er ført i alle Sognene, er skrevne paa Tysk.

I forskellige Sager havde Gejstligheden dømmende Myndighed, saaledes gennem »Konsistorium« i Ægteskabssager. Konsistorialprotokollerne, af hvilken én (begyndt 1725) opbevares i Arkivet i Slesvig By udviser, at Konsistoriet ofte har haft saadanne Ægteskabssager til Behandling, og undertiden er det ikke blot Sognefolkene, men ret ofte Præsterne selv, der staar som anklagede for denne Ret. Sagerne er meget ofte af den Natur, at de ikke kan omtales, men Retten behandler dem i Protokollen saa indgaaende, at det ganske forbløffer Læseren.*

* Rhode har i sin »Haderslev Amt« ret indgaaende benyttet sig af Konsistorialprotokollerne fra Haderslev, der ogsaa yder vigtige Bidrag til Egnens gamle Skandalhistorier. Et Par af de »pæneste« Ægteskabshistorier i det 18. Aarhundrede har jeg omtalt i »Kold. Folkebl.« 1907 Nr. 149.

SKOLEVÆSEN.

Ser man de gamle Lovbestemmelser efter, vil man deraf kunne se, at der tidligt var tænkt paa et velordnet Skolevæsen. Christian IV udsendte 1646 d. 14. Dec. fra Rendsborg en Skoleanordning, der viste god Forstaaelse for Almueundervisningens store Betydning. Den indskærpedes i disse Egne ved et Cirkulære undertegnet af Lensmanden i Haderslev, Kay v. Alefeldt og Superintendenten, Vestfaleren Stephan Klotz, dateret 20. Avg. 1650. I dette Cirkulære hedder det bl. a.:

3. Paa alle Steder, udi hvert Sogn, skal en Skolemester forordnes og Skolerne udi de omliggende Byer afskaffes. Byer, som ikke over $\frac{1}{4}$ Vej ligger ud af Vejen og hvorsom ingen løbende Aær eller nogen farlig Vej dennem dertil kan være forhinderlig, skal forskikke deres Børn til Sogneskolemester. Derimod de Byer som $\frac{1}{2}$ ja ved ofte en Mils Vej, som til Kirken hører, afligger, skal forundes at holde en egen Skolemester.

4. Paa alle Steder, hvor Skolemesteren udi Sognet intet vist og tilsagt Salarium er forordnet eller dersom ogsaa det samme er for ringe, da skal Sognefolkene alvorligt derhen formances, har de Børn eller ikke, at give Sogneskolemesteren i Stedet for hans Løn aarligen noget vist, saa at Gaardmændene skal give ham en Skeppe Korn, Kaadnerne en 3 eller 4 Skilling (her læses udfør: Toftmænd 4 Sk. Landbol 2 Sk.) og de, som dertil er forsømmelige og fortrædelige, dennem da at lade exekvere og Skolepengene at lade udpante.

5. At Skolehusene udi Sognenes Ophbyggelse forbedres og dersom de samme til andet er benvendt (anvendt), da ud igen at forskaffe og forordne de samme til deres forrige Brugning.

6. Skal Præsten hvert $\frac{1}{4}$ Aar en Gang udi Kirken eller andet Steds med Skolebørn holde Examen og saaledes tilse, at Skolemesteren med Ungdommen sig flittelig udi sit Kald forholder.

7. Skal de fattige Skolebørn, som slet og aldeles intet kan give deres Skolegæld (d. Skolepenge) og derfor bliver for-

sømmet og ikke kan komme til Skolerne, forundes aarligen Penge udaf Kirkerne dertil, hvorudover da Provsten selv om saadanne Børns Armod kan sig bespørge og siden udaf Kirkepengene, naar Regnskab holdes, selver kan lade Mestren betale.

8. Skal hvert Sogn herefter have fri Magt at holde en egen Skolemester, som kan undervise Børnene og lære dennem deres Catechismum.

9. Paa de Steder, hvor ingen tysk Prædiken bliver brugt som »hos den Jullantz Ort oc Grentze«, skal ikke den tyske Catechismum, hvilken der ikke forstaas, men den danske Børnene forelæses.*

Det ses af Kirkeregnskabsbøgerne fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede, at der de fleste Steder er betalt for fattige Børns Undervisning, saaledes gennem lange Tider i Vonsild 6 Mk., Hejls 4 Mk., Vejstrup 5 Mk., Dalby 1 Mk. 15 Sk. 6 d.

Om de boglige Hjælpemidler, en Skolemester har haft til sin Raadighed i det 17. Aarh., faar man et Begreb ved at se en Opremsning af en saadan Skolemesters hele Bibliotek. Skolemester Gudmund Andersen i S. Bjært stævnedes i 1660** en Borger i Kolding, fordi han tilbageholdt alle hans Bøger m. m., som han betroede ham »i denne farlige og besværlige Krigstid nu forleden«. Han opregner Bøger med Værdi: »Den danske Bibel; en ny dansk Urtebog af København udgaaet 1648, som af Dr. Simon Pauli efter Hans Maj. Befaling er udgivet, koster mig 5 Rdl.; 4 eller 5 tilsammen indbundne Bøger om alle Dommers og Kongers fornemste Bedrifter, hvilke jeg haver for 4 Rigsdaler; en ny dansk Rejsebog 2 Rdl.; en Huspostil 2 Rdl.; en Bog om alle de fornemste Lande i Verden, deres Tro og Skik, 1 Rdl.; en Bog, kaldes Husfaderens Lærdom, 1 Rdl.; en Bog, kaldes

* Her efter Stenderups ældste Kirkebog Side 106 ff.

** Kolding Tingbog 1660, Pag. 151.

de Gamles Lærdomme = 2 Mk.; en Bog med Katekismusforklaring = 2 Slettedaler; Henrik Smids Lægebog = 1 Rdl.; en ny Sirachs Bog og en ny Regnebog = 3 Mk.; en Mendottebog(?) samt med den Gud Herrens Forklaring = 3 Rdl.

n	u	a	h	n	e	b	ø	i	K	i	ø	b	e	n	h	a	u	n
u	a	h	n	e	b	ø	i	K	h	K	i	ø	b	e	n	h	a	u
a	h	n	e	b	ø	i	K	h	c	h	K	i	ø	b	e	n	h	a
h	n	e	b	ø	i	K	h	c	i	c	h	K	i	ø	b	e	n	h
n	e	b	ø	i	K	h	c	i	r	i	c	h	K	i	ø	b	e	n
e	b	ø	i	K	h	c	i	r	e	r	i	c	h	K	i	ø	b	e
b	ø	i	K	h	c	i	r	e	d	e	r	i	c	h	K	i	ø	b
ø	i	K	h	c	i	r	e	d	i	d	e	r	i	c	h	K	i	ø
i	K	h	c	i	r	e	d	i	r	i	d	e	r	i	c	h	K	i
K	h	c	i	r	e	d	i	r	F	r	i	d	e	r	i	c	h	K
i	K	h	c	i	r	e	d	i	r	i	d	e	r	i	c	h	K	i
ø	i	K	h	c	i	r	e	d	i	d	e	r	i	c	h	K	i	ø
b	ø	i	K	h	c	i	r	e	d	e	r	i	c	h	K	i	ø	b
e	b	ø	i	K	h	c	i	r	e	r	i	c	h	K	i	ø	b	e
n	e	b	ø	i	K	h	c	i	r	i	c	h	K	i	ø	b	e	n
h	n	e	b	ø	i	K	h	c	i	c	h	K	i	ø	b	e	n	h
a	h	n	e	b	ø	i	K	h	c	h	K	i	ø	b	e	n	h	a
u	a	h	n	e	b	ø	i	K	h	K	i	ø	b	e	n	h	a	u
n	u	a	h	n	e	b	ø	i	K	i	ø	b	e	n	h	a	u	n

Af en Skoleholders »Proves«.

Man faar egentlig ikke Indtryk af, at denne Lærer er saa daarlig forsynet.

Et langt mørkere Indtryk af Skoleundervisningen faar man af Pastor Rydes Optegnelser, hvoraf en Del er aftrykt omstaaende. Sandsynligvis er det efter Svenskekrigen gaaet stærkt nedad Bakke ogsaa hermed. Der er sikkert ogsaa et langt Spring mellem Forordningerne og Virkeligheden. Dette Spring var

endnu til Stede i Rhodes Tid. Han udtaler: »I Hensende til danske Skoler klager man her ligesom i Danmark. En dansk Skoleholder har her aarlig indkommen Værdi af 18 Rdl., højt og stort er 30 Rdl., Karle, som har lagt sig efter at skrive den dejligste Skrift, som viser deres Geni ved de allerintrikateste Regnestykker*, som gør sig en Glæde af at slide sig op i Skolen, ja en Ære. Degnene derimod sammesteds har større Indkomst end en kongelig Tolder, fire Gange saa meget som en Postmester; mon de ikke æde Skoleholdernes tilkommende Brød?«

Han henviser til, at det haderslevske Konsistorium 30. Jan. 1663 befalede, at enten skulde Degnene selv holde Skole eller dertil holde en dygtig Person, men han tilføjer: Hvad har alt delte hjulpet? — Dette var en Ordning, der først naaedes omkring 1800.

Her som overalt var det Skoleloven af 24. Aug. 1814, der skabte helt ordnede Forhold. Senere fulgte det for Haderslev Provsti 25. Juni 1830 udstedte Regulativ for Landsbyskolerne. Heri fastsættes alt vedrørende Lærersløn, Fribolig, Have, Brændsel osv. Enhver Lærer skulde (undtagen ved Fovslet Skole) kunne

* I Kolding Raadhusarkiv ligger en Skrive- og Regneprøve fra en saadan »Karl« (Anders Hansen, Tyrstrup Skole), der 1717 søger om Posten som dansk Skoleholder i Kolding. Foruden nydelige Prøver paa Prentning, er der et Hæfte med »intrikate« Regneopgaver, deriblandt omstaaende Bogstavkvadrat, hvor man fra Bogstavet F i Midten i alle Retninger (følgende lodrette og vandrette Linjer udad — Taarnets Bevægelsesr paa et Skakbrædt) overalt læser »Friderich, Kiøbenhavn«, Navnet paa Landets Konge (Fr. IV) og Hovedstaden. Endnu intrikaterere er en Opgave i Bogstavregning, der har de to Facit »Soli Deo Gloria« (Gud alene Æren) og »Amen«. Forøvrigt er der gode, almindelige Regneopgaver, deriblandt geometriske og en Kvadratrodsuddragning.

holde 2 Køer og 4 Faar. Skolerummets Størrelse fastsattes til 10 □ Fod for hvert Barn, mindst dog 7 □ Fod. Der var da 9 Skoler i de 8 Sogne (en i hvert Sogn, undtagen i Bjært Sogn, hvor der var to, Agtrup og Bjært). Nu er der i de samme Sogne 17 Børneskoler. Forøvrigt skal der her mindes om, at der i disse Egne var Heldagsskole længe før end i Kongeriget.

RETSVÆSEN.

»De slesvigske Bønder er ikke meget hengivne til Drik og Spil«, siger Danske Atlas, »men deres største Fejl er den overmaade Trættekærlighed for Sager af ringe Betydning«. Det er muligt, at Forfatteren har Ret, thi den sønderjydske Bondes Retsbevidsthed er skarpt udpræget, og han bøjer sig ikke, naar han mener han har Retten paa sin Side. Det er en Egenskab, som sønderjydske Bønder har haft Brug for.

Med Hensyn til Retsvæsen, da gjaldt Valdemar Sejrs *Jydske Lov* her, ogsaa efter den Tid, da Christian V.s danske Lov traadte i Kraft i Kongeriget. En nyere Straffelov og Procesordning var dog kommen til i det 18. Aarhundrede. I det nuværende Sønderjylland er de sidste Spor af Jydske Lovs Gyldighed først fjærnede i Aaret 1900. Her i de 8 Sogne blev denne Lov med de tre Former af Nævninger ved Herredsting i fuld Kraft, nemlig »Sandemændene«, »Ransnævninge« og »Stokkenævninge« (Togsmænd).

Tingmøderne kan med Rette betegnes som det offentlige Livs Pulsslæg, og det maa betragles som et meget alvorligt Tab for Lokalhistorien, at de ældre Tingbøger for Tyrstrup Herred er sporløst forsvundne. Hverken

danske eller tyske Myndigheder ved, hvor de er blevne af.*

Herredet har næppe i gammel Tid haft nogen fast Tingplads. En Tid synes Tinget at være holdt paa *Tinghøj ved Straarup*; senere holdtes det paa »Tingskovhede« (Aastorp Mark). Det sidstnævnte Sted var endnu 1780 betegnet ved en Stensætning. Her har

Tinghøj ved Straarup.

Tinget sikkert været holdt i det 17. Aarhundrede, da *Herredsfogden* (en Bondemand, der beklædte denne Post) altid synes at have boet her i Nærheden. Fra Tingskovhede flyttedes Tingstedet til Aller, hvor der senere opførtes et Tinghus.

Tinghøj ved Straarup er en af de interessanteste Pladser, Egnen har næst efter Skamlingsbanke. Forhaabentlig vil det lykkes at faa Pladsen fredet, saa at det ikke skal gaa dette Sted ligesom den prægtige Langdysse »Toreshave« (Torshov), der tidligere laa nord for Binderup i Nærheden af »Torshøj« og som

* Ved Amtsretten i Haderslev opbevares dog Tyrstrup Herreds Tingbøger fra ca. 1713 til henimod samme Aarhundredes Udgang. Derimod synes Tingbøgerne fra den Tid til 1860 horte ligesom de ældste Tingbøger.

maalte 100 Fod i Længden og 60 Fod i Bredden. Allerede i 1864 var dette Minde ganske ødelagt.

Til den gamle Pil paa Tinghøj knytter sig det Sagn, at naar den falder, skal Straarup brænde. Lignende Sagn findes flere Steder hernede.

Retssproget i hele Haderslev Amt var selvfølgelig — folkelig som Rettens Pleje var — i ældre Tider udelukkende Dansk*. Nogle ganske enkelte Dokumenter er affattede i det tyske Sprog paa Grund af, at de Personer, de angik, var indvandrede og ikke forstod Dansk. Først i det 18. Aarhundredes Slutning trængte Tysken ind ved Herredslingene i Haderslev Amt.

Derimod var det Sprog, som Administrationen benyttede, i Reglen Tysk, ligesom Hertugerne og efter dem om ikke just Kongerne, saa dog de fleste af deres overordnede Embedsmænd talte Tysk og krævede Tysk igen. Allerede inden det 18. Aarhundredes Udgang naaede Administrationen i dette Punkt saa vidt, at næsten alt, hvad der afgang af Øvrighederne, affattedes paa Tysk lige fra Tillysning af Avktioner til Skattebøger, Resolutioner osv. Selv en Vejsten, der stod sønden for Kolding og viste Amtsgrænsen, bar det tyske »Aml Hadersleben«. I den nationale Vækkelsestid blev den tyske Indskrift dog hugget bort og en dansk sat i Stedet. Stenen ligger nu ved Indgangen til Musæet paa Koldinghus.

✱   ♯   ♯
1   2   3

Bemærker fra Eggen.

1. Hans Jenssen i Agtrup, Tingholder 1622. 2. Niss Kielsen i Aastorp, Sandemand 1632. 3. Peder Anckersen i Aastorp, Herredsfoged 1626.

* Dette indrømmes ogsaa af den tyske Forfatter, Prof. Aug. Sach i hans Bog »Das Herzogt. Schleswig-Holstein . 1907. Bind III, S. 324.

FRA DE GAMLE HJEM.

I mange Henseender var denne Egns Bondestand fordelagtigt stillet fremfor i de fleste Egne af Kongeriget. Her fandtes fra det 16. Aarhundrede ingen Adel, og Stavnsbaand kendtes ikke. Høveri har der vel været hist og her, men det var kun ubetydeligt, Vedligeholdelse af Gærder om Krongodserne og lignende. Hovedmængden af Befolkningen var vel nok kun Fæstere, men under Kronens milde Styrelse nærmede deres Stilling sig Arvefæsteres*. Enkelte Selvejergaarde i Egnen havde endnu bedre Kaar, navnlig var Ejerne mere frit stillede med Hensyn til Arvefordeling. Og dog var der, særlig efter det 17. Aarhundredes Krige, yderst smaa Kaar. Dyrkningsfællesskabet, der senere skulde vise sig saa skadeligt, var i hine onde Tider vist nærmest en Fordel, der hjalp de af Ulykker og Fattigdom sløvede igennem sammen med de mere velstillede.

Rhode priser 1775 Befolkningens Flittighed og Dygtighed. »Folket er flittigt og økonomisk. De konsulere ikke Vanen, saafremt de i deres Indkomme forudse nogen Fordel, skulde de end hente den i andre Lande og Riger. Til Flittighed bliver de fra Barndommen vant; man finder en Bondes Tjenestekarle sjældent her som i det slaviske Sjælland og Lolland at ligge fra Sol gaar ned og indtil Sengetiden og række sig paa Bænkene. — Kvindfolket er her dels Levetid ikke ledigt. Kan de ikke tjene længere, saa væver, strikker, knipler og spinder de, og deslige.«

»Bønderne klæder sig her i Vadmel, nogle af de rigere samt Møllerne undtagne, som klæde sig i graa og blaa Klæde**.« Om Konerne har Pastor Rhode

* P. Lauridsen i »Sonderj. Aarboger« 1889, S 96.

** Møllerne var altid lidt mere astimerede end Bønderne. Ved Audienser hos Amtmanden fik Møllerne Foretræde før de almindelige Bønder.

endnu en hel Række rosende Ord, »men« — slipper det ud — »de taaler heller ikke vel at sættes irette og lastes«.

Ogsaa den tyske Forfatter, Dr. Georg Hanssen* roser Befolkningen, men han kritiserer dens Lyst til kun at lægge sig efter, hvad der »kan betale sig«. Det er vel ogsaa i den Retning, at der i vore Dage undertiden rettes en Behrejdelse til Beboerne i de 8 Sogne, at de er for stærkt oplagne af økonomiske Spørgsmaal til rigtig at leve med i aandelige.

Samme Forfatter vil vide, at der her i 1833 i Regelen pløjedes med tre Heste spændte i Rad.

Han fortæller endvidere, idet han omtaler forskellige Skikke i Østeramtet, at ved Brylluper tog Gæsterne selv Kniv og Gaffel med, naar Bedemanden ikke havde givet anden Besked.

I de 8 Sogne findes endnu Repræsentanter for de gamle sønderjydske Bondegaarde. Nu er der vel kun én komplet gammeldagsbygget Bondegaard tilbage, nemlig den gamle Gaard i Grønninghoved, der tilhører Højskoleforstander Himmelstrup. Gaarden staar ubenyttet, og dens Skæbne er vel tvivlsom, om den ikke erhverves af Bygningsmusæet i Lyngby, som det er paatænkt. Endnu bedre var det, om Egnen kunde erhverve Gaarden, og føre den tilbage til sin oprindelige Stil og omdanne den til et Landbrugsmusæum. Staten vilde antagelig ikke nægte sin Støtte hertil.

I Stuehuset, der er af Bindingsværk, kan den oprindelige Form endnu ret tydeligt paavises. Stuehuset eller »Indhuset« var oprindeligt udelukkende af Træ (»Bulhus«**). Naar Stenene fjernes af Tavlene, ses i Tømmeret den Fals, hvori Plankerne har siddet. Lige-

* Statistisclie Forschungen. Amt Hadersteden. Trykt 1833.

** Bul betyder egentlig Træstamme, men der menes her Bulfjæl. Planke. Navnet Bul findes i Bulværk, Buløkse.

som alle de gamle Indhuse paa denne Egn var ogsaa dette oprindelig bestemt til at huse baade Mennesker og Kvæg. Det deltes i Kløve, Pisel*, Fræmgulv og Baas. Kløven var delt i Kamre, medens de øvrige Rum gik helt igennem Huset fra den ene Ydervæg til den anden.

Denne helt middelalderlige Form staar som et Udviklingsled af den gamle frisiske Gaard, hvor Mennesker og Kreaturer ikke blot levede under samme Tag, men i samme Rum.

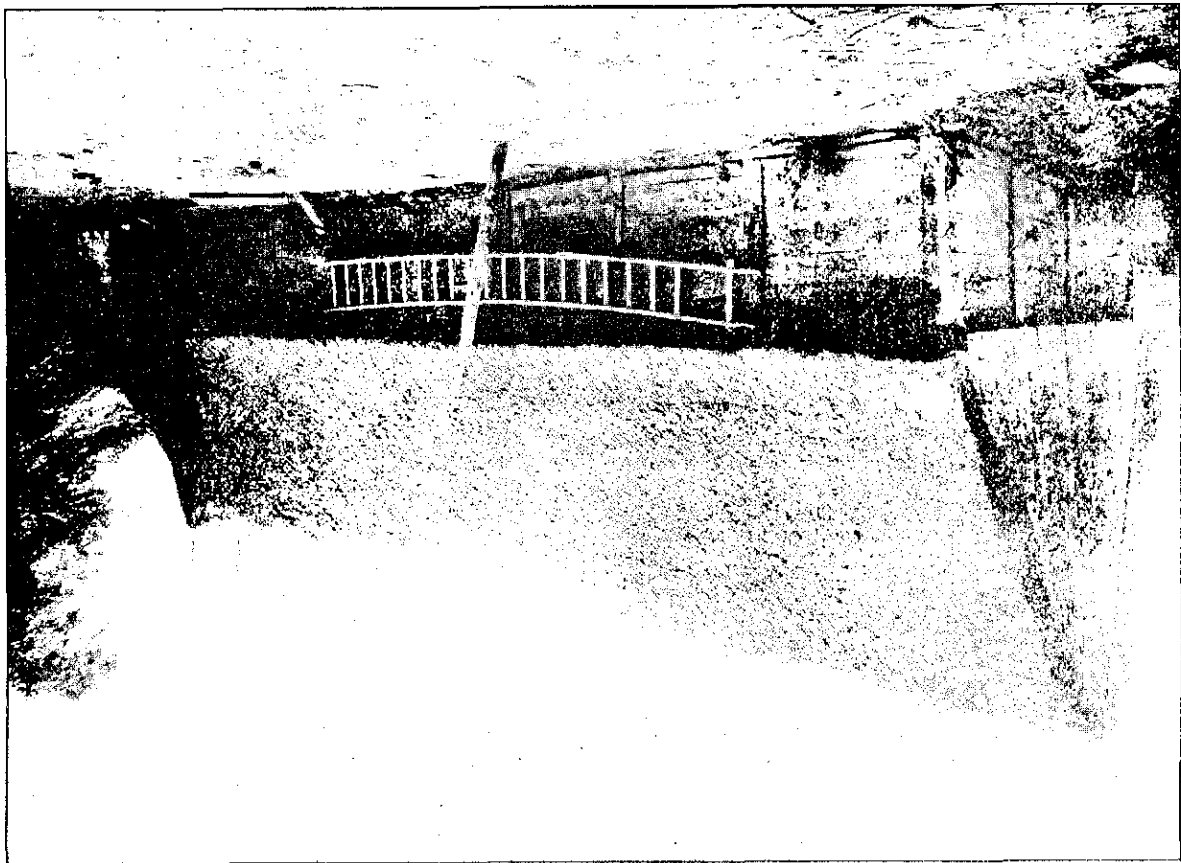
Indhuset i Grønninghoved er indvendig beklædt med Brædder (Egefjæl). Gaarden har flere smukke Enkeltheder i Træ som i Jærneslag. Fyldinger og Indfatninger af en Del af Dørene i Stuehuset er af en meget gammel Form. I Storstuen er Egehjælkerne, der er fuldkantede og af anselig Længde, støttet af Konsolstykker fra Stolperne. En gammel Mand kan endnu erindre, at der var »Baas« i Indhusets østre Ende, selv om han ikke kan mindes, at denne Del af Huset har været benyttet til Kreaturer.

To Lader, den østre og den vestre, staar endnu velbevarede som Bullusc. Egeplankerne er flere Steder over Alen brede. Paa den vestre Lade har der siddet et Løsholt over en Dør. Løsholtet gemmes endnu. Det bærer Aarstallet 1605 og et uforstaaeligt Brudstykke af en Indskrift. Gavlene af disse Udhuse bærer »Brand«. Flere Steder var der paa saadanne Husbrande anbragt en Vejrløj**.

* Pisel nævnes f. Eks. i en Købekontrakt fra Dalby 1745 i »Familien Linds Stamtavle«, trykt 1905, S. 105.

** Se det nederste Billede tilhøje paa Aar bogens Omslag. Billedet forestiller et Parti fra den gamle Rovnske Gaard i Vejstruprød. Gaarden, der var den bedste Repræsentant for de gamle Gaarde af Bul, blev desværre ikke bevaret. En Del af denne Gaard er i en noget forandret Skikkelse anvendt som Villa ved Fredericiavej. Gaarden er afbildet i Mejborgs »Slesvigste Bøndergaard«, Fig. 234—238, og i »Gamle danske Hjem«, Fig. 135.

Den vestre Lade paa Gaarden i Grønninghoved.

Foruden i Grønninghoved er der hist og her i de 8 Sogne enkelte Lader, der helt eller delvis er opført af Bulfjæl. Deres Tal er dog nu meget ringe. Om Bulhuse se forøvrigt Aarbogen for 1906, S. 218.

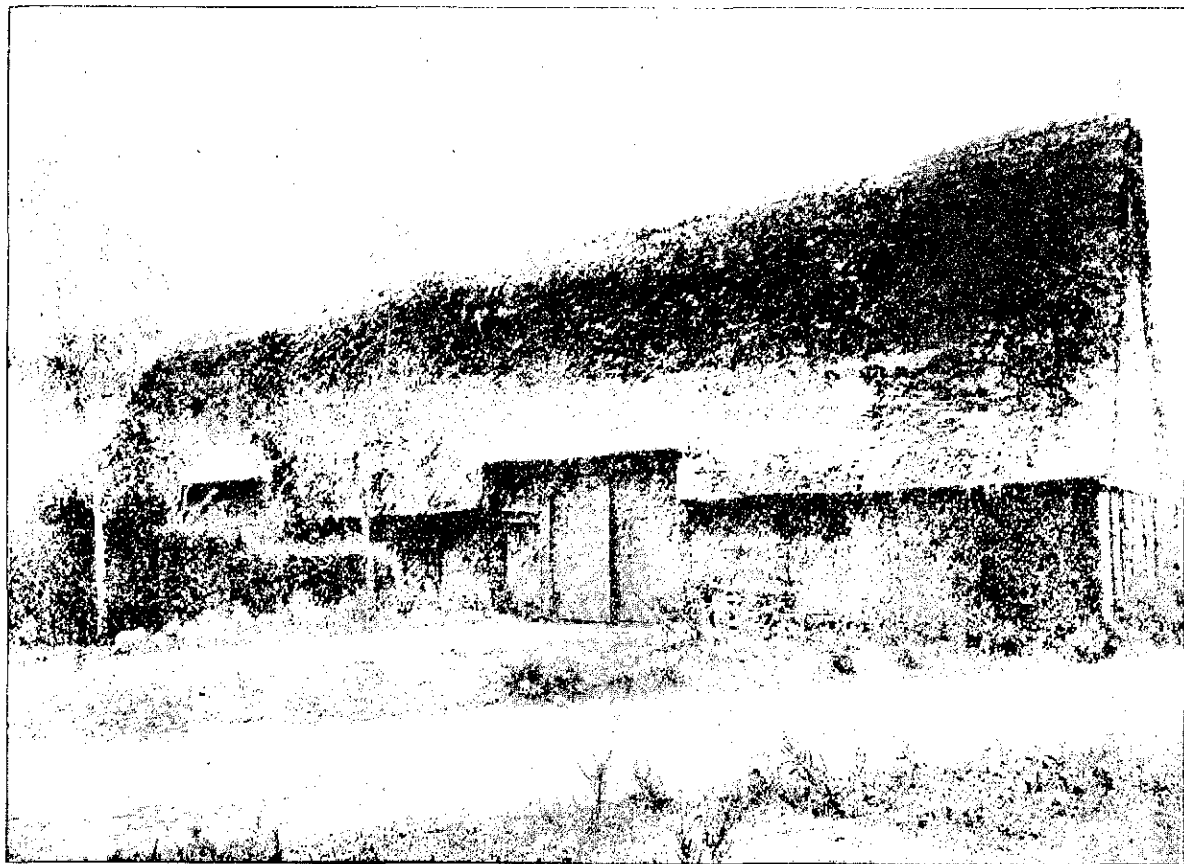
De gamle Lader af Bul var som Regel ikke rummelige, men ældre Folk siger, at Kornet holdt sig bedre i dem end i murede Lader. I Staldene, hvor der manglede indvendig Træbeklædning, var der med Bulhusene forbundet den Ulæmpe, at de ikke var fri for Træk. Selv om Egeplankerne i hver Bin-

ding var fugede ind i hverandre (ved »Svineryg«) saa havde Tø og Væde, Varme og Kulde dog »slaact« Træet, saa Vind og Vejr fandt Vej igennem. Af den Grund brugte man undertiden om Efteraaret at behænge Væggene, hvor Kreaturerne stod, med flettede Halmmaatter, men i Løbet af Vinteren blev de ædt af Kreaturerne, og næste Efteraar maatte der flettes nye.

Vi ser os her i Stand til at bringe to smukke Billeder fra Gaarden i Grønninghoved. Det første Billede forestiller den vestre, det andet den østre Lade, begge set udefra. Til højre paa førstnævnte Billede ses et lille Hjørne af Indhuset.

Gaardens Firkant lukkes af en Staldbygning mod nord, men denne er af nyere Oprindelse.

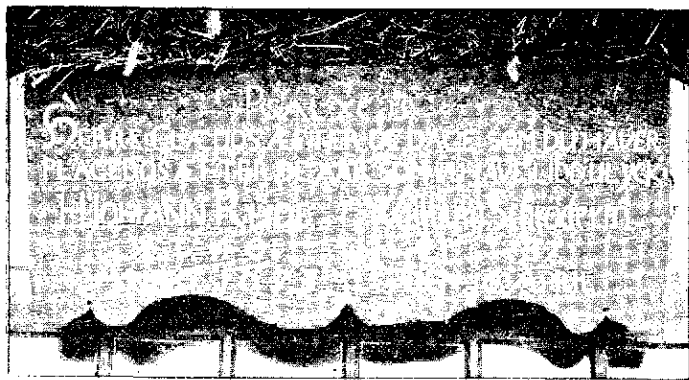
Midt paa en saadan firkantet Gaardsplads laa i Regelen Møddingen. Dr. Georg Hanssen siger 1833, at saadanne Møddinger her i Egnen ofte var saa pænt afdækkede, at Husmødrene kunde benytte dem som Blegeplads.

Den østre Laide paa Gaarden i Grønninghoved.

PRÆSTEN I VONSILD.

I Aarene 1659—1707 var Pastor Johannes Ryde (eller Rhüde) Sognepræst for Vonsild og Dalby Menigheder. Fra 1691 var han tillige Provst for Tyrstrup Herred. Han var født i Tønder 1633 og kaldte sig undertiden af den Grund Tunderensis. I Krigsaaret 1659 var hans Forgænger, Pastor Anton Madsen Raff død i Kolding af »Pest« (Sprinkelsyge)* — der døde det Aar i Haderslev Amt 28 Præster enten af

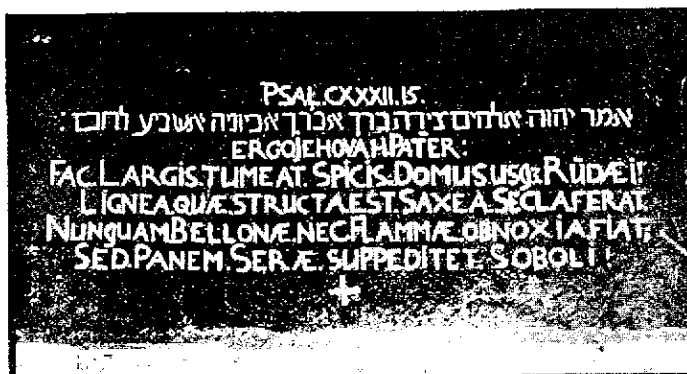
Tavle paa Vonsild Præstegaard.

den smilsomme Sygdom eller for Fjendehaand — og Aaret efter blev Ryde gift med Enken, Valborg, født Schrøder.

Ryde har efterladt sig udmærkede Kirkebøger, der foruden at være særdeles omhyggeligt førte, er meget snaksomme. I Kirkebøgerne er der f. Eks. i Regelen indført nøjagtige biografiske Oplysninger om hver enkelt Afdød (se Degnens Historie), og ofte er der Oplysninger, der i høj Grad bidrager til Forstaaelse

* Exanthematisk Tyfus = Plettyfus.

af Tiden. Endelig har Ryde efterladt sig en Bog, som han kalder »Intimations«. Det er Meddelelser, som han har givet Menigheden. Aabenbart er disse Meddelelser indførte i Bogen for at huskes paa Prædikelolen, og derfor er der ved de Meddelelser, der skulde gives i Vonsild Kirke, sat et V og ved dem, der var bestemt for Dalby Menighed, et D.

Tabletten paa Vonsild Præstegaard.

Indskriften er: Psal. CXXXII. 15.

(Hebræisk). Gud Herren sagde: Dette Sted vil jeg visselig velsigne, jeg vil mætte dets Fattige med Brød.

(Latin). Derfor Gud Fader!

Lad Rydes Hus altid svulme med rige Aks!*

Det er bygget af Træ. lad det bære klippetunge Tider!

Lad det aldrig hjemfalde til Krig eller Ild!

Men lad det give en sildig Slægt rigeligt Brød!

Pastor Rydes Optegnelser har tidligere været offentligt omtalt, idet Pastor M. Mørk-Hansen i »Wisbechs Almanak« for 1884 og 86 har omtalt og aftrykt nogle af dem. Gjort opmærksom paa disse paalideligt gen-

* Tabletten har vistnok været ophængt paa en Ladebygning (Bulhus).

givne og omhyggeligt kommenterede Uddrag, undersøgte jeg i Sommer Originalen nøjere og tog en Del Uddrag, dog undgaaende, hvad der allerede deraf er trykt paa en enkelt lille Notits nær om Jagt paa vilde Dyr. De her fremdragne Optegnelser angaar særligt *dagligt Liv*. For Letlæselighedens Skyld er den gamle Retskrivning fraveget, men Gengivelsen er ordret, og alle gamle Ord og Vendinger er overalt fastholdt.

Pastor Ryde lod paa Præstegaarden anbringe nogle Tavler med Indskrift, der er ialt tre. De findes endnu paa Præstegaarden, idet de af Pastor Johannes Clausen, der fandt dem gemt i Udhusene, blev anbragt over Stuehusets tre Indgangsdøre. To af disse Tavler gengives her.

Den ældste af Kirkebøgerne — der som allerede nævnt er skreven senere — indeholder følgende Redegørelse over Vonsild i 1697:

»Wonsiel Biuis Indbyggere

oc Rigtigt Mandtall, som efter Hr. Ambtsforvalters anfordring bleff opsall Ao 97, d. 4. December.«

Jeb Pedersen ½ Gaard.

Han har 1 Landbol »Lowenborg« kaldet. Deri bor en gl. Mand Jens Sørensen. Noch 1 Landbol-Hus med ingen Skørsten udi. Det beboer Christen Iwersen.

Peder Hack ½ Gaard.

1 Landbolshus. Deri bor Hans Jising. Noch er i samme Hus en Rytterbolig, deri er Hans Eggers. Item er paa hans Stavn et Aftægtsshus, deri bor en Daglønner Jens Jensen.

Niels Henriksen ½ Gaard.

Paa denne Gaards Grund har Formanden Jørgen Rasmussen solgt og skødet et Landbolssted til Hr. Ridefogden Syn-dermand, paa hvilket bor 2 Mænd, Matz Sawmand og Knud Hinler. Og har Jørgen Rasmussens Hustru hendes Værelse hos Niels Henriksen i Gaarden, medens Manden tjener i Byen.

Mathis Jessen 1/2 Gaard.

Haver et Landbolssted. Derpaa bor en gammel Mand Michael Tøgersen, der sig vel i den skaanske Krig lod bruge. Blev fangen ført fra Land Rygen til Sverig, Livland, Lapland og til de russiske Grænses. Huset har han købt, og han har sin Fætter Jess Tøgersen hos sig, der paa kommanderet Rytterrejse fra Schaano til Sjælland fik Koldfyrr i Benet, at det Anno 77 maatte afsaves.

Jochim Snoor 1 Gaard.

Haver hos sig paa Gaarden 1 Aftægts-hus. Deri bor en Skrædder Laurs Mickelsen. Noch har han et langt Landbolshus, men nu forfalden. I den ene Ende bor en Daglønner Anders Iversen Meng, i den anden Ende sidder Gaardens forrige Hustru, medens hendes Mand Claus Andersen kom fra Gaarden og har ladet sig antage til en Soldat i Fredericia. Noch 1 Daglønner Peder Andersen.

Lawe Andersen 1 liden Gaard.

Han har en Bøelse i Gaarden hos sig. Deri bor to Daglønnerne Oluff Matzen og Reimar Arends. Noch har han i sin Hustoft ved Kirken en Smedie. Noch 1 Landbol. Deri bor Lass Lassen og en Rytterbolig ved Enden. Derudi er Lorents Hansen Rytteren.

Hans Nielsen 1 liden Gaard.

Haver et lidet Landbolshus i hans Hustoft ved Kirken. Deri bor hans Dattermand Morten Clausen Skrædder og den gamle Thomas Pottemager.

*Matths Jensen 1 liden Gaard.**Laurs Toniussen 1 Gaard.*

Haver et Landbolshus: deri bor gamle Jeh Thomsen Hjul-ler og i Enden er en Rytterbolig, deri er Fritrich Rūwitz. (Senere er tilføjet: Det brændte af Ao. 1701).

*Jess Rasmussen 1 Gaard.**Niss Tingleff 1/2 Gaard.**Jesper Clausen 1/2 Gaard.*

Denne Halvgaard har to Landbolshuse. Det ene bbor Villads Pedersen Træskomand og Peder Sørensen, en Dag-

lønner. Det andet bebør Matths Muurmand og en Enke, Vævkvinde Bold Christians. (Senere: Det brændte af 1701).

Jeb Laursen 1 liden Gaard.

Anders Pauelsen 1/2 Gaard.

Han haver et Landbolshus, i hvilket østre Ende er en Rytter Peter Berg, og i den vestre Ende bor Claus Pedersen. Noch har han og hans Medgaardmand Jørgen Sørensen 1 Hus staaende norden Byen. Deri bor Coldings forrige Portner Anders Mortensen.

Jørgen Sørensen 1/2 Gaard.

Han haver 1 Landbol kaldet Hyldhus. Deri bor Jakob Hansen Wacker og Laurs Nielsen.

Brydis Væring 1/2 Gaard

er ikke bebygl.

Jess Andersen 1 liden Gaard

har paa sin Grund 1 Hus. Deri bor en gammel afdanket Korporal, som holder Skole og er læmlæstet.

Anders Persen Snedker 1/2 liden Gaard.

Mell salig Hans Persens 1/2 Gaard.

Christen Nielsen 1/2 Gaard.

Thomas Hansen Kild 1/2 Gaard.

Hos ham bor en Inderst, der før havde Gaarden.

Laurs Jessen.

Peder Nielsen 1/2 liden Gaard.

Foruden da er her to Landbol paa Kronens Jord, som er *Anders Jepsen Smed* og *Selehen Jespersen*. Denne har ogsaa en Rytterbolig hos sig (Senere: brændte af 1701) og der er 1 Kirkested, hvorudi en Hustru bor, hvis Mand er bortdragen (Senere: Og en gammel Mand Bonnick Dynsen er der liihuse).

At all dette sig saaledes og ikke anderledes befinder, tes-terer jeg.

Johann Råde.

De saakaldte Kongehuse ved Vejene er *Paul Christensen* og *Rasmus Nissen*.

Et andet Sted nævnes »det sønderste Konghus«, hvori der bor en Post og »det nørreste Konghus neden for Kolding«. Dette sidste er altsaa det nuværende »Kongehus«. Kongehusene, som Amtmanden raadede over, laa tæt ved »Kongevejen«, der gik noget anderledes end den nuværende Haderslev Landevej. Den gik nemlig fra Kolding til Vonsild og derfra over Aastorp, Høkelbjerg (o: Frederikshøj), Tyrstrup og Bjerning til Nørretorv i Haderslev. (*Landvejen* gik derimod over Vonsild, Sjølund, Aller, Bøgeskov og Errigsted til Haderslev*.

Dele af den gamle Kongevej staar endnu flere Steder, saaledes lige syd for Kolding, ved Vonsild Skov, tæt ved Aastorp o. fl. St. »Bonhusene«, der nu ligger ved Vejen og som findes lige til sønden for Slesvig By, er opførte 1853—55, da den nuværende Landevej Kolding—Haderslev anlagdes.

I flere af Kirkebøgerne er de enkelte Stykker betegnede ved Smaabilleder. Udfor Beretninger er der tegnet en Alterkalk, udfor Begravelser en Firkant med Kors fra Hjørne til Hjørne (en Grav) eller et Dødningshoved med korslagte Ben under. Da der 1685 ringedes for Enkedronningens Lig (»hver Gaard, hel og halv, skal ringe sin Omgang, to Timer hver Dag, fra 10—11 og 5- 6») tegnes der en Krone over Graven. Udfor Kirkegangskoner er der tegnet en Fugl (en Due?) eller et Dyr (Lam?).

Ugens Dage er angivne ved Kalendertegnene (Planettegnene). Mandag ved en Halvmaane, Tirsdag ved Tegnet for Planeten Mars, Onsdag = Merkur, Torsdag = Jupiter, Fredag = Venus, Lørdag = Saturn og Søndag = Solen, o: en Kreds med en Prik i Midten.

* Smlign. Rhode S. 97. De gamle Landeveje er tydeligt afsatte i Danckwerths Atlas 1852.

Sproget er djærvt og fyndigt. Ofte røber Forvekslinger af Artikelen *en* og *et*, at Præsten talte Jydsk. Det djærve er det fremherskende i Præstens Optegnelser. Det er saa lige meget, om hans Ord gaar ud over Mænd eller Kvinder. Han kan godt sige en stærk Dadel til Kvinderne, som f. Eks. et Sted, hvor han beklager sig over, at de »bliver staaende paa Kirkegaarden og opholder hverandre med Latter og Snak til Evangelium er læst og vel længere, menende Bøn og Sang hører ikke til Guds Tjeneste«.

Uddrag af Kirkebøgerne.

En Degns Liv og Levned.

☒ Torsdagen efter Quasimodogenili (første Søndag efter Paaske 1686) begravede jeg min Degn, salig Matths Jensen. Var født her i Vonsild 1633 in Septembri efter ærlige og kristelige Forældre. Hans Fader var den ærlige og velagtede Mand Jens Matthesen*, der blev begravet i den onde Tid Anno 1659 den 17. November, en Lørdag, for 26 Aar siden, 67 Aar gammel, hans Moder den ære- og dydefulde Kvinde Maren Michelsdatter af Grønninghoved, som døde for Faderen i Januar Anno 1659, og haver disse Forældre hannem forfremmet til sin Daab og Kristendom samt og hannem med sine to Søstre i Herrens Frygt og Formanelse opdragen og besynderlig hannem holdt i Skole saavel herhjemme som og omsider i Kolding, at han kunde skrive en ren, læselig Haand og regne, hvad fornødent forefaldt. Blev hjemme hos hans Forældre og Søkende i Gaarden og gjorde Gavn med dennem i Avl og alle Slags Gærningers Forefald til Fjendetiden Anno 1659. Da begav han sig med Jens Sørensen herfra, medens Forældre og de andre Søkende maatte flytte til Kolding fra Gaard og Grund,

* Faste Slægtsnavne indfortes ved Reskripterne af $\frac{1}{11}$ 1777 og $\frac{13}{15}$ 1796.

og kom han med sin Stalbroder noget i Tjeneste udi Hygum Præstegaard, men som dér i Længden ikke heller blev sikkert, kom han hid til Kolding igen og gav sig i Herrens Navn ud sønderpaa. Kom til Husum og derfra til det Eiland Pelvorm, hvor han var og tjente fremmede Folk udi halvfemte Aar, som han og derfra førte et lovligt (love 3: rose) Testimonium under de fornemme Raadmænds og Fuldmægtige deres Hænder paa fyrsteligt forseglede Papir sub Dato Pelvorm 1664 d. 4. Febr. Samme Bevis haver om den salig Mands Velforholdelse underskreven Hr. Peter Hansen og Johan Hummersen.

Som han da alletid fra Barnsben frygtede Gud og uforsømt elskede Kirketjenesten i Sang og Guds Ords Hørelse, øvede han sig derudi udi alle vanlige tyske Kirkemelodier, saa al, der nogle Viderværtigheder sig i disse Menigheder befunde, mindede han sig Degndommens Tilstaaelse til formedelst gamle, fornemme Mænd, der underhandlede det, og blev af den daværende Hr. Provst, siden Generalsuperintendent Hr. H. Rehefeld forlenet med sit Bestallingsbrev Anno 1664 den XI November. Siden omsaa han sig efter en Ægtefælle, og da han satte sit Sind — efter gjorde Bøn til Gud om et godt Raad — til den da (!) ærlige, dydige og gudfrygtige Pige Ingeborg Hansdatter Rude, min Søster, med hvilken han trolovedes her i Kirken Nyaarsmorgen 1665 (Fredag) og stod deres Bryllup samme Aar i min Præstegaard den 7. Februar, Tirsdag efter Fastelavnssøndag, i en svar strænge Vinter, efter at han havde ærligen hos hendes Forældre bedet og hvervet om hende. Og har Gud deres Ægteskab ikke ladel være ufrugtbart, men har velsignet dem rigelig med Børn, aleneste at den første Tvillingfrugt, en Søn Jacob og en Datter Maren, blev utidig født, og, efter

deres Naadesdaab den 21. Avg., da Pigen havde levet 4 Stander, Drengen til den anden Dags Time, som han Eftm. 4 Klokkeslet var født, døde. 13 Børn har han avlet med sin Hustru, 8 Sønner og 5 Døttre, af hvilke alene en er født navnløs. Alle de andre har deres Daab og Navn faaet, og sove i Kirkegaarden før ham hendsendt 5 Sønner og 3 Døttre. De tre ældste Sønner og 2 Døttre igenleve med deres bedrøvede Moder og Enke. Gud være deres alles Trøst og Raad, være deres Fader, Forsvar og Dommer og opvæk dennem i og uden Menighed velgenegte Venner og Forfremmere, at som deres Fader har dem til Ære og Hæder optugtet, de ogsaa maa vedblive og til Ære i Verden fremkomme. Det kan den salig Mand med Ære eftersiges, at han har al sin Tid stor Omsorg for sin Hustru og (sine) Børn, holdt dem efter hans Ævne renlig og skikkelig, saa han dissmærteligere nu af dem allesammen savnes. Han har i Omgængelse gjerne med alle Mennesker elsket og søgt Fred saa meget som hannem muligt var; dog efterdi han ikke heller var en skær Engel, men havde Adams Fejl og Skrøbelighed, ønskede han dog intet hellere end at leve vel med sin Næste, dersom han med nogen havde skiftet et hastigt Ord. Og var hans Sind saa lige hen i Verden, at han gjerne vilde have, (at) alting skulde være traadret for hannem, det dog i Verden ingen kan naa. Ihvor kæk og karsk han syntes, da har han dog ustanden mangan Knæk og dødelig Sygdom udi hans Ægteskab med Hovedværk og Sprinkel og fantaserende Sygdom endog med overnaturlig Legems-pine og Smærte, det dog altsammen hans Gud, den han fortroede, lod ham vel overvinde og hjalp ham altid ved gode Midler op igen. Hans Kristendom har han ført gudfrygteligen og hans Tjeneste ikke for-

sømt, uden hvis hannem hæftig overfaldende Sygdom nogensinde har betagen, saa enhver har været med hannem tilfreds. Han har ofte med sit Hus holdt sig til Herrens hellige Alters Sakramente (og) sig der værdeligen med nidkært Skriftemaal tilforn beredt, med David og Peter ikke uden Suk og Taarer søgte (han) som den groveste Synder sin Afløsning og var sidste Gang med sin Hustru og to Børn til Guds Bord paa Skærtorsdag, er i Dag 14 Dage. Hans Endeligt anlangende, da er i Søndags hans Levned's Timeglas uformodentlig udløbet for hannem og hans Hus af Guds Forsyn bestyret hannem til en salig Afsked af dette elendige og trange Liv og til hans Almægtighedsbevisning, at han kan underlig føre sine Helgene og de Forladte sig en Fader bevise, idet han udi ingen ulovlig Forsæt drog den hellige Dag af sit Hus paa Eftermiddagen, men at bevise Kærlighedsgæring den trængende.

(Det meddeles herefter, at Degnen den paagældende Søndag kørende vilde begive sig et Sted hen i Sognet, formodentlig for at hjælpe en fattig Familie til Brød, thi paa Vognen var forskellige Bageredskaber, et »Dejntrug«, et Sold m. m. »Ulykken fulgte med og brugte sig til Fordel en uforstandig Piges Hosfølgelse«, idet hun skræmmede Hestene ved at vippe med Soldet og ved at kaste noget op i Fjellevognen.)

Herved Bæsterne forfærdedes, saa at den salig Mand paa et Dejntrug siddendes maatte i Løbet styrte af Vognen og kunde bestrikket i Tømmen ikke komme fra Bæsterne, men maatte følge med, og er Truget faldet med af Vognen og ramt hannem paa den højre Side af Halsen, saa at sammes Led og Nick er bleven forrykket, hvoraf han er død. Og da han straks fandtes og blev gurglet med en liden Taar Eddike, slog

han Øjnene en Gang op og sov sagte bort i hans Svigerske Elisabeth Schrøtings Arme. Jeg var i min Ungelegenhed rejst noget fra Huset, men som jeg spurgte paa Vejen den ulykkelige Hændelse, vendte jeg om (og) tilbage igen betænkendes, der kunde Raad være dyre. Fandt alt i en forstyrret Stand. Ingen turde røre den salig døde, uden der var Lov (o: Tilladelse) af Øvrighed, og blev en from Nabo saa god, at han drog til Haderslev og give det an. Men da jeg saa, at Natten hængte paa og umulig uden efter Midnat Manden kunde komme tilbage igen, tog jeg det paa mig at forsvare for Gud og Øvrighed verdslig og gejstlig, og bestyrede paa Rettens Vegne Sandemanden med Sognefogden over bemeldte Mand at syne hans Lig og Sted og Bane, saa han straks blev optaget og hjemført i sit Hus. Hvis Bedrøvelse hans Efterladte er overfalden, kan bedre eftertænkes af hvert ærligt Hjerte end som det her kunde skrives. Jammer er det at se sin Mand og Fader gaa kærsk ud af Huset og inden et halvt Kvarter af en Time ligge død i Marken, at det vel maa hedde:

Om Du vilt mig i Mark og Skow
 Eller i fræmmed Græntze,
 I Haws nød eller ved roff
 Eller ved Pestilentze
 At jeg skal døe, da døm mig ey
 Efter min Synd oc onde Rey*,
 som jeg i Live førde.

Vi tvivler intet paa hans Salighed, thi han altid havde Gud for Øjne, og naar han hørte slige Meddelelser og bedrøvelige Tilfælde, da bad han ærligt Gud at fri os fra en ond og hastig Død, og er jeg forsikret

* Rei, o: Færd, Tummel, gl. dansk Ord.

om, at hans sidste Pust har været et Troens Suk til sin Gud og Skaber, Genløser og Helliggører om en salig Stund, hvilken hannem paa Sjæleens Vegne er vederfaaren, da han havde levet som Ungkarl i 32 Aar, i hans Degneembede i 21, i Ægteskab i 20 Aar, at hans ganske Alder er bleven 52 Aar = 5 Maaneder.

Tekst: 1. Kongernes Bog 13, 23—30. Gratis.

Et Taterbarns Begravelse, en Katolik.

(1686, 13. Marts.) In vigiliis Dn. Lætare (i Fasten) forundte jeg nogle Tartarere et lidet Rum paa Kirkegaarden til at begrave deres Barn Ellen, 2 Aar gl., efter at de bekendte rigtigheden deres tre Trosartikler og Faderens Moder gjorde en herlig Bekendelse ved Graven og hendes Skriftebøn efter den lynchborgske Formular. Jeg talte nogle Ord over Graven og formanede dem til deres Livs Forbedring. De begærede noch (endnu) som lutherske Kristne at kommunikere, men efterdi de havde intet Bevis med sig, da undskyldte jeg mig og sagde, de skulde hente mig Provstens Tilladelse, hvorpaa de sagde, at de ginge ad Horsens til, og dermed lod jeg dem gaa. Faderens Navn var Zacharias Povlsen.

(1688 7. Febr.) Begravede nogle Kedelfikkere af Brabant en catholisk Camerade Lorens Gøns af Olmen (8 Uhren von Antwerpen), som døde i Gaar til Jespes Clausens, uden mit Videnskab, medens jeg var til Tinge. Da jeg siden harmede mig derover, da lagde de derfor ned hos mig en Slettedaler.

Et Paaskeoffer (1688).

Gaardmænd 6 Mk. 8 Sk., Landbolsmænd 5 Mk. 8 Sk., Ungkarle 5 Mk. 9 Sk., Piger 5 Mk. 6 Sk., Gaardkoner 4 Mk. 15 Sk., Landbolskoner 5 Mk. 2 Sk.

Testamente og (del) kønne Sted paa Kirkegaarden debit (skyldes) 2 Rdl.

Et Ægteskabstøfte løses.

(1695) Die Saturni ante 2. Trin. (Lørdag før 2. Trin., 1. Juni) gav jeg Maths Jensen Murmand fri for Ægteskab, at vorde i Morgen i Bjært Kirke troløvet med Jens Jensens Datter af Aitrup, dog maatte han gøre rigtigt Regnskab først med

Bodil Christians i Vonsild for hvis (o: hvad) dem imellem var foruden hvad der havde været igærde dem imellem om et Ægteskab, som de lod falde paa begge Sider. Hun ikke hannem vilde hindre. Hun krævede af hannem et halvt Aars Husleje, 3 Mk., 6 Dages Arbejde med Skorstenens Bygning at hjælpe à 5 Sk., for Kost og Arbejde = 30 Sk., 2 Aar molcket hans Køer i Skoven 2 Mk. Datteren har gjort hans Markarbejde 4 Dage i Hø à 5 Sk. = 20 Sk., 4 Dage i Korn à 5 Sk. = 20 Sk. Foruden at Pigen har gaaet stedse og vandet hans Køer. Ialt 9 Mk. 6 Sk.

Derimod fordrer han: For 4 Traver Rug at høste 4 Sk., for 1½ Læs Hø at slaa 4 Sk., for Brændsel en Sommer lang flyet 1 Mk. 8 Sk., været med sin Vogn i Fjelstrup 5 Dage, derfor 1 Mk., været i Møllen 2 Gange, for 4 Sk., er (ialt) 3 Mk. 4 Sk.

Afdragen bliver da Matz Murmand til Bold Christians skyldig 6 Mk. 2 Sk. Deri samtykkede Mats og hans Moder og lovede Bold Christians med Tiden samme Penge, og hun var da tilfreds. Han er desforuden skyldig til os for hans Attest at maa vorde trolovet 1 Mk.

* * *

Uddrag af »Søn- og Hellig Dag Intimationes

Paa Wonnscidel oc Dalby Prædicke Stoler publicerede Saa oc om Hvis (o: hvad) efter Begjæring er bleven liust fræm oc æfter udi 6 Aar, fra Anno 1678 til Annum 1683 inclusive.

1678.

Dnca. III. Adventus (o: 12. Dec).

I Morgen er det Lucia Dag, den 13. Dag før Jul. Paa Onsdag haver vi vores Bededag.

V. Lyses tredie Gang for Band for Søren Anders Andersens Faar og Runvædder, nok for Jess Andersens Ko. Item for Povl Offersens sortstjærnedede Hoppe.

Eftersom del har tilforn her i Amtet været forbudet til Begravelses og Kirkegang ikke* at skænke Brændevin før Prædiken aleneste for den Aarsags Skyld, at en eller anden har slaget sig fuld og har bevist sig [usømmelig] i Herrens

* En Vending, der flere Steder findes i Optegnelserne. Meningen er »har været forbudt at skænke«.

Hus, da som nu i mange Aar ikke er sket her i Menigheden slig Misbrug og Forargelse, dog i Søndags disvær' har en og anden taget saa meget Brændevin i Kraven, at Skamle i Taarnet til manges Væumtelse er blevne bespiede. [Præsten henviser til 2. Petr. 2, 52 og Apost. Gerninger 22, 15. Præsten vil ikke befindes at være »en tiende Hund i Menigheden« og siger derfor]: Du Menneskenes Barn, Du haver syndet, Du har bespyet Skamle og Dig moxen glemt i Kirken, Du har løbet vild af Fuldskab efter Stolen, erst falden ind i frommede Stole og (dernæst) løbet Dig vild efter Døren. Helligbrødesfogden* har at agte, hvad ydermere Øvrighed herudi vedkommer, om de end for aabenbart Skriftemaal med denne Straf kan henkomme. Dog maa de hjemme eftertænke Sirachs Ord Kap. 31. 12: Naar Du sidder hos en rig Mands Bord, da vid ikke Din Strube ud og tænk ikke: Her er meget at æde og at drikke; tag ikke efter alt det, som Du ser, æd og drik som et Menneske af det, som er sat for Dig og æd og drik ikke for meget, paa det man ikke skal hade Dig. Et høvisk Menneske lader sig nøje med en ringe Ting og tør ikke saa høje i sin Seng. Naar Maven holdes maadelig, da sover man sødelig. Saa kan en staa aarle op om Morgenen og er veltilpas, men en umættelig Fraadser eller Dranker sover uroligt og haver Tarmvé og Bugværk.

1680.

Onsdag den 15. Dec.

V. først, Dalb. sidst Messe. Paa Tirsdag er det St. Thomas Dag (21. Dec.). Paa Lørdag har vi Julcdag og faar vi Fuldmaane om Morgenen Kl. halve X. Formaning: Berceder Eder til et helligt Liv og en sand Guds frygt, at I maa værdeligen aabenbares for Herren i hans Menighed med Helbred, Glæde og Velsignelse. Drikker saa paa Julcaften, at I ikke skal her i Kirken sove Guds Hus fulde, ej heller, at I nødes til at blive hjemme, men komme i god Andart** og glæder Eder i det nyfødte Barn Jesu midt i Eders anden

* Helligbrødesfogterne var indførte ved Chr. IV.'s Forordning af 1629 2/3. (V. A. Secher: Forordninger, Becesser etc. 1558—60. 4. Bind S. 450). Senere gik deres oprindelige Hverv helt i Glenne. I 1833 gjorde de Tjeneste som Sognefogdens Hjælpere ved Indkrævning af Kopskat m. m. G. Haussen a. St. S. 38.

** »And« betyder her Pande. Forhovedet. Se Molbechs Dialektlexikon.

store Besværing, (som) I haver for Legemsføde i denne trange Verden.

V. Gjort en Formaning og et Soliloquium til Gud over den forfærdelige Cometæ Syn (Synet af en Komet), som vi i Aften alle her saa Hora 6ta (Kl. 6) med saa langt et Ris hen fra Vest og Nordvest tegnendes i Østen og Sydøst. Gud, som viser os sit bundne Ris i Vrede og truer den forbærdede Verden i sit onde og forbandet syndige Væsen, forbarme sig over sine Børn deres Sukke, og Gud spar Din lille Jord og fri os fremdeles fra Sværdet og Pest.

1. Juledag V. i Morgen først, D. sidst Messe. 2. Juledag. At takke for Offer.

(Endvidere 2. Juledag:)

D. At bede for And. Scheems Hustru, som er med Fødselens Svaghed overfalden. Gud vil give hende en naadig Førløsning.

3. Juledag. D. Paa Lørdag som er Nytaarsdag D. først, V. sidst Messe.

D. Jens Matthson, Biergegaard, beklager sig, at her i Sognet nogle forhugge hans Skov uforsvarlig, medens han selv har været aflægs. Advares at undholde sig, saafremt de ikke vil komme i Skade. Formaning til det gamle Aars gudelige Slutning og det ny Aars kristelige Begyndelse.

D. At bede for And. Scheems Hustru, der over en død Datters Fødsel er i største Aamagt.

V. At bede for gamle Ann Peders, som i Dag det hellige Sakramente har nydt til en Tærepending i hendes Svaghed.

1681.

I Jesu Navn.

Den 1. Jan. I denne Aften Kl. efter 5 faar vi sidste Kvarter i denne Maane.

V. Hvo som agter sig i Morgen til Guds Bord, kan straks efter Maaltid komme til Skriftestolen, naar det ringer.

D. Bede for And. Scheems Hustru, som er svag efter Barnsbyrde. Gud styrke og opholde hende til forrige Helbred og Velstand for Jesu Skyld.

D. Her i dette afvigte Aar i Menigheden født 5 Sønner, 6 Døtre og en navnløs Datter, der skal i Morgen jordes. Her er blevet stiftet 5 Par og troløvet 1 Par. De Døde er 5 Mennesker.

V. Født 3 Sønner XI Døttre, trolovet 1 Par, samenviet 6 Par, døde 3 unge Karle, en Dreng, et Pigebarn og 1 fremmed forarmet Kvinde.

Søndag efter Helligtrekonger (9. Jan.)

I Forældre her i Menigheden ser i Dag Eksempel paa den Herre Jesum, hvorledes han har holdt sig til Skolen og sender i Morgen Eders Børn til Skolen med desbedre Held som I veed, at vores gamle Skolemester har skaffet god Frugt ved Ungdommen og har samme Hjærtelag endnu til dennem. Lader Eder saa forene med hannem om Indspringels-Penge betænkende at han forlod sit visse Brød og drog til Eder; saa angrer hannem ikke hans Forandring, men han det med sin Flid erkender og igenopretter.

V. D. Paa Helligtrekongers Dag om Natten henimod Dag er Jep Smeds Ambolt i Stenderup behændig borstjaalet; bedes, at her maa lyses efter tre Søndage, om ikke Gud vil saadant behændigt Tyveri aabenbare, at Ejermanden kunde komme til sit retfærdige Gods igen.

Søndagen Septuagesima (30. Jan.)

V. Jeg vil have vore hæderlige Sognehustruer ombedet, at saafremt de blive begæret at følge i Glæde deres Kirkegangssøstre til Kirken, de da ikke vil sinke saa længe med deres Komme, efter at de har Kirken i Byen og kan første Gang, de hører Ringen, skikke sig til Udgangen af deres Huse hen hvor de er budne og ikke lade den ene Menighed utilbørligen vorde opholdet efter den andens Sendrægtighed.

Sønd. for Nedfarten til Helvede.

Tolderen i Kolding lader venligen Sognemændene ombede, at de hver vil hente ham et Læs Ved, naar han derom snarligen lader dem tilsige. Blicher taknemlige og erkender, at han betog Jer en længere Vej med Tiendens Udførsel.

Søndagen Invocavit. (1. Sønd. i Fasten, 20. Feb.)

D. Den Dannemand Hans Jacobsen paa Straarup lader lyse efter sin Kaarde, hvilken han satte fra sig i Sneen ved Gærdelet hen ved Leddet oven Bakken til Møllen paa Kolding Hestemarksdag, medens han vilde hjælpe en anden paa Hesten og glemte at tage den om Aftenen selv til sig igen.

Bedes de, som har fundet hans Kaarde, at de for billig Findeløn hannem vil lade bekomme igen, saa bekommer de Tak og Villie til; hvis ikke og den af ungt Folk bruges, da vide de sig, at de ulovligen er komne ad samme Kaarde.

V. Ombedes Bymændene, der ikke har med et Læs Veds Hentelse været Hr. Tolderen efter venlig Tilsagn til Villie, til endnu, naar han det bedendes vorder, at age et Læs hjem af Skoven, i Henseende han Eder Vejen stækkede (kortede) ifjor med Tiendens korte Ægte og vilde gerne enhver med Villighed findes taknemlig.

⊙ *Reminiscere* (2. Sønd. i Fasten, 27. Feb.)

V. Rasmus Vognmand i Kolding beklager sig, at i Torsdags Aftes silde ved 1 Slet efter Midnat er hannem af hans Vogn udenfor Matths Degns Dør blevet borte tre Sække, som var ledige, et Billed Sengklæde og et spraglet Sengklæde, en Top Sukker og for en Ducaton gul Tobak. Han lyser hermed første Gang for den hellige Kirkes Bøn og Ban, som skal gange, saafremt det bemeldte Gods ikke kan bekommes igen. Der fo'r ikke Vejfarende den føje Tid forbi, medens han gik ind i Huset fra Vognen, og han har set over Toften til Vejen ved et udtaget Lys nogle Fodspor, der har haft et Par flade Træsko paa. Er der nogen her i Menigheden, der har haft Ærinde ved Vejen den Nattetide og ved Løjlighed har ladet sine Fingre forlyste og forgribe, da beholde han eller hun ej den Synd, at den uskyldige ærlige Vognmand i Kolding skal af sin Armod betale samme Gods, men skille sig derved, at det kan komme sin rette Ejermand ihænde igen, saa kan Synden blive udsløttet. Tilsiges Bymændene i Nørholm, at de lukker Gærdet om Nørløkken for Oxendrift og for Svin. (Endvidere) at de uskaansomme, der kører ad Møllen til Dalhybro, ikke længer kører paa min Rug.

Palmesøndag (27. Marts).

V. Den der stjal Rasmus Lauridsen Vognmand i Kolding hans Tøj af Vognen om Midnat ved Degns Hus, bliver i de forbandedes Rolle ogsaa i Dag indesluttet efter Mandens Begæring og lovlig skete Lysning.

Søndagen Quasimodogeniti (1. Sønd. efter Paaske, 10. April).

V. Paa Onsdag har vi her vor Maanedsbodedag og da

tidlig Gudstjeneste førend I laver Pløjen til og skal kortelig forhandles, at enhver kan komme til sit Arbejde igen.

Søndag Jubilate (3. Sønd. efter Paaske, 24. April).

Otto Vosgerave paa Vobeslet (Fovslet) lyser efter hans Svends graa Kjol, som er bleven optaget i Marken i Gaar ved Gærderne, hvem enten har grebet mis [ø: fejl] eller hvis i andre Maader denne bortpraktiseret, da vares de ad, at Kjolen kommer tilstede igen, hvis ikke, da skal ske skarperc Ransagning til Harme og Fortrød.

Mig undgik i Førdags Gaar 2 Queyer. Den ene er igenkommen, den anden fattes.

NB! Den er bleven om Eftermiddagen funden med Hornet i Jorden fast og levendes hjemført paa en Vogn, saa foruslet var den bleven. En sær Høved.

☉ 17. Trin. 25. Sept.

D. Tilsiges alle Landbol i Tved og Rebæk, at de nu endelig kommer med min aarlige Sildebørd og ikke længere forhale indtil de ringeste [Sild] gaa til [ø: kommer] og muligen ingen fanges og jeg da skal se efter.

V. Skolemesteren paaminder, at man hannem hans udlovede Skole- og Kost-Korn vil nu i disse Dage lade bekomme og ikke det, som er fortjent Løn, forholde. Jætter (lover) sin Flid ydermere mod Børnene til alles Fornøjelse.

In die omn. Sanctorum (Allehelgensdag, 1. Nov.).

V. Eftersom Skolebørnene mesteparten holdes hjemme fra Skolen, og de, der kom, ikke kan faa at brænde, men maa sidde og fryse, saa og Skolemesteren, der sig ved de faa, han havde om Sommeren saa knap behjælp, i Forhaabning at faa flere Børn til Vinteren, ikke heller kan finde derved hans Levneds Ophold, da begæres, at Menighedens Husbønder vil samtlige blive tilstede og tage ved (vedtage), hvad Ret og tilbørligt er.

(Søndag) XXIII *post Trin.* (23. Sønd. efter Trin., 6. Nov.).

V. Eftersom her findes 33 Børn, der er voksne til Skolegang, da tilkendegives, at Skolemesteren af disse Børn skal have hans Ugepenge, enten de sender dem i Skole eller ikke, og maa de Forældre, der ikke vil lade deres Børn gaa i Skole, være tiltænkt (belavede paa), at jeg dem fortegnet vil

hans højgrevelige Naade tilsende, at de skulde derfor til Bøde (Straf) vorde sat som ukristelige Forældre. Item skal af dem, der har Heste og Vogn, saa vel Landbol som Gaardmænd, et Læs Véd til Skolen føres og saa gaar [det paa] Omgang, saa kan Børnene med Varme være rigelig forsynede. Item er begæret nu straks af hvert Barn 1 Sk. at samle til Vinduer i Kammersen, hvor de ved en Kakkelovn kan have en varm Dørns. Bliver derfor tilstede og gøre en Endelighed.

Dnic. XXIV. post Trin. (24. Sønd. efter Trin., 13. Nov.)

En kristelig Matrone af en anden Menighed beklager sig, at hun er falskeligen bagtalet og beløjen*. Søger til sin Uskyldigheds Frelse Tilflugt til den kristne Kirkes Bøn og Ban, ellersom hun ikke kan anderledes for Verden og Guds Alvidenhed fri sig. Da i Dag første Gang bede og formane vi Gud den allerhøjeste, at saafremt samme Menneske lever, der har paasat hende den Bagtalelse og hendes ærlige Navn med ugudeligt Paahit skændet, maa vorde kendt, aabenbaret og straffet i denne Verden og komme til deres (sin) uretfærdige Paadigtelsessyns Bekendelse og Omvendelse samt lide og gøre Skel derfor under Guds Haand, paa det at om de Udædsmennesker holde længere hemmelig deres Belyvelse og ikke bekende med Fyldestgørelse mod den, de har gjort Uret, ikke skal falde for hart i Guds Dom og dennem deres Synder i Himlen skal være beholdne og for den Skyld saa meget længere være fra deres Omvendelse, som de holde sig ubekendte for Guds Ords Tjenere og den kristne Menighed. Ja, at om de det spørge kan, at de da maa vide de er ikke værdige i den Herres Jesu Christi Legems og Blods Sakrament, efterdi de er i Guds Vrede, indtil de bekender og omvender sig og gør Bod for, hvis (hvad) de deres Næste har gjort Uskel. Gud frels den uskyldige, aabenbar og styr derimod de onde, at de maa falde i sin egen Dom, Guds Børn til Forløsning og til sin Retfærdigheds Helliggørelse for Jesu Christi Skyld, Amen.

(25. Søndag efter Trin. lyses der for anden og 1. Søndag i Advent for 3. Gang Ban over Bagtaleren eller Bagtalerne.)

Bydes til Skriftemaal paa tilkommende Lørdag og erindres den der i Menighed nu har været fra Guds Bord [1 Aar og

* Antagelig beskyldt for Trolldom.

8 Uger*]; at indstille sig, at ikke Kirkens Magt skal samme Menneske overgaa, som Recessen tilholder.

[En af de første Adventssøndage oplæser Pastor Ryde]:
Saa vel verdslig som gejstlig Øvrighed strængeligen byder, forbyder og advarer, at ingen sig skal understaa at holde Juleleg, efterdi i disse farlige viddtudsende (vildtudsende?) Tider Guds Vrede svæver os for Øje, og forud tilkendegives, at ikke alene de modbrydende (forestaaende) Julelege skal til kongel. Majestæts Brøde legnes, men endogsaa de skal staa offentlig Skriftemaal.

V. Mig er fra mine andre Svin paa Skoven** frakommen 6 hvide middelstore unge Svin; om de nogle Godtfolk forekomme, bedes at de mig maatte tilvise. Jeg tvivler, at mit Gaardsmærke*** er i paa dem, og de var da helørede. Nok løber mig vousands† en hvid Orne med sorte Øren og Hale, bedes at den maatte vel medfares, hvem der har Nytte af hannem, og samme har mit Gaardsmærke.

Dnea. IV Adventus.

Paa Onsdag Aften Kl. 8 faar vi det sidste Kvarter i Maa-
nen, eftersom vi dette Aar faar en mørk Jul, og Øvrigheden
har saa alvorlig i disse besværlige Tider forbuden Julelege.
Da skikker Eder som fromt lydige Folk og gaa ikke i disse
skidne, mørke Aftener af Eders Husbonds Huse, men lover
og priser Gud med en Sang og Guds Ords Bespørgende
blandt hverandre, saa har I Naade hos Gud, og hverken I
selv eller Eders Husbond tør siden give Brøde, eftersom nu
intet saa snart sker som det jo for Øvrigheden bæres.

1682.

5. Søndag efter Trin. 16. Juli.

Her er en berømt Øjn- og Broklæge ankommen i Haderslev
ligger til Villum Ravns og har af Kongen og Københavns Stad
stor Berømmelse at vise for hans Kunsts Skyld. Kan læge dem,

* ubilligen længe og er bleven erindret. (Pastor Rydes egen Anmærkning).

** Fra hin Tid stammer Talemaaden: »Du kører hen og gaar tilbage ligesom Svinene». Svinene kortes nemlig til Skoven som smaa Grise og drevs tilbage som velørede Svin.

*** Den Gang brugtes altsaa Bomærker endnu paa Besølingen, idet de klippedes i Ørerne.

† vousands ø: forvildet. Molbechs Dialektlex.

der har Brøst paa Øjnes Syn og dem, der end slet er blinde; saafremt Øjenstenene endnu er hele, kan han hjælpe dem. Item de der har været 12 Aar døve eller har Susen og Brusen for Ørerne, de der har Hareskaar og anden Misvækst, der har Nød af Sten eller hemmelige Skader, Svindsot, Gulsot eller hastig Feber, Sting, Kræft, den slemme Syge, Skorbug, Værkbrudenhed, Blodsot og de smaa Børns Utrivenhed, kan han inden stakket Tid hjælpe. [... Han kan hjælpe den] der ellers ikke af nogen kan hjælpes. Lamme, der gaar paa Krykker, dersom de ikke er født dermed, dem hjælper han. De hemmelige Pokker, saare Hoveder. Afbrudte Tænder tager han ud uden Smerte og i Steden igen indsætter han andre af Sølv eller Filsben*, at de ikke synes andet end de vaare ret voksne (∴ var voksede naturligt). Sorte Tænder gør han hvide og fordriver den raadne slemme Stank af Munden. Item kan (han) komme (∴ faa) Haa til at vokse og fordrive de store Fregner og Solpletter samt alle Kvindernes Bræk og Brøst.

§ § Hr. Overførsteren paa Drenderup tilbyder alle, saa mange som har Brødrug fornøden, at de kan hos ham bekomme saa meget, som de behøver, og vil han dem, som er vis for at betale, borge Rugen til St. Mikkelsdag for en Rigmærk for Skæppen. De kan sig angive hos And. Poulsen, Sandemand og Kirkevæрге i Vonsild.

⊙ XVII post Trin. (17. Sønd. efter Trin., 8. Okt.).

D. Saasom her i Herrens Hus paa tilkommende Torsdag er Gudstjeneste med en Brudeprædiken, da formaner Guds Børn og særligen de, som vil i Bryllupshuset gøre de unge i Ægteskab indtrædende kristen Ære og Tjeneste, at de følge med dem til Guds Hus, høre Guds Ord og ære den hellige Kirketjeneste med Bøn og Overværelse, at Guds Ære og den Stand ikke skal bespottes og Ordet for bare Skamle skal prædikes. Paa den Maade kan en Guds Tjener ikke gaa paa Prædikestolen. Som og i vort Herred paa et andet Sted en ganske Bys Følgeskab kom nylig med Bruden i Skaren og skilte sig ved Kirken fra hende, drog alle ned i Bryllupsal og sad og drak under Prædiken og ingen kom til Kirken. Lad os ikke gøre saa i denne Menighed, men tjene Guds Ord og vor Næste til Ære, saa ærer han os igen med sin Velsignelse.

* ∴: Elfenben.

XVIII *post Trin.* (18. Sønd. efter Trin., 15. Okt.).

V. Mølleren Anton Klinge advarer saa mange, som nu ikke saa lang Tid har søgt hans Mølle, at de sig igen indstille (o: indfinde), ellers har han Magt af Øvrighed at maa lade tage Heste og Vogn fra dem og skikke dem til Haderslev.

Duca. XIX. *post Trin.* (22. Okt.).

Bedes I mine trofaste Sognemænd, saa mange som Gud har givet Hest og Vogn, at I vil træde sammen og lægge Eders gode Villie med mig over tilsammen at hjælpe mig med 10 Vogne at hente og hjemføre de Folk fra Haderslev, som jeg efter kgl. Befaling er tvungen til (?) at skulle have til min Datters forestaaende Bryllup . . . . Gører Barmhjertighed mod hendes salig Faders Ben i Mulden. Der er endnu en Gnist af den gamle Præst beholden og er kommen til Ære i Verden. Hjælp mig afsted med en god og redebon Villie, jeg vil med min Sved gerne tjener Eder igen. (Det drejer sig her om Pastor Rydes Steddatter Marie Antonsdatter Raff, der blev gift med en Pastor Greg. Fog.) Item beder jeg Gaardmændene 1) om Staldrum til nogle fremmede Heste, 2) at feje noget Gaden, hvor Stenbro er og bore Broens Fjelle fast med Nagler og 3) at lægge nogle Ris to eller tre Steder for Byens Æres Skyld.

⊙ XXI. *post Trin.* (21. Sønd. efter Trin., 5. Nov.).

V. Jørgen Skolemester erindrer Menigheden, at som den tillovede Skæppe Hartkorn (o: Hvede eller Rug) af hver Gaard, ham blev lovet om Paaske, han ikke endnu har bekommet, han da maatte nu som behøvendens faa samme, som da de fornemste har underskrevet og er desforuden den gamle Rettighed, vil I lade ham samme Skæppe Korn nu fordelagligst vorde tilrede holden.

(1683) *Die Mercury (Onsdag) post III Epiphan.*

(efter Helligtrekonger.)

At bede Gud vil give Lykke til denne Ulvejagt, at det skadelige Dyr maatte lægges øde og vi fattige Landsens Indbyggere maa nyde den Del Fæmon (Kreaturer), os ved Guds Velsignelse fødes til Avlingens og Næringens Forfremmelse for Christi Skyld. NB.: De bekom 2 Ulve, 7 Ræve, 1 Vildkat, 2 Vildsvin, og en skudt Ulv undkom.

FRA STENDERUP SOGN.

Det store Stenderup Sogn, hvis gamle Voldsteder allerede er nævnt, blev ligesom hele Eggen* i Aarene 1716—17 kortlagt ved en »underdanigst ansøgt og naadigst forordnet Landmaaling«. Opmaalingen udførtes i Stenderup af Tyskeren Samuel Griese. I en Vedtægt, som Bønderne har gjort før denne Landmaalings Begyndelse, hedder det, at der paa Stenderup Bymarker ligger 48 Ottinger i hvert Skifte** og 6 Bol. Ottingerne skulde være lige brede, saaledes som de af Forfædrene ved Rebning overalt i Sognet rigtig var delt, men Ottingerne var ikke lige lange, men var forkortede og forlængede efter »ind- og udskydende Skove, Moser og Enge«. Alt dette skulde nu rettes og Ottingerne deles efter Mandtal. Behøverne erklærer sig i Vedtægten villige til, inden der atter gaar Plov over Markerne, at lade disse dele i lige og rigtige Ottinger, »at vi allesammen os imellem og vore Arvinger efter os kan leve og forblive i Ro og Fred og heller ikke være den høje Øvrighed til Tyngde . . . . vil en eller anden sætte sig derimod, høde han en Tønde Øl.«

De to foran gengivne Smaakort er hentede fra Samuel Grieses Kort over Stenderup.

Det gamle Stenderupkort (en udmærket Kopi ejes af Propr. cand. jur. J. Thygesen, Lykkesgaard) frembyder af interessante Enkeltheder en Mængde. Først og fremmest er der de talrige gamle Stednavne om-

* Kortene opbevares i de 8 Sognes Arkiv i Rigsarkivet. Der er næsten Kort over enhver Byes Jorder, over Dalby, Tvcd, Vonsild, Bjært, Ødis osv. Kortene er omhyggelig udførte. Hvert af Kortene er teguede paa mange forskellige Papirlapper, der saa er sammenklæbede.

** I Sønderjylland herskede »Græsmarksbrugets»; se derom C. C. Larsen: Landbrugets Historie. Kbt. 1895. S. 36.

kring i Sognet. Her skal kun nævnes nogle enkelte. Landmaaleren har som Tysker ofte misforstaaet Beboerne og stavet Navnene noget mærkeligt, men i Regelen kan den gamle danske Form dog genkendes. Øverste Spids paa Kortet er *Løner Aue* (Løverodde). Paa Kortet synes den yderste Spids skilt fra det øvrige ved en Grav eller Vold. Skoven bagved betegnes som »Mahtsbäcks bier (Mads Beks Bjerg) og »Peer Clauszens bier« og lige syd for Odden ligger et »Lauerbier (Løverbjerg?). Bliedstang Bjerg er allerede nævnt. Navnet stammer antagelig fra den Tid, da »Blider« anvendtes som Skyts, og Banken har da sikkert været et Slags Batteri. Hvor nuværende Kort sætter Rønshoved, staar der paa Grieses *Rals Høje*. Gamle Skovarbejdere siger heller ikke Rønshoved, men »Rolfshoved«. Sydligere følger saa »Stenborg« og derefter et afmærket Stykke Land, der kaldes »kongl. Staldknægts Gaard«. Denne Gaard blev udskilt fra Skoven 1649 — for Skovgræsningens Skyld skete dette med Bymændenes Samtykke — og har siden 1716 været i Familien Frosts Besiddelse. Den hedder nu »Fendsbjerggaard«. Noget sydligere anføres Skovridergaarden, der ligger paa samme Sted som den nuværende. Ved det gamle Teglværk var der en Færgebro (Husarbroen). I Nærheden heraf ligger endnu Resterne af en Skanse. Navnet paa Broen og Skansen er sikkert Miuder fra Svenskekrigen ligesom Navnet »Krabatermosen« (Kroatermosen) i den nordlige Del af Midtskoven. Overalt i Sognet er der fundet af de kendte »polske Hestesko«. I sin Tid solgte Drengene en Mængde af dem til Smeden. Navnlig i Nærheden af Stenderupgaard fandtes mange.

Ved den omtalte Landmaaling laa der flere Steder i Stenderup Skove »Hørgaarde«. Saaledes anvendtes

Blidestang Bakke som Hørgaard. Desuden var der »Smeds Hørgaard« og *Kongens Hørgaard*. Ved den sidste var der dengang ingen Bygninger. Jorden benyttedes virkelig til Hørdyrkning. I en samtidig Redegørelse for Hoveriet i Stenderup hedder det nemlig bl. a.*: »1) Beboerne skal aarlig i den kongelige Skov indgærde en vis Kobbøl og besaa den med Hør, der sendes dem fra Amtshuset i Haderslev. 2) Tilse Hørrønnen om Sommeren. 3) Ruske den, naar Tid er, tage Frøet af, »røde« den og bringe den til Haderslev.«

Kapellancen Antonius Ryde (Søn af Præsten i Vonsild) blev 1699 suspenderet i to Uger, fordi han havde stokkepepyglet Mads Jensen, som Paaskeaften ringede med Klokkeren for at sammenkalde Sognemændene til at saa Hørsæden for Oberstinde v. Holstein, Amtmandens Frue.

En af de Stenderup Gaarde har fra gammel Tid haft nogle Privilegier, nemlig Stenderupgaard. I Stenderup levede i det 16. Aarhundredes Begyndelse *Jes Hugger*, der allerede i 1512 maa have været en af Egnens kendte Mænd. Det nævnte Aar havde han paa Erik Hansens Vegne solgt Gaarden Hellufgaard (Beliggenheden ukendt, men den maa have ligget i Egnen) til Koldingborgeren Thomas Nielsen, der gav Jes Hugger Gældsbrief paa 40 Mark Dansk og for samme Sum gav Jes Hugger og Erik Hansen Pant i Hellufgaard**. Dette Gaardnavn er senere forsvundet.

I 1523 erhvervede Jes Hugger Gaarden i Stenderup som »frit Bondegods«. Købebrevet, der er skrevet paa Plattysk, lyder saaledes i Oversættelse:

* Rigsarkivet F. 1109—11.

** Stenderupgaards Arkiv. Indført i Gaardens »Copi-Bog«, S. 101.

»Vi Frederik*, af Guds Naade Arving til Norge, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg og Delmenhorst, bekende hermed for os, vore Arvinger og Efterkommere, at vi til Arv og Eje som et frit Bondegods til vor kære tro Jes Hugger i Stenderup og hans Arvinger har solgt den Ejendom i Stenderup, som han hidtil har beboet, Hus, Gaard, Eng og Græsgang med alt tilhørende, nemlig tre Otting Jord beliggende paa Stenderup Mark, med Stufjord, som ogsaa længe har ligget dertil og som hidtil har været ved samme Gaard; endvidere med saa meget Skov, som han og hans Arvinger behøver til Husets og Ladernes Bygning og Bestand og til nødtørfdig Brændsel, saa at samme Jes Hugger maa nyde, bruge og eje samme Ejendom, fordi han er vor Foged og paa Grund af de mange og tro Tjenester, som han har gjort og vil gøre os, kvit og fri for alt Fæste og Pligt, og at hans Arvinger, som efter hans Død maa tage og bebo samme Ejendom, selv om han eller en af vore Fogeder skulde blive afsat, hvilket vi dog, saafremt han ikke forbryder sig, ikke vil gøre vor Livstid (»to daude nicht geneget«) derfor leverer og giver os, vore Arvinger og Efterkommere, til vor Borg Haderslev (»Hadersleue«) hvert Aar paa St. Andreasdag en Ørtug Rug og 3 Ørtug Havre, 12 lybske Skilling, en Gaas og to Høns og paa St. Hansdag Midsommer syv lybske Skilling, et Lam og to Høns og hvad andet længe deraf er givet**. Og alt hvad de andre Bønder i samme Amt nyder af Fedning (»Maste«): Svin i Skoven) og andet, skal de ogsaa nyde. Dette til Vidnesbyrd har vi hængt vort Segl ved dette Brev, som er givet og skrevet til Gottorp efter Christi, vor Herres Fødsel i det femten Hundrede og tre og tyvende Aar, Lørdag efter hellig Trekonger.«

(L. S.)

Gaarden, der altsaa senere kaldes »Stenderupgaard«, ejedes 1544 af Sønnen Peder Hugger, og fra hans Tid findes der gennem nogle gamle Skøder (Arveafkald), udstedte paa Tyrstrup Herredsting nogle faa Oplysninger om Jes Hugger og Hustru Maries Børn. Det

* Senere Kong Fr. I.

** Herved sigtes sandsynligvis til en Pligt for Gaarden til at afgive Natteleje, naar Fyrsten jagede i Stenderup Skove.

fremgaar deraf, at der foruden Peder Hugger har været tre andre Sønner, Mads, Hans og Jep Hugger. Den sidste kaldes »Jep Hugger paa Bjerget«. Stenderupgaard ligger paa en lille Bakke, og Navnet »paa Bjerget« er da vel en Betegnelse paa Gaardens Beliggenhed. En Datter af Jep Hugger blev gift med den mærkelige Præst i Stenderup, Michael Petersen (Ødis). En Note derom har forvildet sig ind i »Danske Atlas« VII Side 152. Det hedder nemlig: »Hun var Jep Huggers Datter paa Bjerget, som Kong Frederik II selv trolovede til Hr. Michel med Hændernes Sammenlæggelse.« Om denne Præst hedder det paa Tavlerne i Stenderup Kirke: »Han sagde ofte om den store Ulykke, som efter hans Død Byen skulde overgaa. Oplod sit Kald for Hr. Jens Madzen Wonsyld. *Suspectus fuit Magiæ* (∴: han mistænktes for Trolddom). Han siges at have forbudt Hjorte og Hinde i Stenderup Skov at komme i Kaalgaarden. Hundsælerne (Sællhundene) i Havel havde han og givet Varselseddel ved en Sognemand, navnlig Bjørn, i hvis Gaard Ildbranden siden først begyndtes, men da han midt i Processen bortdøde, da kom det ikke videre. Dette skrives efter de gamles Beretning.« Præsten døde 1589, Byen brændte 1591. Egnens ældste Kronikør, Koldingenseren Pastor Peder Rhode, skriver om ham*: »Man blev den Tid hastig en Magus!«

Men tilbage til Jes Huggers Børn. Hans Hugger er den Koldingborgmester, jeg har nævnt i »Vejle Amts Aarbøger« 1906, S. 225. Hans Hugger havde to Børn, Jens Hansen og Johanne Hansdatter. Endelig efterlod han sig to Døttre. I Jordebogen fra 1542** nævnes tre Mænd ved Navn Hugger i Sten-

* Manuskript i det kgl. Bibl. Thottiana 1789—1790. 41c.

** Sønderjydske Skatte og Jordbøger ved Falkensjerne og Hude, S. 23.

derup. Det er derfor ikke sandsynligt, at Jes Hugger er Stamfaderen til den udbredte Slægt, der endnu lever i de 8 Sogne. Maaske maa Stamfaderen søges langt længere tilbage.

I 1544 lod Peder Hugger tage Tingsvidne paa Tyrstrup Herredsting over, at der »til den Gaard i Stenderup, som han og hans Fader Jep Hugger nu udi boer« laa fire Ottinger Jord over al Stenderup Mark, med Ager og Eng, alle fire Vegne til sit Skel, deriblandt Skinkelsborg Grøft og Grave uden Dige og inden.«

Peder Hugger har ejet Gaarden til henved 1570. Gaarden blev efter ham overtaget af hans Søn Jens Pedersen Hugger. Hans Afgifter nævnes i Jordebogen fra 1604* saaledes: 1½ Mark, 1 Ørt Byg, 3 Ørt 5 Skp. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og 1 Svin.

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede er det gaaet ned ad Bakke med Familien Hugger paa Stenderupgaard. Det kom saa vidt, at Christian IV efter Indstilling af Amtmanden i Haderslev, Grev Rantzau til Breitenborg, i 1622 udstedte et Brev, hvori det hedder, at Gaarden var saaledes bleven forsømt og forgældet, at Arvingerne ikke længere mægtede at blive ved den, hvorfor Amtmandens Rytter Kurdt Brehmer, »der ogsaa har tjent os i vor svenske Krig« fik Brev paa Gaarden mod at fyldestgøre Arvingerne og afbetale paa Gælden. Brevet er dateret 1622 den 25. April. Det er dog næppe sandsynligt, at Gaarden nogensinde er bleven overtaget af Kurdt Brehmer. Jens Pedersen Huggers Enke, som kaldes »Kaj Jenses Datter«, var imidlertid bleven gift med en Jep Nielsen af Vejstruprød, og denne havde de Penge, der manglede.

* Haderslefflusis Jordbog fra Philippi Jacobjdag Anno 1604 IIII Philippi Jacobjdag Anno 1605. Slutsarkivet i Slesvig C. I. 1.

I Julen 1622 købte han Kurdt Brehmers Adkomst for 300 Mark Iybsk.

Om Jep Nielsen findes der opbevaret et Dokument, der viser, at han engang sammen med en Nabo Laue Pedersen var Befuldmægtiget for to Mænd, der havde dræbt to stridige Smede i Stenderup. Nærmere Oplysninger om dette Drab gennem Tingbøger findes ikke. Alle Tyrstrup Herreds Tingbøger fra det 17. Aarhundrede er desværre gaaede tabt. Trods gentagne Eftersøgninger i danske og tyske Arkiver er det ikke lykkedes Arkivarerne at finde dem. Der kendes derimod et Sikkerhedsbrev (Orfejde) for Drabet. Da et saadant Brev har almindelig Interesse, fremsættes det her i sin Ordlyd. Ligesom alle Forhandlinger paa Tinge i det nordlige Sønderjylland i ældre Tid førtes paa Dansk, saaledes er ogsaa dette Dokument skrevet paa Dansk. Originalen er endnu i Behold i Stenderup:

»Wy Efterschrevne Peder Anckersen y Oestorp Herritz Fogit y Tyrstrup Herrit, Jens Sørensen y Wonsyld och Nis Kielsen y Oestorp, Sandemend i samme Herrit Kundgjør hermed for alle. Aar efter Christi Fødsel 1631 Tisdagen den XI Januarii Erlige och welachte mend Jep Nielsen och Laue Pedersen y Stenderup der tha paa Kristen Knudsens och Hans Biørnsens vegne ibid bedisz fick och fremlede Idt fuldkommen Tingswinde aff 8 Trofaste Dannemend som wahre Peder Jespersen y Grøndinghod, Poul Klausen y Heilisz, Jep Jeszen i Tiustrup, Niez Hanszen y Aytrup, Lauritz y Schourup, Niels Olufsz, Tomas Swenzen y Stenderup och Kristen Pederszen i Kabdrup, Hvilcke forskrevne 8 Dannemend for os vunde, Att de souge och hørde samme dag och tid paa forn. Ting, Att Jacob Andersen y Gammel Hadersleb som en fuldmechtiger, paa sin Faders Anders Martenszen saa och paa sin egen vegne samt Kresten Nielsen Smey y Stenderup paa sin egen samt sin Hustru Maren Peders datters och sin Hustrue Søster Karen Peders datters vegne ibid, eftersom hun sielllc Personlig inden Tinge sam-tøcket, de stode y dag inden Tiustrup Herritz 4 Ting stokke

fra domb och Rett och for dennem, deris Schlecht och Blodsforvandtskab, føde och vføde, gave Jep Nielsen och Laue Pedersen y Stenderup paa Kristen Knudsens och Hans Biørnszens vegne ibid. saa och dennem som hos vare den tid draben schede, en fuldkommen Trøg Secker och Ewig Vrphaide for dennem, deris Schlecht och Blodsforvandtschab, føde och vføde, anlangendes fordi de dræbte och ihjelslog Peder Martenszen Smey och sin Søn Peder Pederszen ibid. eftersom befindes, at forskrewne begge Smeye nochsom gaffue Aarsag til samme Bahrdrag førend de bleffue endtliffuet som bevisligt er. Och bekiende for schrewene Fader sampt forn^{le} Kresten Smey och sin forn^{le} Hustruc Søster Karen, at de af forskrewene Jep Nielszen och Laue Pederszen pa forn^{le} Kristen Knudsens och Hans Biørnsens wegne vdi Rede Penge halfuer Annammet och vpebauret Fieresintz Tiuffue Slette Daler som Parterne derom med hverandre vahre forligt eller Contracts Indhold, och Tackede dennem deszens for god noyachtig och Richtig Betaling vdi alle maader. Och ydermere stode forskrewene Jacob Anderszen paa sin fornevnte Faders sampt sin egen och alle deres Schlecht Blodsforwandt: och Swogerschabs wegne føde och vføde saa och Kresten Smey for sig sampt sin Hustruc och forskrewne Karen Peders datter: sampt alle deres Schlecht: Blodsforwand: och Swogerschab, føde och vføde y dag for Tingdom och dennem forpflichtet icke herefterdags enten vdi Ord eller Gierninger paa weye eller stie med Haand eller Mund paa forn^{le} Kristen Knudsens Item Hans Biørnszens saavel de som vahre saa och de som ikke hos vahre der draben schede, sampt deris Schlecht eller Blodsforvandtschab føde och vføde, aldrig for samme begangne draab at hade Ancke eller wrecke vdi nogen Maade, Mensz de samtl. for samme drabssag aff de begge entliffuedes Schlecht, Blodsforwandet och Schwogerskab: føde och vføde, til Ewige tide ganz Trøge med Steil och Hiull, saa och wed fuldt Arbodszmaal. *Actum ut supra.**

Medens Kejserkrigen udplyndrede Egnen haardt* og ogsaa ramte Stenderup Sogn føleligt (af 45 Ejendomme blev 3 afbrændt, 7 var forarmede og 35

* Se P. Lauridsen: Sønderj. Aarbøger 1891, S. 264 ff.

kunde kun betale halv Skat 1629), synes Jep Nielsen at være sluppen heldig. Han blev ialfald anset for god som Kavtionist sammen med Peder Pedersen paa Varmark, dengang 9 Mand Pinseaften 1628 »udi stor Nød og Trang« skulde rejse et Laan. Det var umaadelig vanskeligt at skaffe Penge. I Haderslev laante de 50 Rigsdaler og i Kolding hos »Kristen Badsker« 10 Rigsdaler. Samtidig med, at Jep Nielsen og Peder Pedersen gik i Borgen, pantsatte de 9 Mænd deres Huse og Gaarde og alt deres rørende eller urørende Gods til dem som Sikkerhed for Kavtionen.

Sønnen Michel Jepsen fik Gaarden omkring 1641 og levede til henimod 1695. Blandt de Byrder, Gaarden skulde bære, nævnes først i hans Tid den, at den skulde skaffe Natteleje, naar Fyrsten eller hans Tjenere jagede i Stenderup Skove. Denne Pligt har dog sikkert hvilet paa Gaarden længe før Jes Hugger købte den af Frederik I. Allerede Michel Jepsen havde forstaaet at benytte sig deraf. I 1677 udsendte han et Andragende til Amtmanden, hvori han hævder, at da hans Post som Sognefoged — den Slags Hverv fulgte ofte Stenderupgaard — medførte, at han lit og ofte skulde være hjemme fra og derfor maatte forlade sig paa sine Folk, kunde han ikke taale at miste Folkene ved Militærudskrivninger, om han da ellers skulde svare de høje Skatter og Byrder. Han beklager sig over, at man har taget hans Karle fra ham uden Varsel (»fra Ploven paa Marken«), og de af hans Folk, der ikke blev tagne, blev bange og løb deres Vej, saa han nu hver Dag selv maa pløje. Han andrager om, at der maa ske nogen Forandring. Amtmanden, Grev Conrad Reventlow, imødekom hans Ønske og *fritog Stenderupgaards Tjenestefolk for*

Udskrivning.* Under en lignende Henviſning blev han ogsaa fri for at være Sandemand, da han i 1685 var bleven valgt til denne beværlige Ærespost.

Michel Jepsens Datter blev gift med en Claus Schröder, og denne overtog Gaarden ca. 1695. Hvervet at være Sognefoged havde fulgt Gaarden, men Claus Schröder gik til Amtmanden og forestillede ham, at han »vilde gerne unde en anden denne Tjeneste«, saa meget mere som han ikke tilstrækkeligt kunde passe sin Gaard, hvis han samtidig skulde være Sognefoged. Ogsaa dette blev bevilget.

Gaarden kom i de følgende Aaringer ret hyppigt til at skifte Ejere. Claus Schröder blev Enkemand og derpaa igen gift med en Jomfru Hornemand, der bragte ham adskillige Penge. Hun overlevede ham og giftede sig med Ditlev Wolf. I hans Tid var det, Landmaalingen fandt Sted.

Ejerne efter Ditlev Wolf er: Hans Hansen *sen.*, Hans Hansen *jun.*, Claus Chr. Schmidt, Nis Eriksen, Nicolaj Lorentzen, Hans Hansen *sen.*, Hans Hansen *jun.*, Balthazar Bøeg, Zoëga, J. Christoff. Thygesen (fra 1832), P. Thygesen og Jens Thygesen.

I 1807 ejedes Stenderupgaard af Proprietær Zoëga. Den rantes da sammen med hele Byen af en stor Ulykke. Om Middagen den 27. Juni (Syvsoverdag) opstod der pludselig Brand i Stenderupgaard. Der herskede den Dag en hæftig vestlig Storm; inden Folk kom paa Benene — alle var henne at sove til Middag — havde Ilden stor Magt og var ikke til at standse. Det fortælles, at Gnister førtes fra Stenderupgaard hen over hele Byen og tændte den østligste Gaard, saa denne var nedbrændt endnu før Stende-

* Den nuværende Ejers Fader P. Thygesen blev 1849 fri for at være Dragon paa Grund af denne fritagelse. Han var født 1820.

rupgaard. En Mand, »gamle Andreas Thomsen«, var dengang to Aar. Han var nær indebrændt i den østligste Gaard. Røgen fra Ildebranden kunde mærkes paa Fyen, og svedne Halmstumper skal af Blæsten være ført over Lillebælt. I den tætbyggede By løb Ilden fra Hus til Hus. I Løbet af en Time var der brændt 18 Gaarde, 29 Bolssteder og Huse foruden Præstegaarden og Degneboligen. 79 Familier, ialt ca. 400 Personer, var husvilde og blottede for det nødvendigste. Hele Skaden ansloges til mindst 36,000 Rigsdaler.

De omliggende Sogne søgte at afhjælpe den første Nød, hovedsagelig ved at bringe Brødkorn og Madvarer, Klæder osv. Og snart blev der nedsat en Indsamlingskomité til Indsamling af Pengemidler. Der indkom i Penge ialt 713 Rdl. 14½ Sk. slesv.-holst. Kurant* og 3568 Rdl. 38½ Sk. dansk Kurant, hvilke Beløb fordeltes paa bedste Maade. Indsamlingslisten, der foreligger trykt (paa Tysk!) viser, at der i Haderslev By indsamledes 135 Rdl. 12 Sk. slesv.-holst. Kurant og 409 Rdl. 22 Sk. dansk Kurant, medens der i Køldring kun indsamledes 72 Rdl. 32 Sk. d. Kur. Man maa erindre, at Haderslev dengang var Egnens Købstad. Det fremgaar af Listen, at der ogsaa er sendt betydelige Pengesummer fra Fyn, hvor Branden var set. Saaledes var der paa Grevskabet Wedelsborg indsamlet 123 Rdl., i Middelfart 72 Rdl. 2 Sk. Desuden havde Madame Rasmussen i Gamborg sendt 14 Rdl., Greven paa Wedelsborg 50 Rdl. og Kammerherreinde Adler paa Hindsgavl 100 Rdl. Ogsaa nord for Fjorden indsamledes Penge, i Stoustrup 14 Rdl., i Nørre Bjært 36 Rdl. og endog i Vejle 159 Rdl., alt

* En Rigsdaler slesv.-holst. Kurant (= 3 Mark Kurant = 48 Sk. Kurant) = 3 Kr. 20 Ørc.

dansk Kurant. Kongen bevilgede til Byggehjælp 300 Rdl. slesv.-holst. Kurant.

Allerede Dagen efter Branden rejste Mændene fra Stenderup til Aabenraa for at købe Tømmer. De befrygtede, at Tømmerprisen skulde stige, naar Branden rygtedes. Men Dagen efter Branden vidste man i Aabenraa intet derom. Efterretningsvæsenet var den Gang ikke som nu. — Murstenene blev brændt ved en Lergrav ved Hundborgvej.

Nu bagefter kan det ikke nægtes, at Branden havde sine gode Sider. Den tæt sammenbyggede By blev nemlig tvungen til at flytte ud. Det siges, at kun hveranden Gaard kunde blive liggende i Byen paa den gamle Byggeplads paa Grund af Bestemmelser i Byggeloven. Af de Gaarde, som blev liggende, er de fleste senere udflyttede eller nedlagte. Kun 5 af de gamle Gaarde i Byen er endnu i Byen og desuden 3 ny, mindre Gaarde.

Brandforhøret fra 1807 er forsvundet med den paa-gældende Politiprotokol, men Traditionen fortæller, at det var en Smed, der havde paasat Ilden. Denne Smed boede lige overfor Stenderupgaard og maa vel — ligesom Smedene i Stenderup 200 Aar tidligere — have ligget i Fjendskab med Naboerne. I Middagsstunden listede han sig over Vejen til Stenderupgaard og stak en gloende Jærnstang op i Straataget. Og dermed begyndte den store Brand. Han skal for Resten under Branden have været den, der jamrede sig mest.

Nogle Aar efter var samme Smed flyttet til Byen Maugstrup ved Sommersted, og i 1811 var han her Anstifter af en Brand, der næsten ødelagde alle Gaarde og Huse. Heller ikke her erfarede man, hvorledes Ilden var opkommen. Først paa sit Dødsleje skal

Smeden have bekendt sin Forbrydelse og samtidig, at Branden i Stenderup var paasat af ham.

EFTERSKRIFT.

Til Side 80 bemærkes, at i visse Tilfælde kunde »Koleje« ophøre, nemlig naar Koen døde af Sygdom, ved Ulykkestilfælde, Lynnedslag, Kælvning o. s. v., men naar Koen døde af Alder blev Afgiften dog staaende. Det er efter Sigende ikke saa meget længe siden, at man f. Eks. i Stenderup vidste, hvilke Køer der var Kirkens. Ganske naturligt har »Kolejen« (i Stenderup 8 Kirkekøer à 10 Øre aarlig) ikke kunnet afløses med Tienden, idet Tienden jo er Kirkens Indtægt af, hvad andre ejer, medens Kolejen er Kirkens Indtægt af sin egen Ejendom. — Til Side 109: Mads Jensens Efterfølger som Degn i Vonsild var »Jes Degn«, der udmærkede sig som Kreaturhandler og Smugler, se min Artikel i Kold. Folkebl. 1906, Nr. 186.

MINDER FRA VEJLE 1864,

fortalte af CATHRINE FOGTMANN i Varde.

DET hænder ikke saa sjælden, at der i vore stedlige Blade findes fortalt Begivenheder fra Krigen i 1864, snart er det for at fremdrage en enkelt Persons Tapperhed, snart om Episoden ved Vorbasse, hvor vore tapre Dragoner overmandede en større fjendtlig Styrke; — og snart er det Erindringer fra en stille Præstegaard, hvis Beboere levede afsides, og hvor deres Frygt og Ængstelse for Fjenden næredes ved Rygter, som ofte viste sig falske, — indtil de en Dag saa Virkeligheden paa saa nært Hold, at en lille Afdeling Tyskere da indkvarteredes hos dem. Men da det den Gang var under Vaabenhvilen, optraadte de naturligvis ganske anderledes manerlige end mange andre Steder, navnlig hvor de havde mødt Modstand. Jeg har derfor tænkt mig, at nogle egne Oplevelser maaske kunde interessere Læserne, navnlig fra Tyskernes Optræden i Vejle, som der havde en ganske anden Karakter.

Jeg opholdt mig den Gang i Vejle, i en stor Gaard paa Hjørnet af Havnevejen og Dæmningen, der ejedes af min Broder, N. Fogtmann, som havde Vinhandel i Kælderen, Beboelse i Stuen. I to Værelser nærmest Porten boede jeg med min gamle svage Moder.

Paa første Sal havde Byfogden, Overauditor Ørsted, Beboelse og Kontor, og da alle, som skulde derop, passerede lige forbi vor Dør, havde vi naturligvis i en saadan Tid megen Uro. Jeg vil ikke skildre den Sorg og Harme, som opfyldte alle ved Dannevirkes Opgivelse, — derom er der sagt og skrevet saa meget, men i hvor stor Sorgen og Forbitrelsen var, har dog Eftertidens Dom godtgjort, at General de Meza netop derved reddede den danske Arme. Kun vil jeg bemærke: at jeg aldrig før havde vidst, hvor højt jeg elskede mit Fædreland, — og jeg tror, at dersom den yngre Generation havde oplevet den Tid, vilde det staa bedre til med Fædrelandskærligheden end det nu mange Steder er Tilfældet. Vi fik jo snart synlige Beviser paa den sørgelige Begivenhed, idet det ene Regiment efter det andet kom tilbage, ligesom mindre Afdelinger paa kortere eller længere Tid, og naar de kun holdt en kort Hvil i Byen, paa Torvet, — kappedes Folk om at yde dem Forfriskninger i Form af store Fade med Smørrebrød og Spande med varmt Øl eller lignende.

Undertiden var de jo indkvarterede i Byen og havde da Feltvagter ude, især ved Møllen paa Koldingvejen, og det slaar for mig som en meget fornøjelig Erindring, at jeg en Dag med min Broders Børn og Pige traskede op til Møllen med en stor Kurv fyldt med Æbleskiver og en Spand Øl.

Ved vor Ankomst var Soldaterne ude paa Rekognoscering, men de kom snart efter hjem, og deres Chef, Kapitain *Dau*, tog da Plads ved Kakkelovnen, hvor Øllet blev varmet i en Kedel; han skænkede saa i Skaaler, medens vi da rakte dem og Æbleskiverne ud af Vinduet, hvor Soldaterne flokkedes, og jeg veed ikke, hvem der var gladest, enten Giverne eller de

som modtog Gaven. — Men vi fik vor besværlige Gang derop i Sne og Sjap godt betalt ved at se deres glade Ansigter.

Jeg vil nu ikke opholde mig længere ved den mellemiggende Tid, hvor vi næsten var ved at slaa os til Ro, skønt Fjenden jo nok kom nærmere efterhaanden, men straks gaa frem til 8. Marts, som blev en Mærkedag for Vejle. Der blev om Formiddagen blæst Alarm, da vore Dragoner havde taget 4 østrigske Husarer ved Pøjen, 1 Mil syd for Byen, og man saa da Officerer og menige i fuldt Løb for at indtage deres Stillinger. Jeg var netop oppe i Byen et Ærinde og skyndte mig hjem, hvor de havde hørt det og var ved at ordne adskilligt i Huset, inden de ubudne Gæster kom. Der var nu atter lidt Ro; men jeg kunde fra vore Vinduer og Loftet observere. Jeg saa herfra vore Folk trække om i Nørreskoven, hvor der var anlagt Skanser, — saa Dragoner drage syd paa og Infanteri paa Post ved Møllen og Granskoven. Dragoner sprængte frem og tilbage, 1—2—3 efter hinanden med Meldinger, og rundt paa den søndre Bakke saa vi Soldater lægge sig i Skjul ved Gærder og Diger. Der var den Gang ikke bygget paa den søndre Side af Havnevejen, saa vi havde fri Udsigt baade til Kolding og Fredericia Veje.

Straks efter Middag kom Fuldmægtig Boesen fra Byfogedkontoret (senere Justitsraad og Landstingsmand B.) hjem fra Byen med Melding om, at Fjenden var ved Pedersholm, og straks derefter lød de første Geværskud fra vore Folk ved Møllen. Da vor Bolig var særlig udsat, gik min Broder med Familie ned i Kælderen midt i Huset, medens Moder, som ikke var rask, og jeg gik ind i et Værelse, som ikke havde Vinduer mod Syd. Fjenden havde jo straks stillet Kanoner

ved Møllen, da de havde drevet *vore* bort, og forfulgte dem ned ad Bakken, hvor Kuglerne regnede ned efter dem. Nu gik det i den vildeste Fart gennem Byen, hvor nogle af vore Folk dog forstak sig i flere Smaagader, og det fortaltes, at der i den sidste Tid var manøvreret paa den Maade, saa at de kendte en Del Smuthuller. Det skal have været skrækkeligt at se oppe i Hovedgaden, hvor de skød til alle Sider og med Skrig og vilde Hyl forfulgte vore stakels Soldater, dertil vild Krigsmusik og tilsidst Artilleriet i fuld Karriere gennem Byen. Under alt dette hørte vi jo Kanonkuglerne pibe over Huset. De Danske havde to Kanoner paa Bakken op til Lille Grundet, som stadig besvarede Fjendens paa Møllebakken og som bestrøg Horsens-Vejen, hvor Fjenden kom frem, da de var komne gennem Byen. Senere fortaltes der, at Østerrigerne *der* ikke vilde gaa frem, saa Officererne drev dem frem med dragne Sabler, og nogle forstak sig derinde i Husene.

En ung engelsk Ingeniør, Mr. Crove, kom ude fra for at bringe os Underretning og vilde have mig op i sin Lejlighed paa anden Sal for at se vore Folks Stilling, men det var alt indhyllet i Røg derude, og da jeg stak Hovedet ud af Vinduet for at se, kom et Par Geværkugler smækkende mod Muren, saa jeg betakkede mig og løb ned. Min Broder kom op for at se til os, og selv dernede i Kælderen kunde de høre Kuglerne pibe gennem Luften.

Saaledes gik det omtrent i 2½ Time, og henad Mørkningen var Fjenden jo naaet ud til Sandbanken, hvor de spillede og hylde, saa vi kunde høre dem her ind, men de kunde jo ikke storme Bakken, hvorfor de begyndte at ville omgaa de Danske, som da maatte trække sig tilbage ad Horsens til.

Et Par Tyskere var imidlertid inde i Kælderen og forsynede deres Lommer med Vinflasker.

Uden for Nørre- og Vesterport havde de lidt meget af Kugleregnet, og der løb de ind i Husene og skød efter vore Folk. En Maler Weis's Kone og en Musiker Hartmann blev skudte inde i deres Hjem, og flere civile Folk blev saarede paa Gaden, hvilke vi saa' blive bragte paa Sygehuset, som vi havde skraas over for. En Granat sprang uden for Warburg og Seligmanns, knuste Butiksruderne, beskadigede Trappen og Møbler. Mange Steder havde de røvet, hvad Folk ejede, opbrudt Møbler, stjaalet alt muligt, Spise- og Drikkevarer, Linned, smudsigt Tøj etc., og selvfølgelig Sølvtøj og Penge, hvor det fandtes.

Hos Kancelliraad Borch blev en dræbt Officer lagt ind i deres Stue, og da Aftensbordet stod dækket, var det meget belejligt, saa de satte sig lil Bords uden Anmodning. Hernede, som jo er et Stykke fra Hovedgaden, var der en mærkelig Ro, men vi sad jo i Angst for ogsaa her at faa Husel overfyldt, og da Gassen netop var i Uorden, saa vi ikke kunde tænde i Gangen, var det saa meget mere uhyggeligt. Min Broder gik op i Byen for at faa en Officer hened — for derved at undgaa Plyndring, som i saa mange andre Butikker — og fik et Par ældre Mænd hened, som henvendte sig til ham, da de var saa udmattede efter en March paa 8 Mil. Det var en Dommer og en Profos, men næppe havde de faaet Fodtøjet af, før de blev bange for, at deres Regiment kunde faa Ordre til Opbrud om Natten, saa de igen søgte op i Byen. De kom imidlertid næste Dag og var min Broder til Hjælp, da Kælderen blev aldeles belemret af Folk, som tog hvad de kunde, Ankere og Tønder, som de læssede paa de Vogne, de kunde kapre paa Gaden.

Flere begyndte at slaa Hul paa Tønder i Gaarden, og da min Svigerinde gjorde dem i Kælderen opmærksomme derpaa, holdt de Bøssen op og truede med at skyde. For de to Mænd havde de Respekt; men der blev en Mængde Drikkevarer rekvireret, og derfor gav de et skriftligt Bevis, at det skulde betales af den østerrigske, prøjssiske eller danske Regering.

Den første Aften blev kun de højere Officerer indkvarterede, medens Gader og Gaarde var belembrede alle Vegne, og hvor der var Plads, tændtes der Vagtild i Gaarden. Min Broder og Svigerinde gik vel til Ro, men Folkene holdt jo Vagt i Kælderen. Port og Døre maatte ikke lukkes, da der skulde være fri Adgang til Borgmesterkontoret.

Min Moder og jeg gik i Seng, tildels i Klæderne, men vi sov naturligvis kun lidt, og det var en uhyggelig Tanke, at Byen var besat af mange Tusind *Fjender*. Senere blev det anslaaet til ca. 20,000, som var i Byen den Dag og Nat. Næste Dag gik jo saa Indkvarteringen for sig. Bøssen bor nu her i Huset*, da hans Værelser er besat af Tyskere, og det er alle Østerrigere. Min Broder fik 30 Menige, som bor lige under os i Kælderen, og naar man hører deres Kaudervelsk herop, er det som det var det frygteligste Skænderi. De vilde først ikke nøjes dermed, men have bedre Kvarter i den store Gaard, men Profossen maatte til at tale dem tilrette, og saa blev de da manerlige. En Ritmester, som kom til min Broder, var meget artig og beklagede, at de skulde komme her som *Fjender*, han agtede den danske Nation osv. Nogle mener, at de har mistet mange her; de siger, at der var 2½ Regiment i Ilden — og at de danske har fægtet tappert. En Del af vore blev jo tagne til Fange,

* Forfatterinden støtter sig her til samtidige Dagbogsoptegnelser.

deriblandt en Snes Stykker saarede, som blev bragt paa Sygehuset. Enkelte skjulte sig i Husene. En af min Broders sidste Indkvartering kom om Aftenen ned i Kælderen, fik andel Tøj og et Forklæde for og hjælp dernede, men om Aftenen blev han med flere, som en gammel Kone havde huset, sejlet over til Lodsens og derfra saa videre og reddet. En Doktor S. saa en Soldat falde udenfor Porten under Slaget, fik ham ind og op paa et Værelse i Baggaarden, hvor han blev forbundet og skulde gælde for Konens Mand i kommende Tilfælde, men da det blev proklameret, at hvis nogen husede danske, skulde de straks stilles for en Krigsret og skydes, gik han jo i stadig Spænding, og saa snart han saa Østerrigerne nærme sig Trappen derop til, hvor han laa, var Doktoren straks bag efter for at forebygge en Opdagelse. Nogle Dage efter lød det igen mildere, og han meldte det da til Kommandanten, saa Soldaten kom hen paa Sygehuset til de andre saarede. Mange syge og saarede har vi sel bragt paa Syge- og Lighuset, — og flere er begravet paa Kirkegaarden, maaske for at vi skal tro, at der ikke er falden saa mange, men Mr. Crove, som gaar ud af og til, har set dem arbejde med at begrave deres døde baade første Aften og næste Dag.

D. 11. Marts. I Onsdags kom en Del høje Officere ridende herved i fuld Stads, og Boesen maatte løbe rundt i Huset og Nabolaget for at skaffe Plads. Da det behagede de høje Herrer at bo i den store Gaard, maatte Borgmester Ørsteds skaffe Plads til to, trods det, at de havde flere i Forvejen. De var begge her inde for at spørge, om det var her, de skulde bo. Begge meget guldgallonerede.

I Aften *sent* blev igen udstedt en ny Proklamation, og Ørsteds maatte jages op, da den skulde opslaaes

paa Porten *straks* og flere Steder i Byn. Den lød paa: »At det kom an paa Beboerne selv, om de vilde lette de Byrder, som Krigen medførte, naar de vilde være redebonne til at opfylde *enhver Fordring*, som gøres — punktlig opfylde alle Rekvisitioner, inden 24 Timer aflevere alle Vaaben, afholde sig fra al Forbindelse med *deres* Fjender, vogte sig for al Spioneri eller hvad der modarbejder deres Planer — ellers vil de blive straffede efter den strengeste Krigslov.«

Men nu kommer det mest oprørende. Der forlangtes, at Borgmesteren skulde beordre 100 Mand til Skansearbejde, og 50 til at omhugge Træer i Granskoven, og han er jo nødt til at lystre. Men saa besørgede de selv flere til, navnlig fra Landet. (Da imidlertid en Skildring af disse Skansearbejder af en Deltager er given i nærværende »Aarbøger« 1906, Side 111 ff., forbigaaes de her.)

En Ritmester, som bor hos min Broder, som jeg herfter vil kalde F., er meget indigneret over denne Sammendrivning af dannede Folk til Skansearbejde og siger, det er en Plet paa deres Nations Ære, og han vilde næppe tro det. Ligesaa hedder det, at der er taget Folk til at bygge Skanser ved Fredericia, og det har vist ogsaa sin Rigtighed. De Menige, som var indkvarterede hos F., kogte selv Mad i deres Grubekedel, og da de havde fyret for stærkt, brændte Kødet fast paa Bunden, saa det smagte svedent. De raable og skreg paa Værten, som de paastod vilde forgive dem, og Profossen, som heldigvis endnu var der, maatte til for at stille dem i Ro og være ordentlige. Hver Morgen er her Slagterbod i vor Port, da de hugger et helt eller halvt Kreatur itu med deres Sabler.

Mr. Crove kom en Aften ind i Butiken hos Købmand Gylding, hvor en Ven af ham bor, og blev der tiltalt

af nogle halvfulde Tyskere og spurgt om, hvem han var, og C. svarede, at det jo ikke kom dem ved, men de vedblev at være nærgaaende mod ham og førte ham tilsidst hen til General Gablenz — Øverstkommanderende. Paa hans Forklaring, at han var Engländer og hed Crove, spurgte Generalen straks, om han var Søn af General Crove, hvilket han bejaede; det lod, som de blev lidt betænkelige derved. Paa hans Spørgsmaal, om han maatte rejse, blev der svarret Nej, da det stred mod den første Proklamation, som var udstedt. Han maatte blive der om Natten og kom forbitret hjem den næste Dag over den Behandling, han havde faaet. Han ønskede blot, at han var hjemme for at kunne fortælle om Tilstanden her. Samme Dag kom Times' Korrespondent, som af den preussiske Konge havde faaet Tilladelse til at rejse hertil og se sig om. Han var hos Gablenz, som gav ham Lov til at bese Valpladsen og sagde, at de Danske havde fægtet tappert; han fik en Officer med som Ledsager, og det lod, som de ikke vilde, han skulde blive alt for klog paa Forholdene her. Han skulde have logeret hos F., men foretrak saa at rejse, uden at Crove maatte faa Lov at rejse med, men han fik dog talt en Del med Korrespondenten, inden han rejste. Gablenz rejste kort efter til Horsens, og Crove talte da atter med en Officer om at komme bort, og han mente, at han kunde prøve paa at tage Syd paa, som ogsaa da lod sig gøre, og vi ønskede ham alle Held og Lykke paa Rejsen. Han gaar jo straks til Monrad og flere i København for at underrette dem om, hvorledes her staar til, og derfra tager han saa hjem til England. Det er en gruelig Tilstand her; foruden hvad man selv har at kæmpe med, véd man slet ikke noget om, hvorledes det staar til andre Ste-

der. Hvert Øjeblik fortælles der, at der har staaet Slag dér og der, at Fredericia er taget og 2000 danske Fanger, et Skib skudt i Sænk og flere Historier; men man véd jo aldrig, hvad der *kan ske*. Dagen efter Fjendens Indrykning blev der straks posteret Kanoner alle Vegne, truende mod Byen, og der siges, at flere Officerer vilde have Byen skudt i Brand, men Gablenz holdt imod. En Masse drog i Gaar Nord paa til Aarhus, men mange er igen kommen tilbage. De var glade og mente, at de nu maatte komme hjem, men det er vel desto værre næppe Tilfældet. Borgmester Ørsted og Amtmanden og flere af Jyllands Embedsmænd er stævnedes til Kolding at møde den preussiske General Wrangel, men de har holdt igen, til der nu er kommen flere Embedsmænd Nord fra, efter nok et Telegram fra Kolding. De var nok belavet paa, da de rejste, at de ikke kom hjem igen straks, og endnu er de heller ikke arriverede. Boesen er saa i Borgmesterens Sted, og maatte møde hos Gablenz, som igen er kommen og som atter har befalet Skansearbejdere til Nord for Byen. Det er ikke gode Tegn. De ulykkelige Bønder bliver tagen til Ægtkørsel i flere Dage, maa læsse deres eget Brød, Flæsk og Kød paa deres egne Vogne og køre med det herind til Fjenden. Ofte er Vognen ogsaa besat med Tyskere, og saa skal det gaa *fort*. Deres Furage tager Fjenden fra dem, slagter deres Køer o. s. v. Min Broder har i disse Dage 24 Mand i Kjælderen her under os, 6 paa Gæstekammeret, 2 Officerer i Skolestuen, 1 Officer og 2 Oppassere i Croves Lejlighed, og altid er der fuldt i Køkkenet, hvor de selv koger til deres Officerer, laver Kaffe etc.; de er høflige nok, men der maa passes paa, da de ofte løber med forskellige Ting, som det hedder de vil laane. I mange Nætter har vi næsten

ikke haft Ro; der løbes ud og ind, de banker paa vor Dør med deres Sabler og spørger om »das Bürgermeister-Amt«. Forleden stod Gangen fuld i et Par Timer af en Del, som skulde have Indkvarterings-sedler til et nyt Regiment, som var i Vente. Vor Dørvrider gik itu, da vor lille Pige kom med vor Middagsmad, og jeg gik da hen for at ville rette derved. Der stod en ved Siden, som saa præsenterede Gevær for mig og udtalte mit fulde Navn: »Catharine Fogtmann, nicht wahr?« Og da jeg forbavset saa paa ham, smilede han og viste paa mit Kort, som sad paa Døren. De havde flere smaa Spilopper for med vor Dør, men i al Skikkelighed. Lidt efter kom Fru Ørsted for at gaa ned ad Trappen med en Kande Suppe til Moder, men standsede, da hun saa, at Trappen var besat. De spurgte, om det var til dem, men da de hørte, at det var til en Syg, gjorde de straks Plads for hende, og vi hørte de talte om, at det var en usædvanlig smuk Jyllænderinde. To af min Broders første Indkvartering var helt vemodige, da de rejste derfra, skønt han havde talt saa alvorlig med dem om, hvor stor en Uret Krigen mod Danmark var, og de vilde endelig have en Erindring med. De fik saa et Billede af den tapre Landsoldat i Fr., og de var tilfredse. De omtalte Slaget her som en meget hæderlig Affære for de Danske, og sagde, at deres Folk ikke vilde gaa løs paa Sandbanken. 2 Gange blev de slaaede tilbage, og 3. Gang maatte Officererne drive dem frem. Forleden Dag blev 6 begravet, hvoraf 3 civile, som blev saaret den 8de. Det er trist, at Klokkerne ikke maa ringe hverken ved Begravelse eller Gudstjeneste i Kirken. Mange af Tyskerne beklager sig, at de er sendt saa langt bort fra deres Hjem for at lade sig skyde, og det kan jo ogsaa

være svært for dem, som er uskyldig deri og er jaget fra Hjem og Familie.

I Dag skal nu igen komme 900 Mand. Det er et rædsomt Liv for dem paa Kontoret, og mange af Byens Herrer maa hjælpe dem. Tyskerne forlanger og gør Fordringer, og Byens Folk kommer og beklager sig og vil have Raad og Hjælp. Atter i Dag en slem Historie, nemlig: at Amtmanden og Borgmester Ørsted er ført til Rensborg tillige med de øvrige Embedsmænd Nord fra, fordi de ikke vil levere en Mængde Heste og 30,000 Kr. til Støvler til Armeen. F. var oppe og skulde melde det til Fru Ørsted, som naturligvis blev meget bedrøvet derover, men som dog ikke lod sig forknytte, og da hendes Indkvartering kom ind for at bevidne hende sin Deltagelse, fik han ordentlig Besked af hende, at det f. Eks. var en daarlig Armé, som ikke selv kunde besørge sit Fodtøj, og m. m. De faar saa rigelig Natural-Forplejning, at deres Brød ligger og mugner. Derimod kan Byens Indvaanere næppe faa, hvad de behøver; thi Bagere og Slagtere maa kun betjene Militæret, saa Kød og mange andre Ting næppe er at opdrive. Næsten alle Butikker er tomme, enten plyndrede eller udsolgte. I Gaar passerede en sørgelig Begivenhed, idet et Par Drengene havde fundet en Granat i Skoven, haaret den hjem og sad og bankede paa den til den sprang, hvorfor de begge maatte undgælde, den ene med Livet, den anden frygtelig lemlæstet. Vi hørte Knaldet helt her ind, og ude sprang Vinduerne. Saaledes er her fuldt af Ulykker og Elendighed. De 30 Mand, som F. har i Kvarter, er Gablenz' Musikkorps, og Skade at man ikke kan have Glæde af at høre den dejlige Musik, naar de spiller uden for Apoteket, hvor G. bor.

(Den 18.) I Dag har jeg bundet Kranse til to danske Soldater, som blev begravede tillige med en tysk, alle døde paa Lasarettet. Det var et Optog, som man sjælden ser. Tyskerne havde ogsaa bestilt Kranse til de danske, og paa deres egen var bredt et sort Tæppe med et hvidt Kors. Kisterne stod ovre ved Lighuset, hvor den katolske Præst udførte Ceremonien med Vievand og Bøn, og derpaa satte Toget sig i Bevægelse; først et Kompagni Østerrigere, derpaa vore Soldaters Kister med mange Kranse, og derefter den Tyskes med deres Præst. Saa kom de 30 Musici med den dejlige Musik, efterfulgt af General Gablenz med hele sin Stab i fuld Galla. Derefter kom Byens Borgere, hvoriblandt mine to Brødre, og vor Pastor Wittrup naturligvis med. Det var stort og højtideligt, og de Stakler savnede ikke Honnør, men det hjælper kun lidt for dem, de har efterladt af Slægt og Venner. I Dag er der kommen en General Neipery her i Huset med hele sin Stab, en streng Herre lader det til. Han holdt et Styr oven paa, som vi kunde høre her ned, ja han gav en af sine Officerer en Lussing paa godt Dansk. F. har faaet hans to Adjutanter med Oppassere og Vagtstue i Kælderen. I Dag er nu trukket to Regimenter herfra til Fredericia, og Gud naade de Stakler dér, dersom de nu tager Fredericia, hvad der nu skal arbejdes paa. Det er skrækkeligt at gaa saa uvidende om alt uden om; om Storm paa Dybbøl fortælles der hver Dag, uden at man véd, hvad der er sandt, og uvidende er man om alle sine fraværende Kære. (Den 20.) I Morges er nu Gablenz igen rejst, og en Mængde Skyts og det store Bro-Train, som var ført Nord paa først, er atter ført Syd paa. Det er forbavsende at se den Masse Skyts og alt muligt, som er ført her igennem, og naar

det kører gennem Hovedgaden, kan det ordentlig ryste Husene her i Udkanten af Byen. Store Vogne til Saarede er i Dag gaet til Fr., og de største Lokaler her indrettes til at tage mod dem. Mange Saarede er allerede bragt hertil, men Preusserne, hvoraf der nok er flest ved Fr., bliver bragte til Kolding. Selv i aller heldigste Tilfælde er det sørgeligt at tænke den Mængde, som blive dræbt eller lemlæstede, og dog maa jo enhver hæderlig Træfning være Balsam paa Saaret fra Dannevirke. Otte Nonner er kommen hertil for at pleje de Saarede. Jeg var i Gaar med Brandts paa Sygehuset at se til vore saarede Soldater; der ligger 12, det er sørgeligt at se, men de lettere Saarede er taknemlige for, at man ser til dem; de roser meget de tyske Læger.

Skærtorsdag. Nu staar vi altsaa nær for Paasken, som i Fjor var saa glædelig for os ved vore kære Brødres Besøg; denne Gang ser det sørgeligt ud, men Paasken har jo før været tung og blodig for de Danske og atter er lysere Tider oprunden, som vi da maa haabe atter kan komme. Efter hvad de Tyske har fortalt, siges der, at de sidste Dage nok har været meget blodige baade ved Dybbøl og Fr., ja at de allerede *der* har mistet mange Tusinde, og sørgeligt, at faa skal nedkalde saa megen Elendighed over saa mange. En Mængde Preussere er kommen fra Fredericia og hertil i Stedet for Østerrigerne, men disse drog ikke herfra, før Preusserne var kommen vel herind. Vi syntes straks, at her blev mere Orden og Ro i Byen, og de saa nettere ud, men hørte saa, at der den Aften netop var stjaalet grumme meget. Østerrigerne var jo meget sammenskrabede Folk og meget raa, men dog var der megen Godmodighed hos mange, og de var ikke saa *hovne* som Preusserne. Østerrigerne

udmærker sig ved deres dejlige Musik, deres Langfingreri og deres Svineri, som de godt har erfaret her i Huset. I Kjælderen var der 20 à 30, som sang og drak den halve Nat, og raabte »Hoch« i en farlig Tid, og vi hørte senere, at det var deres Konges Fødselsdag. Byen maa love for Boesen, som forstaar godt at holde igen og prutte paa deres Fordringer. Mange Tusinde er dragne her igennem de sidste Dage Nord paa. En Hauptmann (Østerriger), som kom til Agent Gylling den første Dag, var dygtig grov at begynde med, og fortalte, at han egentlig havde faaet Ordre til at lade ham skyde, da der var skudt ud fra hans Hus under Slaget, men at det senere var opdaget, at det var vorre Soldater og ikke Husbeboerne. Mange Tusinde er nu atter komne Nord fra og draget Syd paa, og det har været et stolt Syn i disse Solskinsdage at se dem drage ad Vejen til Fr., og se hvor alt glimrede lige fra Pikkelhucrne og til Geværløbene, og saa gaar de med paasatte Bajonetter.

Langfredag var jeg atter paa Sygehuset, og der er en af de saarede Soldater, som endnu ikke har faaet Kuglen ud, den Stakket, paa 3. Uge. De, som det gaar fremad med, er taknemlige og tilfredse og klager aldrig, men er tilfredse ved lidt Saft, Vin og Bøger til Tidsfordriv. De skulde den Dag alle tages til Alters af Pastor Wittrup. (Den 29.) I Dag har vi haft den Fornøjelse at læse to »Fyns Stiftstidender«, fra 19. og 20. Marts. Det er en hel Lækkerbidsken i denne Tid, hvor man ellers aldrig ser en Avis; dog staar der en Del fejlagtige Beretninger her fra, f. Eks., at de havde gjort saa megen Skade hos Amtmanden, men ellers været skikkelige, men der staar ikke om de mange fattige og uformuende, som de har formelig plyndret for all hvad de ejede. En Købmand C. har sagt til

Fr., at maatte han blot beholde Livet, saa var han tilfreds, alt andet har de taget. Doktor S. havde en stor Vadsk hængende paa Loftet, som straks var væk Rub og Stub. At *mange* af vore skal være falden i aaben Mark, skrives der ogsaa, men det siger de Saa-rede Nej til. Ved Havnen var stillet 4 store Kanoner, senere 8 smaa, og de havde nær arresteret Havnefogden, fordi han ikke kunde skaffe dem en Stald til 80 Heste. I Fredags blev Gaarden her omringet af Preussere, og Officeren kom til Bocsen, at han skulde anvise dem Borgmesterens Stald og Heste, og da han ikke kunde det, begyndte de at blive grove, men da B. sagde, at om de vilde føre ham til Rensborg, kunde han ikke vise dem, hvad der *ikke var*, saa maatte han give sit Æresord paa, at han sagde Sandhed. Forøvrigt tog de mange Heste her rundt om, hvor de fandtes. De har nu rekvireret skrækelig meget i denne Tid, for 700 Rd. Læder hos Garver S., 6000 Pd. Kød hveranden Dag, 8000 Cigarer én Dag, 5000 en anden, 600 Flasker Vin hveranden Dag o. s. v. I Dag er atter kommen en Proklamation fra Wrangel til *Nørre Jylland*, hvor det hedder:

»Jeg bestemmer herved, at alle Vaaben, Krudt og alt sligt, skal leveres her i Vejle eller Kolding, og hvo som holder noget tilbage, vil blive behandlet efter strengeste Krigslov. Dog maa Forstmændene beholde det, for at de kan forsyne den allierede Armé med Vildt. *Dernæst befaler han, at alle Fattige i Jylland skal forsynes med Brænde for et Aar fra de kongelige Skove, og at Kommunerne skal tilføre dem samme.*«

I Nat har de Preussiske haft Uheld, idet en Afdeling af vore, som vist er kommen fra Fr., har overrumplet og taget nogle og 30 Husarer og Heste ude i Assendrup, Engum Sogn. Endnu véd man ikke ret

Sammenhængen, men den stakkels Mand, hvor de blev tagne, maatte undgælde, idet der blev slaaet Kreds om Gaarden og den blev stukket i Brand. Alt brændte, endog Kreaturerne, siges der. Vi hørte nok i Nat den ene Ordonnans efter den anden komme oven paa, hvor der er en General, Grev Münster. Her var i Morges stærkt Røre, og vi frygtede Sammenstød her i Nærheden, da der blev kørt 6 Kanoner hen ad Dæmningen i fuld Fart Nord paa, men kort efter kom de dog tilbage. Et Par af Officererne, som af og til er kommen i Kælderen at drikke et Glas Vin, holdt nu paa at spise til Aften der, til deres Vin, og der blev da gjort Anretning i det største Kontor, hvor der samledes 12. De lod sig den gode Mad smage, som min Svigerinde havde maattet sørge for, og de roste meget, hvor godt og pænt alt var; thi de er ellers ikke fornøjede med Levemaaden her. Nu vil de have Frokost i Dag, men det blev ikke til noget, men i Aftes kom atter 7 og desuden 2 Tjenere at hente Mad til deres Herrer, som er paa Vagl. I Forgaars var Frk. E. A. med mig paa Sygehuset, og vi har skrevet Brev for 4 af de Stakler, som ikke selv kan. De bad os om ikke at skrive for meget om deres Tilstand for ikke at bedrøve deres Familie. Vi har nu 10 Breve at besøge, naar vi blot kan faa Held til at faa dem afsted, for ikke selv at blive attraperede, da det jo skal ske i Smug. (2. April.) Efter Affæren i Assendrup har de været rent gale her omkring. Det var af deres flotteste Husarer, af Dronningens Regiment. Løjnant Eckardt til Ørumgaard, som de har faaet Mistanke til, er ført bort Syd paa som Fange, efter at de først har handlet ilde med hans Møbler og Ejendele. Et Pakhus ved Daugaard Strand med flere Hundrede Tdr. Korn blev afbrændt, og fra Assendrup

fortælles flere fæle Historier. En Mængde Østerrigere er atter kommen her til og ligger her i Omegnen. En Husar kom ridende her til Kælderdøren, raabte paa en Flaske Vin, som han drak straks, slog paa Sablen og sagde: I Dag skal de Danske krepere.

Der menes at have været en lille Skærmydsel med vore her i Nærheden, og nogle saarede er bragt hertil. Borgmesteren og min Broder har nu Huset fuldt besat igen, det første Sted er General Dormus med 4 Officerer. Desforuden har F. nu i mange Dage haft komplet Restauration haade Formiddag og Aften, og de plager dem, saa de ikke kan blive fri. I Aftes kom saa mange, at de maatte dække til 4—6 i Dagligstuen, som blev rømmet i en Fart af Damerne, og da de saa' Fortepianoet, blev der en Glæde; man bad straks om at maatte benytte det, da en af dem spillede. Og straks efter hørte vi smuk Sang og Musik herud, som kun er skilt fra deres Dagligstue ved et lille Kabinet. F. er næsten ked af det for Hotelværterne, men han har talt med flere, som siger, at i saadan en Tid kan der ikke tages slige Hensyn, og hvis han siger *Nej*, kan de jo tvinge ham dertil. I Dag har jeg bundet Kranse, da der i Morgen atter skal begravnes 3 af vore Soldater, — og Gudskelov, de er udløst, — deres Lidelser har været store nu en hel Maaned. Fru Ørsted har i Gaar haft et Par Ord fra sin Mand efter lang Venten. I Forgaars havde de atter fat paa Boesen om at faa Skansearbejdere, men han fik nok Lov at slippe nogle Dage dermed. Der fortælles nu, at det er Kaptajn Hammer med et Strejfkorps, som var med til det i Assendrup, og at han foruroliger dem her i Nærheden. Det er naturligvis hans patriotiske Følelser, som driver ham dertil, men han udretter jo ikke egentlig noget med disse smaa Udfald,

— og gør kun Aaget tungere for dem, som bærer det, hvor Fjenden er. Det afveksler i disse Dage med Østerrigere og Preussere skiftevis, og dog er der altid nogle af *begge* Slags, men de vil ikke gaa i Kvarter sammen, saa det gør det vanskeligere for Værterne. Østerr. snakker altid om Pr., om deres Kujoneri, og at *de* altid skal foran, naar der skal udrettes noget ordentlig. I Dag var saa den omtalte Begravelse — endnu mere storartet end forrige Gang —, 32 Musici af Jægerne først, og foruden en Mængde af Byens Folk Militære vist i Tusindvis. Nægtes kan det ikke, at det er smukt, at de hædrer de Danske saaledes, og med deres egne er der langt fra saa megen Stads. Den stakkels Dreng, som havde funden Bomben, er ogsaa død, og endnu en af de civile. Igen i Dag har vi faaet et Par *gamle* Aviser, hvori der fortælles om Slaget her, og at der var 4 Personer domfældt og skndt. Derom lød der mange Rygter i den første Tid. Det var skrækkelige Dage, da man hvert Øjeblik hørte sligt fortælle, og det gentages igen i den sidste Tid, da Gemytterne er saa oprevne. En stakkels Fiskerkone, hvis Mand var sejlet til Fr. med nogle Fødevarer, er, da Manden ikke var til at finde, ført til Rensborg fra 4 smaa Børn, og alle Fiskerhusene truer de med at brænde, dersom de sejler ud at fiske. Altsaa faar man ingen Fisk mere, og en Ting efter den anden slipper op. Med F.s Beværning er det stadig i Tiltagende, og det er meget besværligt for min Svigerinde og deres 2 Døtre, som har fuldt op at gøre. De kommer jo aldrig i Stuerne ved Maaltiderne, men Opvarningen besørger min Broder eller 1 eller 2 Oppassere, som der sædvanlig er i Huset. Uheldigvis kan jeg slet ingen Hjælp yde, da Moder desværre er sengeliggende, og al den Ængstelse og Uro forværrer

jo hendes Tilstand. Et Par Officerer har forlangt Middagsmad, men F. svarede, at det hverken kunde eller *maatte* de, og da lød Svaret: »Her gælder ikke, hvad De maa i denne Tid, da er det kun *at adlyde os.*« De vilde atter i Aftes have spillet og sunget, men da F. sagde, at hans Moder laa syg, lod de det være. F. kommer godt ud af det med dem, skønt han ofte diskuterer med dem og siger dem mange Sandheder, og ofte politiserer de, — det er jo mest med Østerr. En ung Flab rev forleden ned paa alt dansk og sagde, at der ingen Patriotisme var, og at Damerne kom dem i Møde med aabne Arme. Næste Aften omtalte en anden Officer de danske med megen Agtelse, roste Nationen i sin Helhed, deres Mod etc. F. sagde, det glædede ham at høre, og anførte som Modsætning den andens Ord, som de fandt uforskammede og ytrede da: Vi træffer jo aldrig Damer eller kommer i Berøring med dem, hvor kan han sige slikt. Noget efter kom den anden, hvis Navn F. ikke havde nævnet, og de andre raable da: Kom her! Her er en Vært, som kun byder paa udsøgte Ting, hvortil *han* svarede: »Ja, men han er en Dansker«. F. udbrød: »Ja, til det yderste«, og de andre genlog: »Ja, han er en brav dansk Mand, og det skal han vedblive at være«. De indrømmer ellers almindeligt, at her er megen Patriotisme, ja, det grænser næsten til Fanatisme, siger de. En Officer talte forleden med Frk. E. A., som i Forældrenes Fraværelse sørger for Huset, og han mente, at det var vor Regerings Skyld, at de var her; thi saa snart vi rømmede Dybbøl, vilde de straks trække ud af Jylland. Rømme *den*, udbrød hun indigneret; de maa da skamme dem ved at forlange Dybbøl rømmet — det maa jo være en let Sag for 2 Stormagter at tage den, med *den lille* Styrke, vi kan

sætte imod. Han mente: »Ja, naar de straks havde brændt paa, men det var forhalet af Preusserne, men vi kunde jo lige saa godt rømme den som Dannevirke«. E. udbød igen: »Det er en øm Streng, De der berører; det kan vi næppe taale at høre, skønt vi nu ved, at det var rigtigt, at det skete, — men jeg kan forsikre Dem, at hvor haardt det er at have Tyskerne her og lide alt dette, saa er det kun lidt mod den Sorg, som gik over hele Landet ved Dannevirkes Opgivelse, fordi vi havde stolet for meget paa den«. Nylig kom en af Herrerne oven paa — om det var Generalen selv, kunde jeg ikke høre — med Vognen fuld af Brød, et Anker og forskellige andre Ting, som han vel selv havde kapret sammen, og det i nedslaaet Wienervogn. Forleden forseglede de alle Kornløfter for at tvinge Folk til at købe af deres Soldaters Brød. De stakkels Bønder gaar her 8—14 Dage ad Gangen og kan ikke slippe hjem med deres Vogne, naar deres Ordre lyder paa 2 à 3 Dage. Af Preussernes Meriter kan jeg fortælle om en Skovrider Brinks, som bor inde i Skoven ved Tirsbæk. Der blev deres lille Barn en Nat syg, saa der blev tændt Lys, og Moderen puslede med det og noget hvidt Tøj, hun kastede tilside. Straks stormede der Soldater ind, slæbte Manden ud af Sengen og beskyldte dem for, at de gav Tegn til de danske, da de havde set noget hvidt flagre. De trak ham med sig ud i Skoven, hvor de skød deres Bøsser af, for at Konen skulde tro, det gjaldt *ham*. De slæbte ham da ned i Kælderen paa Tirsbæk, hvor Forpagteren, en Slesviger, paa Æresord forsikrede om hans Uskyldighed, men det hjalp ikke, og næste Dag førtes han til Kolding. Og saaledes mange flere Historier. I Forgaars, *den 8. April*, blev min Broder kaldt hen til nogle Officerer, som sad i

Kælderen. De bad ham sørge for et Glas til sig selv, at han kunde drikke Christian d. 9.s Skaal, som da blev sunget i en Rundsang, og — blev der sagt — han er ikke vor Fjende, det er kun Regimentet. Nej, ytrede en anden — det er København, hvortil F. svarede, at saa var vi det alle, da hele Folket lænkte som de. Dertil blev atter sagt: Ja, saaledes bør det være, Enighed fremfor alt. — Preusserne drog i Nat Kl. 3 ud med Lanterner paa Bajonetterne — jeg saa dem, da de drejede om Hjørnet ned ad Dæmningen, og det hedder sig, at det er en Jagt efter de danske. (D. 11.) De kom tilbage i Aftes igen og har haft en lille Skærmydsel — skudt 1 Dragon og taget 1 til Fange — og 12 af deres er saarede. Min Broder hørte dem tale derom ved Aftensbordet. De havde bragt en Mængde Fødevarer med hjem. Nylig kørte mindst 100 Vogne her forbi ned til Havnen til Magasinet efter Korn — der maa være et godt Forraad —, og nu skal de stakkels Bønder være her i Nat og kan rimeligvis hverken faa Hus eller Staldrum. De har mange Steder paa Landet haft 2—300 i Kvarter; de trækker Folk af deres Senge og lægger sig deri. I Dag er det nu 5 Uger, siden de kom, og man har jo næppe haft en rolig Nat i den Tid og ikke en glad Time, især naar man sidder ved en Sygeseng. En Officer spurgte i Aftes F., om han havde hørt, at Dybbøl nu var taget, — og han udbød: »Nej virkelig, er det sandt?« Ja, om det vilde forundre ham saa meget, — hvortil han svarede: »Nej, naar 2 Stormagter forener sig om en lille, er det jo ikke sært, men det vilde gøre mig meget ondt«. Det opklaredes da, at det var »behagelig« Spøg. En anden har sagt, at hvis der hørtes Kanonskud ved Møllen, var det Tegn til, at Dybbøl var falden. Vi har nu Byen for-

skanset paa alle Sider, og det ser næsten ud som de mener, at de danske vil tage den tilbage. Forleden Dag kom jeg ud i Gaarden og hører til min Forbavselse Musikken ved Nørreport spille »Den tapre Landsoldat«. Jeg blev ganske underlig tilmode og spekulerede paa, hvorledes det forholdt sig, men hørte saa, at de ofte spillede den, — og det gjorde næsten ondt at høre *del*. Vore saarede paa Sygehuset bedres nu, og en af dem kom ned i Kælderen for at købe en Flaske Vin, som de havde faaet af før. Han fik da 2 med sig, og Tyskerne flokkedes om ham og vilde traktere ham. En saaret Pr. er nu død, men maatte ikke komme i samme Grav som en Østerr. En af *hver Slags* blev en Aften i Kælderen saa gode Venner, at de omfavnede hinanden, men lidt efter opdagede Pr., at hans Ur var borte. Der blev straks visiteret, og Uret fandtes hos den kærlige Østerr., som blev ført bort og trakteret med 70 Rottingslag, — nu var der Ende paa Kærlighed og Favntag. Fru Ørsted har hørt fra sin Mand nu. I den første Tid var de 10 Herrer i 2 smaa Værelser, men en skønne Dag fik de Lov at gaa ud og leje dem en Lejlighed og har indrettet sig saa godt de kunde og celebreret Kongens Fødselsdag dernede. De maa betale alt selv, og det er en rar Fornøjelsesstur for egen Regning.

(D. 18.) I Gaar var det en bevæget Dag; alt saa' saa smilende ud, Solen skinnede, og elegante Officerer, som havde kastet deres Kappe, spaserede op og ned ad Havnevejen, og deres hvide Frakker tog sig flot ud. Da paa en Gang hørte man et Signal. I stærk Løb saa man dem nu fra alle Sider, og faa Minutter efter stod Generalen med sin Stab paa Broen og ventede paa sin Hest. I *mindre* end $\frac{1}{2}$ Time stod alle Regimenterne opstillet paa Kirketorvet og helt ned

til Havnen. Jægerne begyndte at trække om ad Dæmningen i fuld Trav efterfulgt af alle de andre, og 20 Kanoner fo'r gennem Byen i Galop. Ambulance, Vogne og alt bagefter. *Hvorfor* vidste ingen. — Og nu begyndte de vildeste Rygter om Skibe i Fjorden, — 10,000 Svenske gaaet i Land og m. m. Og det var i Spænding, man ventede Forklaring. En Læge, som var i Kælderen, lo rigtignok og mente, at det var blind Allarm af Pr. — og ganske rigtig kom de 2 Tiner efter tilbage og lod falde Ord om, at Preusserne havde set nogle danske Dragoner, men rigtig Klarhed fik man ikke derover.

(Den 19.) Det blev i Gaar en bedrøvelig Dag, efter at jeg havde skrevet. Midt paa Eftermiddagen hørte man Rygtet om, at nu var det Alvor med Dybhøls Fald, — Telegrammer indløb hele Dagen om Forholdene deroppe, *hvor mange* Skanser tagne, og til sidst dem *alle*, — og det stadfæstedes jo fra alle Sider. Men der hørtes ingen Glædesytringer og ingen Salut. En Løjtnant kom til F. og sagde, at de kom en Del ned at spise i Aften, men de skulde ikke krænke ham med deres Udtalelser eller sligt. Der var en Forsamling som saa ofte, men ingen højroestet Glæde, som var paafaldende; men maaske har det været dem en dyr Sejr. En trist Stemning raadede blandt alle *danske*, og det var jo overalt derom, Samtalen drejede sig mellem Mand og Mand. Mod Aften begyndte Rygter om, at det ikke forholder sig saaledes, — at de kun erobrede Skanserne i 10 Minutter, saa kom Rolf Krake og flere Skibe og erobrede dem tilbage, og man sætter det i Forbindelse med Stilheden. Der fortælles om 2500 danske Fanger, 12—1400 tyske faldne og 3000 saarede, men vi ved jo aldeles ikke, hvad der er sandt eller usandt. Jeg anfører kun dette for at vise,

hvor pinligt det er saaledes at gaa i Spænding og Uvis-
hed; nødvendig vil man tro det sørgelige, og ikke tør man
tro det glædelige.

(Den 23.) Desværre har det nu stadfæstet sig, at
Dybbøl er i Tyskernes Vold, men det er kun en gan-
ske kort Beretning i en Horsens-Avis, og forskellige
Rygter vedbliver. I Gaar har der igen været et lille
Sammenstød i Horsens-Eggen; thi saarede er bragt
hertil. Atter blev en Preusser begravet af Østerr., og
nu ser man først, hvor smukke Militære del er, i deres
hvide Trøjer med forskelligfarvede Rabatter, Jægerne
blaagraa, grønne Rabatter og høje Fjerbuske. De kal-
des almindelig »Spidsbenere«. En Afdeling af General
Dormus' Regiment kom i Dag herind fra Landet og
gjorde Honnør for Generalen her udenfor. Paa Man-
dag er der bestilt Forplejning til 20,000 Pr. her og i
Omegnen — i 6 Dage, og da kommer Wrangel med
sin Stab af 40 Officerer. Saa maalte vi hellere be-
holde, hvad vi har. En Hauptmann, som E. A. havde
i Kvarter, kom ind og fortalte, at Dybbøl var falden,
men ikke *hoverende*, og saa spurgte han, hvad hun
syntes om den allierede Armé som Fjender, — og hun
sagde sin Mening rent ud. Han hørte paa hende med
et Smil og sagde, at de nu havde faaet en hel anden
Mening om Forholdene, siden de kom herved, og
straks de kom til Holsten, havde de talt om, at det
umulig kunde være et undertrykt Folk, hvor der her-
skede en saadan Velstand.

(Den 28.) I flere Dage er der nu gaaet Preussere
herind i Mængde. Wrangel er nu indstalleret paa
Apoteket og Kronprinsen hos Amtmanden. Den *Gamle*
red her forbi for lidt siden, og Kronprinsen gik i Af-
tes ned efter, blot med en Officer og en Tjener. For-
leden kom et Regiment ind med 3 af vore kære Dan-

nebrog's-Faner, Sejers-Trofæer fra Dybbøl. Det var haardt nok at se, men meget maa jo døjes i denne Tid. I Gaar blev 7 af vore danske Soldater fra Sygehuset ført syd paa; endnu er nogle tilbage, som ikke er helbredede. Der blev i sidste Øjeblik indsamlet til dem, — det var ikke bekendt før.

(3. Maj.) Jeg vilde have sluttet mine Oplegninger, men den ene store Begivenhed afløser den anden. Fredag Formiddag behagede det Hr. Wrangel at forlange af Byfoged og Kommunalbestyrelse udbetalt 50,000 preussiske Daler (i Horsens 100,000) som Vederlag for de opbragte Skibe, og han har naadigst indrømmet dem en Betænkningstid af 48 Timer, og hvis det ikke sker, vil han blive nødt til at tage militære Forholdsregler. At det opvakte ny Indignation i Byen, kan nok forstaaes, og endnu mere, da der om Aftenen Kl. 11 kom 2 Officerer med Vagtmandskab op paa Kontoret her og skulde tømme Byens Kasse, som de troede var her. Heldigvis fandtes kun 30 Rd. Hos Herredsfoged Glahn kom de Kl. 1 og hos Amtmanden Kl. 3 om Natten; hvor stort Udbytte, ved jeg ikke. Svaret, som skal afleveres Kl. 4, lyder paa, at de med den bedste Vilje ikke kan bringe Pengene tilveje og altsaa maa sige Nej og da afvente, hvad Generalen vil beslutte. Alle er nu spændt paa, om det skal gaa løs med almindelig Plyndring eller hvorledes. Kommunalbestyrelsen er belavet paa at skulle til Rendsborg. Kanoner er atter stillede her syd for Byen, formodentlig for at true. Dertil kommer nu i Fredags Efterretningen om Fredericias Rømning, som har vakt den yderste Forbavselse blandt Venner og *Fjender*, og jeg har hørt, at det er dem en ufattelig Gaade, — ja, Wrangel skal have sagt, at intet har nogensinde forbavset ham som *dette*. Gisninger og Slutninger gøres af alle, og de

tyske tror ikke, de har gjort det, fordi de ikke kunde holde den, efter hvad de hidindtil har erfaret af de danskes Tapperhed. W. og Kronprinsen var der i Gaar, om de nu er bleven klogere? Det synes jo, som der maa være Forandringer i Gære, men hvilke? Henimod Kl. 4 Søndag gik saa Kommunalbestyrelsen med Boesen hen til Amtmanden, hvor de skulde samles med W., og i det samme begyndte Gaderne at myldre af Soldater (prøjs. Jægere), og paa Torvet stod der fuldt af dem, afventende nærmere Ordre. Alle Gader blev afspærrede af Vagter, og naar to eller tre af Byens Folk stod og talte sammen, blev de straks jagede fra hinanden.

Da Svaret fra Byen blev afgivet, blev det straks bestemt, at Boesen skulde sendes til Rendsborg, men de fortrød det af Frygt for selv at savne ham herhjemme. Syv Borger-Repræsentanter, hvoriblandt Sich og Seligmann saamt tre af Byens mest velstaaende Borgere, skulde saa bort og blev holdt i Forvaring til Kl. 10 om Aftenen, for at udarbejde en Liste over, hvor Pengene bedst kunde skaffes tilveje, og saa skulde de bort næste Morgen. Derpaa blev de største Manufakturbutikker beslaglagte i Kongen af Preussens Navn; og næste Morgen skulde Plyndringen begynde, hed det, — men en Time efter blev det igen hævet af Hr. W. F., som havde adskilligt at besørge i Byen, maatte have en Soldat med, da Vagterne rundt om ellers ikke vilde lade ham passere, og da han traf en af de tyske Officere, sagde han ham ordentlig Besked om deres Fremgangsmaade, som han ganske rolig tog imod. De, som skulde af Sted til Rendsborg, fik Lov at gaa lil deres Hjem $\frac{1}{4}$ Time, men Vagt med, og de blev saa indkvarterede i Konsul Linne-manns Gaard, hvor Kommandanten bor, — og Pastor

Wittrup maatte ikke en Gang faa Lov til at komme ind til dem.

Imidlertid kom 10 Borgere fra Horsens, som skulde samme Vej, og de blev førte hertil paa Fjællevogne, og blot en Fjæl i Stedet for Agestol, — alle ældre Mænd. F. med flere vilde næste Morgen sige dem Farvel, men Porten var afspærret.

Boesen havde rckvirret Fjedervogne ud i Vognparken til dem, men Officererne, som skulde ledsage dem, var meget forbitrede herover, og fra Kolding maatte de igen paa Bøndervogne. Flere Officerer havde følt det skammelige i denne Eftermiddags Begivenheder og sagde, at de næppe kunde være bekendt at lade sig se paa Gaden. Til Værten paa Hotel »Dania« har hans Indkvartering sagt, at hvis det kom til Plyndring skulde han holde sig til ham; thi de skulde adlyde Generalen, som Soldat, — men ikke som Røver. En anden spurgte sin Værtinde, om hun havde et sikkert Sted at gemme sit Sølvtøj, hvis det kom til Plyndring, og tog det da og gemte det i sin Kuffert til Faren var ovre, og det hed sig, at Plyndring var tilladt; men der blev alligevel ikke Alvor deraf.

I Gaar har Wrangel sendt Bud efter Pastor Wittrup, som han vilde skulde besørge Uddeling af Træ til Fattige, — vilde se Kirken, som vandt hans Bifald, og forlangte, at Wittrup skulde indbefatte ham i hans Kirkebøn, — hvortil Præsten svarede, at naar han bad: Forlad os vor Skyld o. s. v, saa bad han for alle sine Fjender, og altsaa ogsaa for ham. Derpaa blev han bedt til Middag, men han betakkede sig.

I dette Øjeblik stillede en Afdeling Kyradsserer paa Kirketorvet og red her forbi. De saa elegante ud i hvide Frakker med Rødt, blanke Brystharnisk og

Hjælme. Det lader ellers saa stille i disse Dage, og det er velgørende, at her er lidt Ro.

I Gaar var jeg et Ærinde oppe i Byen, og tæt foran mig gik Kronprinsen og Prins Frederik Carl og dampede af smaa Piber, ganske som et Par jævne Officerer. Det har sin Interesse at se slige historiske Personer paa saa nært Hold. Begge var høje, statelige Mænd.

Hvilken Glæde, at vor Kommunalbestyrelse nok kommer hjem med det samme igen, -- fra de nordlige Byer er de kommen, og vore kommer nok snart efter. Hvad kan nu have bevirket det? Ja der fortælles i Dag de utroligste Ting, om Skibe i Bæltet, om Oprør i København, Kongen skudt eller gaaet fra Forstanden, er det ikke rædsomt at høre? Min bedste Fornøjelse i denne Tid har været at besøge de stakkels Soldater, hvoraf endnu 3 stadig maa holde Sengen, men taalmodige er de og taknemlig for hver Gang der vises dem lidt Venlighed.

Jeg har nok ikke fortalt, at Løjtnant Eckardt forleden kom hjem i Deligense, men 1 Time efter blev han igen hentet og ført bort af en Patrulje, der siges foranlediget af en Slesvigholstener der paa Egnen. I dette Øjeblik havde vi et lidet fornøjeligt Syn, nemlig 6 danske Soldater, som kom med 2 Jægere herop at faa Kvartersedler, men efterfulgt af en Flok Dreng, det var nemlig *Overløbere*. Ja, der opleves jo mangt og meget i denne Tid, som nok kan stemme Sindet trist, men vi maa jo haabe, at ogsaa dette maa faa en god Slutning engang. — Naar?

AFSLUTNING.

Her endte nu mine Optegnelser, og jeg vil haabe, at jeg ikke har trættet Læserne for meget med mine Vidtløftigheder, og at de derved bedre kan sætte dem

ind i Forholdene *den Gang*. At jeg (skønt jeg mest levede inden 4 Vægge) har kunnet meddele saa mange Enkellheder, Samtaler og lignende, skyldes jo dels, at min Broder kom i Berøring med saa mange, dels at jeg boede saa nær Borgmester-Kontoret. Det er nu de vigtigste Begivenheder, jeg har optegnet fra den Kreds, men naturligvis er der mange, der har oplevet lignende. Da Vaabenhvilen indtraadte, blev jo Forholdet *noget ganske andet*, og *Østerrigernes* venlige Sindelag over for Danmark og deres Godmodighed i Almindelighed gjorde, at man saa paa dem med mildere Øjne, saa der ikke var den gensidige Bitterhed, som i Begyndelsen. Men med Længsel imødesaa man deres Afrejse, og saa havde man tillige Sorgen over den sørgelige Fred, som berøvede os vort Broderland.

For dem, som har oplevet den beskrevne Tid i Vejle, kan det maaske opvække gamle Minder. De, som ikke har erfaret Krigens Ulæmper, faar derved et lille Indblik i, hvad Jyderne *den Gang* maatte lide og ofre, og som de paa *Øerne* og navnlig i *København* vist aldrig ret har forstaaet eller følt.

Jeg vil nu kun tilføje, at var det end en tung og svær Tid, saa har det bag efter sin store Interesse at have oplevet den. Maatte nu foranstaaende skaffe Læserne en lille Stunds Underholdning og hjælpe til at lære den yngre Slægt, at det er alles Pligt at *for-svare* og ofre sig for sit Fædreland og opvække Kærlighed til vort kære gamle Danmark, da er Hensigten dermed opnaaet.

SMAA ERINDRINGER FRA BJERGE HERRED 1864.

Af Kancelliraad SANDER LARSEN,
«Elisednl» pr. Hornsyld.

OBERST AXEL LILJEFALKS interessante Artikel: »Prøjserne i Bjerger Herred 1864«, har bragt Erindringerne frem hos mig om Østrigerne i Bjerger Herred. Det er kun Smaating, jeg har at fortælle, men maa-ske dog et lille Bidrag til denne minderige Tid.

Som ganske ung, nylig dimitteret Dyrslæge nedsatte jeg mig i August 1863 i Raarup. Jeg mindes endnu den Sorg, det voldte alle — jeg boede da hos en Gaardejer, senere flyttede jeg op paa Enkesædet —, da Budskabet om Frederik d. 7.s Død kom til Egnen, hvilken Længsel efter den kørende Post, som hver Dag lagde Breve og Aviser til hele Byen af i den Gaard, hvor jeg boede. Man anede, at der vilde komme Ulykker for Landet derefter, og det varede jo heller ikke længe, før Krigen blev erklæret. Med stor Sorg hørte vi, at Dannevirke var forladt. Alle Danske havde stølet paa, at Dannevirke skulde være et Bolværk mod Tyskernes Fremgang, og saa kom pludselig Meldingen om, at den danske Hær befandt sig paa den sørgelige Tilbagegang, og faa Dage efter var Vejle besat af Brigaden Max Müller, 1. og 11. Regiment. Vi var 4 Herrer fra Raarup, som kørte over Constantia Kro, hvor vi traf et Batteri paa Tilbagemarsch, til Vejle.

Her myldrede Torvet og Gaderne af danske Soldater. Stemningen blandt disse var dog langtfra mat; man tænkte ikke paa, at Fjenden saa hurtigt vilde følge efter. Men allerede et Par Dage efter, den 8. Marts, hørte vi af den hæftige Kanontorden og Geværknaldene, som lydelig hørtes fra Bakkerne ved Raarup, at der stod et Slag ved Vejle, og kort efter kom Rygtet til os om Udskrivningen af Skansearbejdere i Jelling. Det forarsagede ikke saa lidt Skræk blandt Beboerne, og man drøftede alvorligt, hvor de bedste Skjulesteder for Heste og Folk i Skovene fandtes, hvis Prøjerne skulde komme og tage Folk til Skansearbejde. Dog Dagene gik, og hen i Marts kom saa Østrigerne marscherende med Faner og Musik, og Byen fik Indkvartering.

I Præstegaarden hos Provst Paludans, hvor jeg spiste, blev der lagt 5 østrigske Officerer, smukke, belevne Folk med de kønne hvide Uniformer. De vilde gerne have haft Omgang med Familien, men da Provstens var meget danskfølende Folk, blev de holdt 3 Skridt fra Livet. De fik deres Forplejning bragt op i Storstuen, som tilligemed Provstens Stue, Konfirmandværelset og Gæsteværelset var overladt dem; men Døren til Familjens Lejlighed var lukket, og Behandlingen var høflig, men meget kølig.

Jeg erindrer fra den Tid en lille Episode: Det var Aftenen før Frøken Bolette Paludans Fødselsdag, at der i Dagligstuen var stort Familieraad. Sagen var, at det var Skik paa denne Højtidsdag, at Flaget vajede fra Flagstangen i Haven, og nu var Spørgsmaalet, om det kunde gaa an at hejse Flaget. Cand. Otto Paludan hentede da det store Flag, og hele Forsamlingen blev greben af en forunderlig Følelse, da den rødhvide Dug udfoldede sig: kun da jeg senere stod paa Dyb-

bølbanker med gamle Reimers, har jeg følt noget lignende. Det rislede igennem os, Øjnene lyste og Hjærterne varmedes af en glødende Fædrelandskærlighed, og enstemmigt bestemtes det, at næste Morgen ved Daggry skulde Flaget folde sig ud fra Flagstangen. Selve Dagen var jeg i Praksis, og da jeg Kl. 1 kom til Middag, var Familien taget i Skoven og jeg fik Maden serveret i Havestuen. Da bedst som jeg sad og spiste med Udsigt til Flaget paa Stangen, ser jeg alle 5 østrigske Officerer i Færd med at løfte Flagstangen ned. Jeg sad stille for at se, hvad der nu vilde ske. Da saa jeg, at et Par af Officererne afskar Grene af Tuja, Taks og Kristtorn og bandt en Krans deraf, som de fastgjorde til Toppen af Flagstangen, hvorefter de igen hejste Stangen med Flaget. Nu kunde jeg ikke dy mig længere, men gik ud til dem. De spurgte da straks, hvorfor vi havde hejst Flag, spurgte om Flagets Navn, Dannebrog, og jeg maatte, saa godt jeg kunde, fortælle dem Sagnet om det himmelfaldne Banner. De sagde da: Vi er ikke Fjender af Folket, vi er her kun efter Ordre; det gør os ondt at skulle besvære et Folk, som aldrig har gjort os ondt, og andel mere. Vel var det nu nok et fint Galanteri mod Familien, men det var alle Østrigernes stadige Tale, at de var kommen her nødtvungen, og derved vandt de Befolkningen, hvorimod Prøjserne overalt var ilde set for deres Hovmod og Brulalitet. Naturligvis takkede Cand. Paludan, da han kom hjem, Officererne for deres Venlighed. Han maatte drikke et Glas Vin med dem; men ind i Præstegaardens Stuer kom de ikke. Forholdet vedblev at være kølig høfligt.

Da der var kommet Brev — Postmesteren i Horsens havde gemt de sidste Breve, som ved Lejlighed

ndsendtes — fra Veterinærskolen til mig om at overtage Assistentpladsen i stationær Klinik, eftersom to Assisterter allerede var indkaldte som Reservedyrlæger — jeg var den Gang for ung, endnu ikke fyldt 20 Aar —, bestemte jeg mig til at rejse til København; men hvorledes? Kysterne var jo efter Overfaldet ved Assendrup stærkt bevogtede, og Tyskerne tillod ingen at passere Linjerne. Altsaa maatte jeg flygte. Grev Schmettau, som boede paa Lundbæk, der ligger ude paa Marken, og hvor der ingen østrigsk Indkvartering var, da Østrigerne holdt sig samlede i Byerne, vilde ogsaa gerne til sit Hjem i København, og en mørk Aften gik jeg saa til Lundbæk. En god Pakke Breve havde jeg i Brystlommen. Kl. 12 blev der spændt for, og vi kørte til Klakring Strandhuse uden at mærke noget til Tyskerne. Vi bankede en Fisker op og fik ham for gode Ord og god Betaling til at sejle os over til Bogense. Det gik ogsaa. Ganske ubemærket sejlede vi ud, — Strandvagten maa ikke have været meget paapassende —, og hen paa Morgenstunden naaede vi Bogense. Her var stor Forvirring. Byen var fuld af Flygtninge fra Fredericia; paa Hotellet var hver en Plads optaget. Rundt omkring paa Sofaer og Lænestole laa sovende Mennesker, ja selv paa Billardet havde to Herrer fundet Natteleje. Vi maatte saa videre til Odense; men det var lige saa vanskeligt. Alle Køretøjer var i Brug. Vi maatte banke Postmesteren op. Jeg ser ham endnu, da han aabnede Sovekammervinduet og i en bøs Tone spurgte, hvad vi vilde, samt bemærkede: man har da aldrig Ro. Endelig opnaaede vi da at faa en Enspændervogn; men Kusken var saa søvrig — han havde ikke sovet i flere Nætter, fortalte han —, at han, indpakket i sin røde Frakke med tre Slag og med

et vældigt uldent Tørklæde om Halsen, sov sødelig faa Minutter efter at vi havde faact ham vaagen, og Hesten gik smaasovende henad Vejen. Tilsidst stod vi af og gik det meste af Vejen. Endelig henimod Middagstid naaede vi Odense, og saa laa Vejen til København aaben for os. Brevene blev besørget paa Posthuset, og dermed forlod jeg det af Fjenden besatte Land.

Under Vaabenhvilen besøgte jeg igen Horsens for at faa mit Tøj oversendt med Damper; men da var Forholdet overalt fredeligt, og man færdedes overalt, uden at mærke stort til Indkvarteringen.

ET OPRAAB.

SOM bekendt er der i det sidst forløbne Aar arbejdet paa at bevare to højst værdifulde Bygninger fra Fortiden: »Karmeliterhospitalet« i Helsingør og »Budolphi Kloster« i Viborg. Det lykkedes at redde den første Bygning, medens den sidste desværre — trods al Offervillighed — ikke stod til at frelse.

Disse Begivenheder har maattet overbevise alle, der har Interesse for og Kærlighed til vore gamle historisk og kunstnerisk værdifulde Mindesmærker om, at der i vort Land haardt trænges til en Organisation, en Samling af alle interesserede, der hver i sin Kreds vil danne en Æresvagt for dem af vore gamle Bygninger, som uheldige Omstændigheder, Uforstand eller Privatspekulation maatte true. Man har til dette Formaal tænkt sig en Forening, hvis Virksomhed skulde udstrækkes over hele Landet, idet den sluttede Forbund og søgte Samarbejde med alle bestaaende lokale Foreninger af historisk-topografisk Art. Nødvendigheden af en saadan Sammenslutning vil sikkert være indlysende. Thi skal det lykkes at udrette noget af Betydning i den foran angivne Retning, vil neppe den enkelte Mand eller den enkelte Forening i sin lille Kreds, men den samlede Organisation over hele Landet have mest Udsigt til at naa et Maal, fordi den kan fremføre sine Krav med større Vægt. Men paa den anden Side vil den stedlige Hjælp være uundværlig for den samlede Forening, fordi man paa selve

Stedet med det nøjere lokale Kendskab altid vil være først og bedst underrettet.

Hvad Foreningens Maal angaar, da har man tænkt sig, at den i væsentlig Grad skulde arbejde paa at vække Interesse i stedse videre Kredse for vore gamle Bygningers Betydning for Land og Folk gennem Udbredelsen af Kendskaben til og Forstaaelsen af dem. Det maa gælde om at faa lukket Øjnene op hos flere og flere for, hvilken kulturel og kunstnerisk Værdi, vi ejer i disse Minder fra Fortiden. Og med *gamle* Bygninger er her ikke tænkt udelukkende paa dem, vi har tilbage fra Middelalderen, hvis Tal — naar Kirkerne undtages — kun er ringe, men ogsaa paa alle de interessante og holdningsfulde Huse, der er bevaret fra Renaissance, Baroktiden, Rokoko'en og Empiretiden. Hvor de end ligger — de bedste af disse gamle Huse — i Byerne eller ude paa Landet, saa forlener de Stedet med et Præg af deres egen skønne Stilfuldhed og er som Arv fra Fortiden en Del af vort Lands Historie. At udbrede Kærligheden til disse vore Bygningsmindesmærker vil føre til det Maal, at Trangen til at se dem fredede og bevarede øges. Det sidste halve Aarhundrede har, ofte uden bydende Nødvendighed, tilintetgjort en Række af saadanne Bygninger, som om der var nok endda, medens Forholdet i Virkeligheden er dette, at vi intet taaler at miste.

Men foruden dette første Formaal maatte det være Foreningens Opgave at samle Midler (ved Aarsbidrag og mulige Gaver), der til given Tid kunde benyttes til Hjælp for Bevaringen af disse Fortidsminder. Med Anerkendelse skal det nævnes, at Statsmyndighederne — Regering og Rigsdag — særlig i det sidste Tiaar har været opmærksom paa den Opgave, der her fore-

ligger, saaledes at en Række gamle Bygninger ved Statens Hjælp er blevne fredede og bevarede. Den paatænkte Forening kan og skal aldrig tage den Pligt fra Staten, som denne har med Hensyn til Fredningen af vort Lands værdifulde Fortidsminder. Men det kan blive Foreningens Maal at give Raad og Vejledning ved t. Eks. at paavise Anvendelsen af gamle Bygningers Indretning til Stats- eller kommunal Brug, hvorved der er Haab om at bevare dem, og det kan endvidere være Foreningens Opgave indenfor rimelige Grænser at yde den økonomisk Støtte, som fremmer Sagen det første vanskelige Skridt, at repræsentere den frivillige private Offervillighed, der altid til en vis Grad vil forpligte det offentlige til at gribe ind og yde sin Medvirkning.

Charlottenborg, Maj 1907.

<i>C. Aarsleff,</i> Billedhugger, Prof. v. Kunstakademiet.	<i>Edv. Holm,</i> Professor, Dr. phil.
<i>A. Asmussen,</i> Departementschef i Min. for Kirke- og Undervisningsv.	<i>Hans J. Holm,</i> Architekt, Prof. ved Kunstakademiet.
<i>Otto Bache,</i> Maler, Professor ved Kunstakademiet.	<i>Carl Jacobsen,</i> Museumsdirektor, Dr. phil., Brygger.
<i>Georg Beslle,</i> Eratsraad.	<i>J. Jensen,</i> Borgmester.
<i>V. Bissen,</i> Billedhugger, Prof. v. Kunstakademiet.	<i>P. Johansen,</i> Docent i Kunsliistorie.
<i>Martin Borch,</i> Architekt, kgl. Bygningsinspektør.	<i>Viggo Johansen,</i> Maler, Prof. ved Kunstakademiet.
<i>A. Clemmensen,</i> Architekt, p. l. Form. l. Ak. Architektf.	<i>C. Krabbe,</i> Herredsfoged, Medl. af Folketinget.
<i>Alex. Foss,</i> Ingeniør, Medlem af Borgerrepræsent.	<i>W. Møllerup,</i> Museumsdirektor, Dr. phil.
<i>J. L. Heiberg,</i> Dr. phil., Professor ved Universitetet.	<i>M. Nyrop,</i> Architekt, Prof. v. Kunstakademiet.
<i>N. Heering,</i> Grosserer.	<i>H. B. Storck,</i> Architekt, Professor.
<i>Frans Henningsen,</i> Maler, Professor v. Kunstakademiet.	<i>P. Sveistrup,</i> Birkedommer, Medl. af Folketinget.

Denne Opfordring til at bidrage til at værne om de faa endnu levnede Bygninger fra vor Middelalder og den derpaa følgende Tid, har Bud til alle Danske, som har Øjet aabent for Betydningen af Bevarelsen af vore Forlidsminder. Den blev ogsaa tiltraadt af mange Mænd fra hele Riget, blandt Bestyrelsesmedlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund saaledes af Amtmand Bardenfleth, Kæmner Brandorff, Bestyrer Eliassen og Oberst Liljefalk. Ved det til Sagens Drøftelse sammenkaldte Møde paa Charlottenborg i København talte først Raadhusets vidt kendte Bygmester, Arkitekt Nyrop, om den store Betydning, det havde, ikke blot at bevare vore historisk mærkelige Bygninger, men ogsaa saa vidt gørligt deres Omgivelser, saaledes at de kom til at fremstille sig for os som vore Forfædre havde lagt dem. Han mindede om den Værdiforringelse, Danmarks stolteste, fineste og skønneste Bygning, Kronborg Slot, havde lidt ved, at Skibsværftet havde trængt sig ind paa det, og fremdrog som et andet Eksempel paa Vanrøgt, at det var bleven tilladt at lægge en lav Længe med Reklamevinduer i Bredgade helt op ad Rigsdagsbygningen, hvorved denne fintformede Bygning havde tabt ikke saa lidt. Tidligere var dens Gaard skilt fra Gaden ved en Mur overskygget af gamle Kastanietræer, der fremhævede Bygningen.

Som Eksempel paa moderne Vandalisme blev det meddelt, at en Kirkeejer, som ejede en af vore gamle Kirker fra Middelalderen, lod, da den var brøstfældig, en Arkitekt gøre Overslag over, hvad en fuldstændig Istandsættelse vilde koste. Overslaget lød paa 30,000 Kr. »Hvad vil en hel ny Kirke koste?« spurgte saa Kirkeejeren. 40,000 Kr. lød Svaret, og saa besluttede Manden sig til hellere at ofre de 10,000 Kr. mere og faa noget helt nyt. Den gamle 700aarige Kirke blev

brudt ned, og en ny rejst, som rummede 50 Mennesker mindre, og vel næppe staar stort mere end et Hundrede Aar, medens den gamle Kæmpe, naar alle Brøst var bleven afhjulpen, vel kunde have slaaet sine 700 Aar endnu.

Megen Berømmelse fik Bymændene i Kallundborg for deres Omhu for Esbern Snares stolte, femtaarnede Kirke. Det paatænktes nemlig at opføre høje Huse omkring den, og derved vilde meget af Skønhedsindtrykket af Kirken gaa tabt. Nogle Mænd i Byen med Kærlighed til vore Fortidsminder og deres egen Bys bedste Smykke, sluttede sig sammen for at hindre dette. De købte de omkring Kirken liggende Huse, blandt hvilke fandtes flere gamle, karakteristiske Bindingsværks Bygninger, istandsatte dem og sikrede deres Bevarelse, saaledes at Kallundborg Kirke nu stadig vil ses i de Omgivelser, den kræver for at komme til sin Ret.

Med fuld Føje blev der ogsaa peget paa den grimme, kedelige Maade, hvorpaa der nu bygges næsten overalt paa Landet og i Købstæderne. I Middelalderen forslod man at skabe smukke, karakteristiske ydre Former for Livsrørelserne: Kirker, Borge, Klostre, Lavshuse o. s. v. vidnede derom. En af vor Tids bærende Tanker paa Landet, Andelstanken, har vel skabt de mønsterværdigt indrettede Fællesmejerier; men deres ydre Form og det Præg, de bidrager til at give Egnen, er det bedst at tale saa lidt om som muligt.

Vi vil gerne bede Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund tænke lidt over dette. Som vi alle gerne smykker vort Hjem og ønsker, at hvad vi bruger der af Bohave, Kar og Redskaber ikke blot skal være praktisk og solidt, men ogsaa pryde vore

Værelser, saaledes bør vi heller aldrig glemme, at hvad der skabes af Nyt i vort fælles Hjem, vort kære gamle Fædreland, bør være til Pryd for det, øge dets Skønhed og den Tiltrækning, hvormed Naturen saa rigt har udstyret det. Og alt, hvad vi endnu har tilbage af *Minder fra Forfædrene*: Bygninger, Kæmpehøje, Gravsten m. m., bør vi ikke blot værne om, men ogsaa sørge for, at Omgivelserne forandres saa lidt som muligt, saa de for os kan staa og virke, som de stod og virkede paa de Slægter, der færdedes i disse Egne før os.

AXEL LILJEFALK.

ET PAR RETTELSER.

I sidste Hefte af nærværende »Aarbøger« findes der desværre et Par slemme Fejl i Artiklen »En Skovauktion i »de 8 Sogne« i 1849«. Den ene af dem skyldes maaske en Uagtsomhed hos Sætteren og Korrekturlæseren, medens den afdøde Forfatter selv maa bære Ansvaret for den anden.

Angaaende Trykfejlen skriver Proprietær Bülow paa Donneruplund: »Den i sidste Hefte af »Vejle Amts Aarbøger« omtalte i høj Grad tysksindede Skovrider hed Schrader. Da der ved Skovdistriktet igennem mange Aar har været Funktionærer med Navnet Schrøder og disse har været dansksindede, er Korrekturfejlen jo lidt uheldig. . . .«

Vedrørende den anden Fejl har Ingeniør Fr. Johannsen, Ceresvej Nr. 2, København V, under 3. Marts 1907 tilstillet os følgende Berigtigelse:

Vejle Amts historiske Samfund.

I Anledning af en Udtalelse i Vejle Amts Aarbøger, andet Halvbind 1906, Side 188: »— Amtmand Johannsen og Provst Janssen, begge ivrige Slesvig-Holstenere — — —« maa jeg bede følgende Berigtigelse optagen i Aarbøgernes næste Hefte:

Geheimkonferentsraad, Amtmand Fr. Johannsen i Haderslev, saavel som hans Søn Kammerherre W.

Johannsen, Amtmand i Nordborg og senere i Husum, vor sidste slesvigske Minister i 1864, var absolut kongetro Mænd. — Førstnævnte, hvortil der sigtes i det citerede Sted, var paa det Tidspunkt, der fortælles om, fordreven fra Haderslev Amtshus af Slesvigholstenerne, der til hans store Tort havde indsat hans tysksindede Sekreter og Svigersøn i Embedet. — Under Vaabenstilstanden i 1849 overtog han atter Embedet og blev efter Krigen i 1850 Direktør for Overjustitskommissionen for Hertugdømmet Slesvig.

H. R. Hiort-Lorenzen skriver i Biografisk Lexicon: »For den nationale Bevægelse i Sønderjylland i Fyrererne havde J. ingen Sympathi, men han var kongetro til det yderste.«

Erbødigst

Fr. Johannsen,

VEJLE AMTS AARBØGER

udkommer i Hælybind med mindst 12 Ark (192 Sider) aarlig og behandler historiske, topografiske og dermed beslægtede Emner fra ældre og nyere Tid, hentede fra Vejle Amt.

Aarbøgerne, hvis Hæfter enkeltvis kan købes i Boghandelen, uddeles frit til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 2 Kr. om Aaret. Indmeldelse i Samfundet modtages af enhver af Styrelsens Medlemmer. Disse er:

Stiftamtmand V. *Bardenfleth*, Vejle, (Formand); Kæmner I. O. *Brandorff*, Kolding, (Næstformand, Kasserer); Filialbestyrer P. *Eliassen*, Kolding; Cand. mag. S. *Hansen*, Vejle, (Sekretær); Seminarieførstander R. J. *Holm*, Vejle; Pastor H. *Kau*, Gadsbjerg; Oberst Axel *Liljefalk*, Fredericia; Lærer S. N. *Mouritsen*, Mørup, Gødding pr. Vejle, og Propr. Chr. *Ravn*, Sjølundgaard pr. Vejstrup.

I **Redaktionsudvalget**: Oberst A. *Liljefalk*, (Formand); Filialbestyrer P. *Eliassen* og Cand. mag. S. *Hansen*.

I **Foredragsudvalget**: Pastor H. *Kau*, (Formand); Seminarieførstander R. J. *Holm*, Vejle, og Propr. Chr. *Ravn*, Sjølundgaard.

INDHOLD AF FØRSTE HÆLYBIND 1907:

Frederiksdødes første Dage og Carl Gustafs Overgang over Lille Belt. Af AXEL LILJEFALK. (Med 3 Kort og 3 Billeder.)

Fra de 8 Sogne. Bidrag til Tyrstrup Herreds Historie. Af P. ELIASSEN. (Med 2 Kort og 6 Billeder.)

Minder fra Vejle 1864, fortalt af CATHERINE FOGTMANN i Varde.

Et Opraab. Med Efterskrift af AXEL LILJEFALK.

Et Par Rettelser.

TIL MEDLEMMERNE!

Medlemmerne modtager sammen med dette Hælybind Medlemskort, enten løse eller trykte paa *Postopkrævningen*. Disse Medlemskort bedes forevist ved Samfundets Møder.

Medlemmernes Opmærksomhed henledes paa indlagte *Udkast til nye Vedtægter*. Kuponen bedes indsendt inden 10. August.